

ANUL VI. 2000

altera 14

DREPTURILE LINGVISTICE ALE OMULUI

Robert Phillipson și Tove Skutnabb-Kangas

• DREPTURI ȘI NEDREPTĂȚI
LINGVISTICE

Fernand de Varennes

• EGALITATE ȘI NON-DISCRIMINARE:
PRINCIPII FUNDAMENTALE ALE
DREPTURILOR LINGVISTICE
MINORITARE

Marya DuMont

• SOCIOLINGVISTICA
MINORITARA
IN EUROPA

Mihai Chioveanu

• DE LA STATUL RASIAL LA SOLUȚIA
FINALĂ

Eugen Patras

• COMUNITATEA ROMÂNEASCĂ
DIN UCRAINA

Constantin Iordachi și

Marius Turda

• PERCEPȚIA UNGARIEI ÎN
ISTORIOGRAFIA
ROMÂNEASCĂ,
1989-1999

Editori:

Smaranda Enache

Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Cornelia Cistelecan

Redactori:

Dan Culcer

Marius Cosmeanu

István Haller

Mihály Spielmann-Sebestyén

Liviu Vânău

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație guvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 180.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

Cuprins

Editorial	3
DREPTURILE LINGVISTICE ALE OMULUI	
<i>Robert Phillipson și Tove Skutnabb-Kangas</i> Drepturi și nedreptăți lingvistice	5
<i>Fernand de Varennes</i> Egalitate și non-discriminare: principii fundamentale ale drepturilor lingvistice minoritare	22
<i>Marya DuMont</i> Sociolingvistica minoritară în Europa. Limba occitană vs. statul francez	33
ANALIZĂ	
<i>Mihai Chioveanu</i> De la statul rasial la soluția finală	62
DIALOG	
Tîrgu-Mureș — Martie 2000	73
DOCUMENT	
Declarația Universală a Drepturilor Lingvistice	108
<i>István Haller</i> Un document de referință	121

STUDIU DE CAZ

Eugen Patraș

Comunitatea românească din Ucraina

125

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Constantin Iordachi și Marius Turda

Reconciliere politică *versus* discurs istoric: percepția Ungariei
în istoriografia românească, 1989-1999

153

RESTITUTIO

Mihály Sebestyén-Spielmann

Contribuții la istoria tipografiilor din secolul al 18-lea.
Cazul Transilvaniei

175

RECENZII

Cornelia Cistelean

Un destin istoric: Biserica Română Unită

188

English Summary

193

Editorial

Într-o Europă tot mai globalizată și ea, în perspectiva unei drastice reduceri, în viitorul apropiat, a numărului de « limbi oficiale » la nivelul instituțiilor continentale, asistăm la o revigorare a limbilor minoritare și regionale, la o adevărată campanie susținând necesitatea sporirii protecției acestora. Ca urmare, anul 2001 a fost declarat, atât de Consiliul Europei, cât și de Uniunea Europeană, Anul European al Limbilor. Cu ocazia celebrării Zilei Europene a Limbilor din 1999, peste 200 de organizații reprezentând 40 de comunități lingvistice din 13 state membre ale Uniunii Europene s-au adresat lui Romano Prodi, președintele Comisiei Europene, cu o scrisoare în care subliniau necesitatea unui program specific pentru protecția și promovarea limbilor minoritare în Europa, exprimându-și totodată îngrijorarea pentru târăgănarea adoptării acestuia. Reprezentanții comunităților au subliniat că, în ritmul actual al omogenizării culturale, moștenirea lor lingvistică este condamnată la dispariție în absența unei protecții adecvate.

Nu este un secret că în Europa, ca și în întreaga lume de altfel, se pot distinge, în privința evoluției limbilor, două trenduri diametral opuse sau, cum ne place să credem, complementare. Sint, într-un fel, tendințe similare evoluțiilor politice și social-economice: pe de o parte globalizarea, respectiv întărirea dominantei supranaționale, iar pe de altă parte atomizarea, mai precis consolidarea dimensiunii subnaționale, regionale ori locale. Tendința globalizatoare a limbii engleze, devenită o *lingua franca* omniprezentă, se face atât în detrimentul limbilor naționale, cât și al limbilor regionale sau puțin răspândite, cele mai multe „lipsite de stat propriu”, în total declin, când nu chiar pe cale de extincție. Dacă primul trend este firesc într-o lume din ce în ce mai globalizată în care comunicarea mondială a devenit o necesitate vitală, cel de-al doilea ridică o multitudine de probleme, atât de natură morală, cât și de echilibru și securitate, intrând sub incidența unuia din principiile pe care progresul gândirii umaniste l-a consacrat, cel puțin la nivel teoretic, și anume acela al salvagădării tezaurului diversității culturale a lumii. Amplificarea tendințelor regionaliste, localiste, precum și a celor ținând renașterea ori resuscitarea limbilor regionale, minoritare și mai puțin răspândite – fundamentale în definirea identității de grup –, demonstrează capacitatea societății umane de a găsi contraponderi curenților uniformizante.

altera va găzdui, în două numere consecutive, un grupaj de studii și analize de mare relevanță în dezbaterile actuale privind protecția limbilor. Într-o consistentă analiză, care se constituie într-un adevărat manifest în favoarea promovării drepturilor lingvistice, reputații cercetători Robert Phillipson și Tove Skutnabb-Kangas remarcă valoarea identitară fundamentală a componentei lingvistice, precum și potențialul conflictual al neglijării sau suprimării drepturilor

lingvistice. Cu multă acuratețe, autorii inventariază instrumentele universale și regionale de protecție a minorităților, inclusiv a drepturilor lingvistice, expunând pe larg meandrele și lacunele documentelor juridice interne, internaționale și regionale, lipsa de coerență și chiar consistență a acestora, când e vorba de limbi minoritare, regionale sau mai puțin răspândite. Pentru autori, un sistem de protecție a minorităților care eludează chestiunea limbii rămâne un gest de cras formalism. De aceea, pledoaria lor se îndreaptă spre includerea explicită a drepturilor lingvistice în categoria drepturilor universale ale omului și crearea cadrului juridic capabil de a garanta aceasta, în continuare, spre crearea mecanismelor eficiente de implementare.

În aceeași logică, dar mai mult analitică decât constructivă, disertația de masterat a Maryei DuMont plonjează cititorul **alterei** în intriganta realitate a tensiunii dintre renașterea unei limbi regionale, occitana sau provensala în acest caz, în competiție cu o limbă națională puternică, franceza, și predominanța unei *lingua franca*, engleza. Autoarea acordă un spațiu larg declinului forțat al occitanei, expunând cauzele istorice, culturale și economice, dar și analizei revirimentului acesteia în regiunile meridionale ale Franței, cu întregul cortegiu de componente regionaliste conexe. Remarcînd că resuscitarea occitanei este, sau cel puțin a fost la început, un gest cultural și intelectual nostalgic, de recuperare identitară, DuMont ridică implicit una din problemele fundamentale ale istoriei civilizației, aceea a legitimității consecințelor politicii de forță, indiferent de aria în care se va fi manifestat aceasta. Dacă marginalizarea identităților regionale, pînă la reprimarea lor, s-a făcut sub dictatul centralismului — care a utilizat în beneficiul său un întreg angrenaj simbolic, dar și structurile de stat — este oare moral ca acest trecut, nu lipsit de violență, să domine și azi opțiunile valorice? În fine, ne provoacă la reflecție autoarea, care este hotarul moral al recuperării și cînd se transformă aceasta în vendetta?

Merită, credem, o clipă de reflecție concluzia celui de-al treilea studiu/pivot din prezentul număr al **alterei**. „Drepturile omului sînt astăzi mai mult decît o idee interesantă”, atrage atenția Fernand de Varennes, după un consistent excurs în tehnicalitățile funcționării bilingvismului, între altele în Belgia. Acele tehnicalități, în lipsa cărora și cele mai generoase paragrafe de lege rămîn o banală promisiune.

În fine, se cuvine subliniat faptul că abordarea, în **altera** a „obsesiei limbilor” nu este un pur gest intelectual. În România, drepturile lingvistice au o importanță de securitate și stabilitate covârșitoare. Ca primul stat candidat la aderare UE, din așa numitul „grup Helsinki”, care a semnat Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare, România a indicat o voință politică lăudabilă. Ratificarea Cartei întîrzie însă nepermis de mult. Consecințele sînt dublu negative: diversitatea lingvistică a unor zone, o adevărată resursă cultural-economică se vede diminuată. Pe de altă parte, lentoarea birocratică și inerta voință politică nu prevestesc nimic bun, în contextul în care, ne vedem obligați s-o repetăm, principalul atu pentru nominalizarea la începerea negocierilor de aderare UE a fost pentru România satisfacerea criteriilor politice, adică progresele în domeniul protecției drepturilor omului și ale minorităților.

În prag de toamnă electorală, nu putem decît spera că dezbaterile europene, inclusiv cele referitoare la statutul limbilor, nu ne vor ocoli și nici nu vor fi ocolite cu o indiferență iresponsabilă de factorii decizionali. În caz contrar, România s-ar putea confrunta cu o dublă „diglosie”: erodarea limbii naționale, tot mai puțin capabilă de „conectare la Internet”, paralel cu pierderea graiurilor și a limbilor regionale.

Editorii

Drepturi și nedreptăți lingvistice

ROBERT PHILLIPSON ȘI TOVE SKUTNABB-KANGAS

Drepturile lingvistice ale omului sînt considerate ca o categorie a drepturilor umane care reflectă o normă inalienabilă. Drepturile le sînt necesare vorbitorilor de limbi dominate, expuși, individual sau colectiv, intoleranței lingvistice, marginalizării și, în cele din urmă, extincției lingvistice. Efortul de a promova drepturile lingvistice ale omului în cadrul a numeroase foruri internaționale este pe cale de a renaște, renăscînd inclusiv asociațiile de lingvistică aplicată. Prezentul studiu analizează proporția în care drepturile lingvistice ale omului sînt protejate prin convențiile deja existente, îndeosebi declarațiile ONU și Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare, ca și unele constituții naționale. Respectarea drepturilor lingvistice ale omului, îndeosebi a dreptului la educație în limba maternă, este văzută ca un instrument de reducere a conflictelor societale. Prin urmare, pentru lingvistica aplicată, analiza modului în care sistemele educaționale pot contribui la promovarea unei societăți multilingve mai drepte este, în sine, o provocare.

Drepturile omului și cauza dreptății lingvistice

Lucrarea de față caută să elucideze conturul, finalitatea și potențialul conceptului de drepturi lingvistice ale omului, fiind consacrată examinării măsurii în care drepturile lingvistice sînt protejate prin acordurile supranaționale existente, la nivel „universal” cît și „european”, și prezentării unui exemplu de legislație națională de dată recentă, ce are ca scop întărirea drepturilor populației indigene. Studiul își propune să explicitizeze rațiunea pentru care aplicarea drepturilor lingvistice ale omului poate să intereseze lingvistica aplicată și pledează pentru elaborarea și ratificarea unei *Declarații Universale a Drepturilor Lingvistice ale Omului*.

Campania pentru drepturi lingvistice reprezintă o tentativă de transpunere a principiilor fundamentale și a practicii din sfera generică a drepturilor fundamentale ale omului în planul rectificării in justiției lingvistice, cu țelul de a oferi limbilor mai puțin favorizate o parte din sprijinul acordat de regulă limbilor dominante.

Punctul nostru de plecare este axiomatic:

— *drepturile lingvistice constituie o categorie de drepturi ale omului*; ca atare, reprezintă o componentă intrinsecă a setului de norme inalienabile și universale care asigură exercițiul deplin al drepturilor civile, politice, economice, sociale și culturale;

— *privarea de exercițiul drepturilor fundamentale conduce la stări conflictuale*. Dacă drepturile minorităților sînt respectate, probabilitatea declanșării conflictelor se reduce. Diversitatea lingvistică nu relaționează cauzal cu declanșarea conflictelor, cu toate că limba este un factor mobilizator major în contextele în care un grup etnic se simte amenințat.

În prezent, se depun eforturi pentru reglementarea drepturilor lingvistice la nivel interstatal, global (organisme ONU, ca Organizația Limbilor Indigene) și regional (european, african etc.). Unele documente sînt aplicabile tuturor grupurilor lingvistice (o declarație sau un acord „universal”), altele se rezumă doar la anumite categorii care au nevoie de un sprijin special (copiii, muncitorii imigranți, populațiile indigene). Ele au ca numitor comun principiul conform căruia acordul la nivel interstatal este normativ și poate conduce la practici mai bune la nivel național. Statul poate determina politici pentru și promulga legi privind utilizarea limbilor în sfera publică, în educație, în sistemul legislativ și în administrația publică. Într-o societate democratică, înfăptuirea principiilor și practicilor capabile să răspundă standardelor de drepturi ale omului este adesea o luptă permanentă între interese competitive. Unul dintre scopurile campaniilor de drepturi ale omului, atît la nivelul raporturilor interstatuale, cît și în interiorul unui anume stat, este de a oferi sprijin tuturor celor care se implică în tentativa de a obliga statele să respecte drepturile omului.

O formă extremă de privare de drepturile lingvistice este lingvicidul (glotofagia/canibalismul lingvistic, Calvet (1974), Brezinger (1992), Skutnabb-Kangas și Phillipson (sub tipar). O metaforă mai potrivită decît „moartea limbii”, sintagmă ce pare să presupună cauze naturale pentru „decesul” unei limbi, ar putea fi „asasinarea limbii”, dat fiind că eliminarea unor limbi minoritare de către limba dominantă a fost adesea rezultatul unui demers conștient. Nedreptățile lingvistice sînt identificabile acolo unde limbile minoritare sînt marginalizate, lipsite de resurse și recunoaștere, iar indivizilor sau grupurilor minoritare li se impune schimbarea limbii. Există o documentație substanțială privind rolul major jucat în acest sens de sistemul educațional la nivel global, politica subiacentă fiind aceea de asimilare a grupurilor lingvistice minoritare, de către limba și cultura dominante (vezi Skutnabb-Kangas și Cummins; 1988).

Drepturile lingvistice constituie totodată o categorie a drepturilor minorităților, parte, la rîndul lor, a complexului atotcuprinzător al drepturilor omului, care au evoluat în ultimele decenii în direcția protejării individului sau

grupului împotriva tratamentelor inumane. Natura acestor drepturi, în legislația internațională, este extrem de complexă și în continuă schimbare, reflectând dezvoltările filozofice și politice care susțin efortul de clarificare a standardelor universale, ca și constrîngerile practice legate de implementarea lor. (Thornberry 1991, de Varennes 1994, 1995a,b). Drepturile omului dispun de o carte de vizită cu vechime seculară, iar pedigreeul lor începe cu tranziția de la absolutism la societatea democratică occidentală. Tratatetele încheiate la sfîrșitul primului război mondial erau destinate să asigure recunoașterea drepturilor pentru multe grupuri minoritare din centrul și estul Europei. După 1945, un efort substanțial a fost îndreptat spre codificarea și extinderea declarațiilor „universale”.

Scopul primordial al tuturor declarațiilor referitoare la drepturile omului este de a proteja *individul* împotriva tratamentelor arbitrare, nedrepte sau degradante. Declarațiile au trecut, progresiv, prin diferite faze: prima generație era legată de libertățile personale, de drepturile civile și politice (extinse, în faza decolonizării, de la drepturile indivizilor la dreptul la autodeterminare al popoarelor opresate, concept relativ confuz în legislația internațională, și, ca atare, supus unei permanente reevaluări, vezi Clark și Williamson (sub tipar); a doua generație a fost aceea a drepturilor sociale, economice și culturale; a treia acoperă drepturile de „solidaritate” (pace, dezvoltare, mediu etc.). Dar clauzele interzicînd discriminarea lingvistică, alături de cea sexuală, religioasă sau rasială au fost prezente de-a lungul tuturor acestor faze.

Pînă de curînd, drepturile erau conceptualizate și formulate ca fiind proprii individului, dar există o tot mai clară recunoaștere a faptului că ele nu au împiedicat violarea drepturilor grupurilor minoritare și că, de fapt, drepturile individuale și colective constituie cele două fețe ale aceleiași monede. Drepturile referitoare la folosirea unei anume limbi constituie un excelent exemplu al modului în care drepturile individului presupun exercitarea socială și colectivă.

În paralel cu eforturile de codificare și stimulare a ratificării acordurilor globale sau regionale privind drepturile umane există, la nivelul statului național, o substanțială cantitate de experiență în legiferarea și implementarea drepturilor lingvistice. Drepturile de exprimare în limba maternă, în Europa perioadei 1850-1940, au fost studiate comparativ în Vilfan (ed.) (1993). Privind experiențe recente în recunoașterea drepturilor lingvistice, vezi: Giordan (1992), Nelde, Labrie și Williams (1992) și contribuțiile lui Skutnabb—Kangas și Phillipson (1994 a) cu referire la Statele Unite, Uniunea Sovietică și Estonia, Noua Zeelandă, Norvegia, Australia, India, Quebec și America Latină, precum și ca documentare asupra măsurii în care kurzii, populația din Kașmir, ca și multe alte grupuri sînt private de drepturile lingvistice ale omului. Articolul lui Akinnaso (1994) despre unificarea lingvistică și drepturile lingvistice din Nigeria constituie o excelentă portretizare a complexității de probleme dintr-un stat tipic post-colonial. Cartea lui Fernand

de Varennes: „*Limbi, minorități și drepturile omului*” (1995b) se constituie într-unul din cele mai valoroase tratate pe această temă. De văzut, de asemenea, Capotorti (1979), Eide (1994) și Eide, Krause și Rosas (1995).

Faptul că guvernele occidentale sînt cele care au stabilit agenda drepturilor omului arată doar că aceste state domină Națiunile Unite și în nici un caz că principiile drepturilor umane ar fi un fenomen exclusiv occidental. În literatura referitoare la drepturile omului se desfășoară, de altfel, o vie dezbateră privind universalismul sau relativismul cultural al drepturilor omului (vezi, de pildă, An-naim și Deng 1990). Cea de-a doua Conferință Mondială ONU privind Drepturile Omului, desfășurată la Viena în 1993, a dezvăluit modul diferit de conceptualizare a drepturilor omului de către guvernele lumii, chiar dacă documentul final a fost adoptat în unanimitate.

Drepturile omului figurează la loc de cînte pe numeroase agende politice internaționale. Există chiar tendința ca sprijinul occidental pentru statele post-comuniste și post-coloniale să fie condiționat de adoptarea de către acestea a unui set de principii, nu de puține ori definite foarte vag, ca garanție a avansării cauzei democrației și dezvoltării pieței „libere”.

Aceasta a fost, în Africa, atît politica Fondului Monetar Internațional (FMI), cît și a Băncii Mondiale, însă a rezultat că schimbările politice, sociale și economice reale nu pot fi introduse peste noapte, chiar în prezența presiunii externe sau a voinței reformatoare interne (Tomasevski, 1993). Dimpotrivă, politicile în domeniul limbii sau al minorităților figurează rareori pe agenda programelor de ajutorare, ceea ce relevă o prioritate scăzută acordată chestiunii drepturilor lingvistice în statele post-coloniale (Bamgbose, 1991). În general vorbind, programele de sprijin vizînd procesul educațional au ținut mai degrabă însușirea fostelor limbi coloniale, decît a celor indigene; acest fapt a consolidat interesele elitei și ale partenerilor internaționali (vezi Brock—Utne, 1993; despre drepturile lingvistice în Africa post-colonială, vezi Phillipson și Skutnabb—Kangas 1994a, avînd la bază efortul multor cercetători africani; pentru analiza recentă a politicii lingvistice actuale în Africa și pentru rolul central al limbilor naționale, vezi Djite (1993); pentru America Latină vezi Hamel (1994), von Gleich (1994).

Cînd fostele state comuniste au cerut admiterea în Consiliul Europei, li s-a pretins efortul de a dovedi că urmează politici care respectă drepturile omului, ca o condiție pentru admiterea în clubul european. Culmea ironiei, s-a cerut statelor est-europene, cel puțin teoretic, adoptarea unui standard de protecție a minorităților superior celui din statele membre occidentale. În domeniul drepturilor lingvistice, exemplele de bună practică recomandate sînt cel mai adesea asociate cu state ca Elveția, Finlanda și Belgia. Studii detaliate ale punctelor forte, dar și ale slăbiciunilor legislației lingvistice din aceste state, cărora li se poate adăuga și Canada, relevă existența a numeroase constrîngeri privind exercitarea drepturilor și titularii lor, precum și persistența invariabilă a tensiunii dintre conflict și

compromis (vezi McRae 1983, 1986, Phillipson, Rannut și Skutnabb—Kangas, 1994; Buletinul Centrului Canadian pentru Drepturi Lingvistice, Facultatea de Drept, Universitatea din Ottawa).

Rusia a acuzat Statele Baltice de privarea minorităților vorbitoare de limba rusă de drepturile lingvistice ale omului și a amînat, într-un anume moment, sub acest pretext, să-și retragă trupele. Succesivele misiuni de anchetă (ale reprezentanților ONU și ai OSCE) au demonstrat însă că nu există violări masive ale drepturilor omului (Rannut, 1994). În realitate, minoritatea vorbitoare de limba rusă, care pînă la prăbușirea comunismului a format grupul dominant, beneficiază de mai multe drepturi lingvistice decît numeroase minorități din multe state vest-europene și, fără dubiu, de mai multe decît oricare minoritate imigrantă din respectivele state, avînd dreptul la educație în limba maternă, ca și dreptul de a-și folosi limba în administrația publică locală și în justiție (vezi Rannut și Rannut, 1995).

Un caz extrem de stat membru al Consiliului Europei, cu o explicită politică de lingvicide, este Turcia, care interzice folosirea limbii kurde. (Asociația Internațională pentru Drepturile Omului în Kurdistan 1994; Skutnabb—Kangas și Bucak 1994). Recentele modificări constituționale cosmetizante nu au atenuat cu nimic această orientare ce ține de o politică de asimilare graduală și genocidală față de kurzi. Kurzii reprezintă exemplul tipic de popor care are de suferit violente încălcări ale drepturilor umane și pentru care drepturile lingvistice sînt esențiale în efortul de a supraviețui ca popor.

Este evident faptul că în societatea contemporană, caracterizată prin violență și tulburări, drepturile minorităților ca drepturi ale omului reclamă protecție. Organizațiile supranaționale, cum ar fi ONU, OSCE și Consiliul Europei, pun din ce în ce mai des problema respectării drepturilor omului, în speranța că pacea și dreptatea vor progresa, inclusiv prin identificarea drepturilor ce se cer apărute și adoptarea consecventă a măsurilor adiacente (Eide 1993, Miall 1994, Minority Rights Group 1994).

Drepturile presupun, în general, asumarea de îndatoriri din partea statului. În acest context, dreptul la litigiu poate fi un mijloc important de garantare a drepturilor legale ale individului, inițial la nivelul instanțelor locale, iar mai apoi, la nivel național — cazul Curții Supreme de Justiție a Statelor Unite —, sau supranațional — Curtea Europeană pentru Drepturile Omului — (Skutnabb—Kangas și Phillipson, 1994b: 85—9). Tradițional, litigiul a fost folosit mai frecvent pe continentul Nord-American decît în Europa (vezi: Varennes, 1994, 1995a, b; de asemenea: Bhat, 1993, pentru o excelentă comparație a drepturilor lingvistice, inclusiv a dreptului la litigiu, în Canada și India).

Lingvistica aplicată și drepturile lingvistice ale omului

Pentru specialiștii în lingvistică aplicată, care joacă un rol important în constituirea, legitimarea și reproducerea ierarhiei limbilor existente la nivel intra-și internațional, provocarea constă în tentativa de a clarifica dacă politicile în care sînt implicați profesional corespund standardelor universale ale drepturilor lingvistice ale

omului. Este evident că există o clară dimensiune de politică lingvistică în activitatea de dezvoltare curriculară, educație bilingvă sau adoptarea de limbaje în comunitatea surzilor și a celor cu deficiențe de vorbire, ca și în învățarea limbilor străine care au ca finalitate „comunicarea internațională”. Limbile cărora li se acordă preeminență în manuale sau sesiuni de examinări sînt, fără tăgadă, cele dominante. Ele sînt numite „naționale”, „oficiale”, sau „internaționale”, ceea ce dezvăluie scopul extralingvistic pe care respectivele limbi îl servesc. Ca specialiști în lingvistică aplicată, ar trebui să fim, deci, preocupați de măsura în care acțiunile noastre concordă cu principiile fundamentale ale drepturilor omului.

Asociațiile profesionale sînt din ce în ce mai conștiente de semnificația drepturilor lingvistice. Misiunea TESOL-ului (mesajul Președintelui, dezbaterile TESOL, iunie-iulie 1993) este aceea de a intensifica predarea și învățarea eficientă a limbii engleze în toată lumea, respectînd în același timp drepturile indivizilor de a se exprima în limba lor maternă. FIPLV — Federația Internațională a Profesorilor ce Predau Limbi Vorbite, Federația Mondială a Asociațiilor Limbilor Moderne, susțin campania de adoptare a unei Carte Universale a Drepturilor Lingvistice Fundamentale, ce ar include însușirea limbilor străine ca un drept fundamental uman (Batley, Candelier, Hermann-Brennecke, and Szepe, 1993:40-4). Pentru analiza critică a acestui argument, vezi Skutnabb—Kangas și Phillipson (1994b: 100—3): respingerea aserțiunii că învățarea unei limbi străine este un drept lingvistic fundamental nu este sinonimă cu acceptarea tezei că învățarea trebuie să aibă loc în afara vigilenței în domeniul drepturilor omului, așa cum este ea recomandată, de exemplu, de *Global Issues in Language Education's Newsletter 14*, Martie 1994.

Politicile lingvistice nu se mărginesc la chestiuni privind drepturile vorbitorilor de limbi minoritare, autohtone sau de imigrație, din cadrul unui stat, chiar dacă „drepturile omului sînt în general destinate protecției celor slabi, vulnerabili, deposezați, tăcuți... minoritățile fiind consumatorii naturali de drepturi ale omului” (Thornberry, 1991: 385). Limbile „internaționale” servesc unei multitudini de scopuri și exercită presiuni asupra ierarhiei limbilor dintr-un stat. Este posibil să asistăm, concomitent chiar cu sporirea recunoașterii drepturilor limbilor minoritare, la apariția la nivel european și global, a unui fenomen de diglosie în cadrul căruia limbile „internaționale” (engleza este exemplul cel mai elocvent) sînt folosite ca instrument de cîștigare de prestigiu, în timp ce limbile locale se văd împinse tot mai mult către sfera privată. Acest model are rădăcini în contextele post-coloniale (Mateene 1985), iar lingvistica aplicată a constituit la un moment dat o verigă vitală în lanțul care a asigurat influența occidentală asupra sistemului educațional din respectivele țări (Phillipson, 1992). Un scenariu similar s-ar putea produce și în Europa, limbi cum sînt daneza sau estona urmînd a se vedea marginalizate într-o viitoare diviziune diglosică a muncii, pe măsură ce Uniunea Europeană sau alte organizații suprastatale avansează. Unele guverne și

organisme de protecție a limbilor naționale apreciază că există o reală amenințare la adresa limbii lor (vezi raportul anual al Înaltului Consiliu al Francofoniei cu privire la poziția limbii franceze în lume, precum și rapoartele conferințelor ad-hoc organizate de această instituție). Concomitent, există guverne care nu văd nici un motiv să tragă semnalul de alarmă în privința chestiunii lingvistice.

În prezența aprehensiunilor legate de realitatea sau eventualitatea unei dominări lingvistice de acest tip, este esențial să se analizeze inclusiv discursul academic sau politic care legitimează alegerea anumitor limbi pentru servirea de țeluri de politică internă (ca de exemplu, unitatea națională, modernizarea și progresul tehnologic), sau externă (ca de exemplu, dezvoltarea schimburilor comerciale, relațiile geopolitice, integrarea continentală, cooperarea internațională) și să se identifice interesele servite prin promovarea respectivelor limbi (vezi Phillipson, 1992, cap. 9; Phillipson și Skutnabb—Kangas, 1994b în presă; Harlech—Jones, în presă). Statutul conferit limbilor „internaționale” ilustrează modul în care sînt respectate drepturile lingvistice ale omului. Spre deosebire de cadrul ce guvernează politicile privind drepturile limbilor în societățile multilingvistice, inclusiv ale celor indigene sau imigrante (vezi Le Bianco, 1990, despre experiența australiană), în aria mai restrînsă a politicii naționale a limbilor străine, majoritatea documentelor nu include perspectiva drepturilor omului (vezi, de exemplu, Brecht și Walton, 1993, cu referire la Statele Unite, și studiile din Lambert, 1994, care sintetizează experiența din Australia, Olanda și a Consiliului Europei).

Definiția drepturilor lingvistice ale omului, în viziunea lui Phillipson, Rennut și Skutnabb—Kangas (1994), poate fi, prin urmare, rezumată astfel: respectarea drepturilor lingvistice ale omului implică, la nivel *individual*, posibilitatea ca oricine să se poată identifica pozitiv cu limba/limbile sa/sale maternă/e, iar identificarea să se bucure de respectul celorlalți, indiferent dacă limba maternă este una minoritară sau majoritară. Aceasta implică dreptul de a învăța limba maternă, respectiv cel puțin dreptul la educația de bază prin intermediul limbii materne, ca și dreptul de utilizare a acesteia în (numeroase) contexte oficiale. Implică, totodată, dreptul de a învăța cel puțin una din limbile oficiale ale țării de rezidență. Ca urmare, în mod firesc, este necesar ca profesorii care predau copiilor minoritari să fie bilingvi. Orice restrîngere a sus-menționatei drepturi poate fi considerată ca injustiție lingvistică, respectiv violarea drepturilor lingvistice ale omului.

Respectarea drepturilor lingvistice ale omului implică, la nivel *colectiv*, dreptul grupurilor minoritare la existență, adică dreptul de a fi diferit (Hettne, 1987, Miles, 1989, Stavenhagen, 1988, 1991, Thornberry, 1991). Aceasta presupune dreptul minorităților de a-și utiliza și dezvolta limba, de a-și înființa și menține școli și instituții de perfecționare, de a controla programele școlare și de a asigura predarea prin intermediul limbii lor. Presupune totodată garanții de reprezentare în afacerile politice ale statului și garantarea autonomiei în administrarea problemelor interne ale grupului, cel puțin în domeniul culturii, educației, religiei, informației și problemelor

sociale, paralel cu asigurarea resurselor financiare din taxe, impozite și subsidii, apte de a permite îndeplinirea acestor funcțiuni (vezi Drepturile Minorităților, 1993, Alfredsson, 1991 și Leontiev, 1994). Drepturile trebuie să poată fi exercitate, ceea ce înseamnă alocarea de resurse financiare și garantarea de proceduri democratice, constituționale și legale adecvate. Restrângerea acestor drepturi constituie la rîndu-i înjustiție lingvistică, violare a drepturilor lingvistice ale omului.

Enumerarea drepturilor lingvistice ale omului are la bază principiile de respectat la elaborarea politicii lingvistice a unui stat. Ele reprezintă norma, standardul la care statele ar trebui să aspire, o referință de prim ordin în campania dusă pentru influențarea politicii lingvistice în cazul unui stat refractar la garantarea acestui tip de drepturi. O abordare a educației lingvistice din perspectiva drepturilor omului implică totodată încurajarea atitudinilor, la nivel local, național și supranațional, ca și inițierea și susținerea de structuri în cadrul cărora individul sau grupul să fie la adăpost de orice opresiuni, în cazul de față, de opresiuni lingvistice.

Dacă luările de poziție ale asociațiilor profesionale cum sînt FIPLV sau TESOL se vor a fi mai mult decît o retorică pioasă sau un lobby partizan practicat de grupuri de interese profesionale, drepturile în cauză ar trebui să fie explicitate și publicitate, în cadrul lor, în așa fel încît indivizii și grupurile ce le sînt titulare să le cunoască.

Specialiștii în lingvistică aplicată, îndeosebi cei asociați la organizațiile care ambiționează să fie globale, ar trebui să pledeze și din această poziție pentru recunoașterea nevoilor de educație lingvistică ale tuturor cetățenilor și, ca urmare, se confruntă cu sfidarea pe care o reprezintă clarificarea naturii și scopului drepturilor lingvistice ale omului.

Drepturile lingvistice în convenții și constituții

Studierea de către noi a unui întreg set de convenții internaționale și constituții naționale (Skutnabb—Kangas și Phillipson, 1989, 1994), pornind de la distincțiile operate de Kloss (1971, 1977), și Cobarrubias (1983), a ținut să elaboreze un etalon al gradului în care acest cadru legislativ oferă sprijin limbilor dominante. În acest sens, am întocmit o grilă care înregistrează cele mai importante dimensiuni ale drepturilor lingvistice. Prima dintre acestea este reprezentată pe axa verticală și circumscrie „*gradul de explicitare*”, adică măsura în care legile sau convențiile se află în relație explicită cu drepturile lingvistice ale minorităților, în domeniul educației. Cea de-a doua, reprezentată pe axa orizontală, desemnează „*gradul de promovare*”, adică proporția în care limba este *interzisă, tolerată, sau activ promovată*. (vezi fig. 1, din Skutnabb-Kangas și Phillipson 1994b:80). Precizăm că, în concepția noastră, cele două dimensiuni constituie un spectru continuu. Am marcat pe grafic rezultatele analizei noastre privind clauzele referitoare la *drepturile lingvistice în domeniul educației*, așa cum apar ele în unele documente europene și internaționale.

Orientate spre asimilare		Orientate spre păstrare	
		Explicit	
9			3;4
2			8
			5
		7	
Interzicere	Tolerare	Non-discriminare obligativitate	Permitere Promovare
			6
DE			
1 ABCFGHI			

Implicit

N.B. Numerele se referă la țări, literele la convenții (vezi textul).

1. Amendamentele la Constituția SUA privind limba engleză, senator Huddleston.
 2. idem, senator Hayakawa
 3. ex-Iugoslavia
 4. Finlanda, vorbitori de suedeză
 5. Finlanda, vorbitori de sami
 6. India.
 7. Carta Libertății a Congresului Național African (ANC) și altele, Africa de Sud
 8. Legea Normalizării Basce
 9. Kurzii din Turcia
-
- A. Carta Națiunilor Unite, 1945
 - B. Declarația Universală a Drepturilor Omului, 1948
 - C. Pactul Internațional al Drepturilor Economice, Sociale și Culturale, 1966
 - D. Pactul Internațional al Drepturilor Civile și Politice, 1966
 - E. Convenția ONU privind Drepturile Copilului, 1989.
 - F. Convenția Consiliului Europei privind Protecția Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, 1950.
 - G. Carta Africană privind Drepturile Omului și ale Popoarelor, 1981
 - H. Declarația Americană cu privire la Drepturile și Obligațiile Omului, 1948.
 - I. Convenția Americană cu privire la Drepturile Omului "Pactul de la San Jose, Costa Rica", 1969.

Figura 1: Drepturile lingvistice după state și convenții

Exemplul A

Carta Națiunilor Unite (1945), în articolele sale cu caracter *generic*, obligă națiunile membre să promoveze „respectul universal și protecția drepturilor omului și libertăților fundamentale ale tuturor, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie” (paragraful 6. 11, 55). Formularea poate fi înțeleasă ca o *recomandare explicită la non-discriminare*. Carta nu cuprinde un articol consacrat *educației*, și ca urmare, nici referiri la *limba educației*, implicând numai *tolerare implicită*.

În convențiile avute în vedere mai jos, articolele cu caracter generic pot fi catalogate drept *recomandare explicită la nondiscriminare* (B-I). De exemplu, Declarația Universală a Drepturilor Omului susține în paragraful 2 că „fiecare este îndreptățit să i se asigure drepturile și libertățile, fără deosebire de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau de altă natură, origine socială sau națională, avere, naștere sau alt statut” etc.

Exemplul B

Paragraful 26 privind educația din Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948) garantează asigurarea unei educații universale libere. Există referiri la o „dezvoltare completă a personalității umane” și la dreptul părinților de a „alege tipul de educație care va fi dat copiilor lor”. Însă, paragraful privind educația *nu face nici o referire la limbă*. Prin urmare, și acesta poate fi considerat ca indicând „*tolerare implicită*”.

Exemplul C

Pactul Internațional al Drepturilor Economice, Sociale și Culturale, adoptat în 1966, și în vigoare din 1976, menționează limba alături de rasă, culoare, sex, religie, într-un articol cu caracter *generic*, în vreme ce articolul despre educație omite din nou orice referire la limbă. Putem indentifica aici o inconsecvență ce rezidă în faptul că *Pactul* se referă explicit, în articolul consacrat educației, la „grupuri rasiale, etnice, sau religioase”, nu însă și la cele lingvistice. Aceasta constituie, de asemenea, un exemplu de „*tolerare implicită*”.

Exemplul D

Articolul 27 al *Pactului Drepturilor Civile și Politice* conține cea mai importantă prevedere referitoare la drepturile lingvistice (1966):

În acele state în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținând acestor minorități nu le poate fi refuzat dreptul de a practica, în comun cu alți membri ai grupului lor, propria lor cultură, de a profesa și practica propria lor religie, sau de a utiliza propria limbă.

Acest articol, sau o variantă a lui, a fost folosit în mai multe documente ale Consiliului Europei, ale OSCE, precum și în convenții universale cum ar fi, de exemplu, *Convenția Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului* (1959 și 1989).

Absența oricărei menționări explicite a chestiunii limbii în clauzele referitoare la educație din toate aceste pacte sau convenții (sau a referirii la educație din clauzele privitoare la limbă, ca în mai sus menționatul Articol 27) contrastează cu clauzele generale de non-discriminare, relative la exercitarea celorlalte drepturi ale omului. Aceasta înseamnă că mai sus menționatele documente ONU (A,B,C,D,E) conțin prevederi *generale* care constituie aparent o *recomandare explicită de non-discriminare* (A,B,C) sau chiar o *permitere explicită*, prin menționarea expresă a limbii (D,E). Dar clauzele privind *educația* nu depășesc nivelul de *tolerare implicită orientată spre asimilare*. Minorităților li se permite să-și utilizeze limba în particular (sau, în împrejurări publice nespecificate, cu alți membri ai grupului lor), dar nu și în școli. Același lucru este valabil și pentru convențiile regionale europeană, africană și americană (F,G,H,I).

Se cuvine menționarea în context a amplului studiu întreprins de ONU (Capotorti 1979) pentru analizarea aspectelor juridice și conceptuale ale protecției împotriva discriminării, ce a avut la bază informații provenind de la toate guvernele lumii. Scopul cercetării l-a constituit aprecierea modului în care sînt tratate, *de jure* și *de facto*, minoritățile. Din studiu au fost intenționat omise minoritățile de imigrație. Raportul a concluzionat că minoritățile, nu mai puțin cele lingvistice, se află în situația de a necesita o protecție mai substanțială. Studiul interpretează articolul 27 ca impunînd statelor obligația de a promova activ limba minorităților, obligație subliniată și de alte studii, mai recente (Thonberry 1991). Aceasta ar presupune ca statele să prevadă și sprijinul financiar necesar, ceea ce este adesea contrazis în realitate, unde acest drept le-a fost refuzat explicit minorităților în mai multe cazuri, ceea ce a condus la angajarea de litigii (vezi de Varennes 1995a,b). Înregistrarea unor progrese în direcția afirmării drepturilor minorităților prin elaborarea unei convenții universale dedicată acestui domeniu a fost obstrucționată ani la rînd de refuzul statelor de a-și recunoaște minoritățile sau de divergențele care au dominat căutarea unui acord asupra definiției minorităților (Alston 1992; Eide 1993). S-au înregistrat totuși progrese în aplicarea acestor drepturi. O *Declarație ONU privind drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice* a fost finalmente adoptată de Adunarea Generală la 18 decembrie 1992. Articolele pe care le reproducem mai jos reprezintă un progres față de formulele anterioare: „*nu le poate fi refuzat*” a fost înlocuit prin „*au dreptul*”; apare formularea conform căreia drepturile se exercită „*în particular și în public, liber și fără nici o discriminare*”; în fine, statele sînt ținute să promoveze activ exercițiul acestor drepturi:

Persoanele aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice (numite în continuare persoane aparținând minorităților) au dreptul de a se bucura de propria lor cultură, de a profesa și practica propria lor religie și de a folosi propria lor limbă, în particular sau în public, liber și fără imixtiuni sau alte forme de discriminare. (Articolul 2.1; a se compara cu articolul 27 de mai sus).

Statele vor lua măsuri pentru a crea condiții favorabile care să permită persoanelor aparținând minorităților să-și exprime particularitățile și să-și dezvolte cultura lor proprie, limba, religia, tradițiile și obiceiurile, cu excepția acelor practici care încalcă standardele naționale și sînt contrare normelor internaționale (articol 4.2).

Statele trebuie să ia măsuri adecvate astfel încît, în măsura posibilităților, persoanele aparținând minorităților să aibă condiții pentru a învăța limba lor maternă sau să beneficieze de instruire în limba lor maternă (articolul 4.3).

Este evident că formulările din aceste clauze ridică încă numeroase probleme de lingvistică aplicată, importante indiferent dacă statele ratifică sau nu *Declarația*, aplicînd-o sau nu. Ce se înțelege prin „măsuri adecvate” sau „condiții”, cine este în măsură să decidă ce este „posibil”? Să însemne „instruire în limba maternă” instruire *prin intermediul* limbii materne? Grăitor ni se pare și faptul că, tocmai în articolul privitor la limba educației, terminologia devine vagă și apar clauze opționale.

Trecînd de la planul universal la cel european, evoluția cea mai importantă a anilor din urmă a fost aceea a adoptării de către statele membre ale Consiliului Europei a *Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare*, aprobată de Comitetul de Miniștri la 22 iunie 1992. *Carta* se constituie într-un document cuprinzător privind utilizarea limbii în educație, servicii publice, media, cultură, viața economică și socială (Rezoluția 192, 1988, urmată de CAHLR/DELA91.1, Strasbourg, 24 iunie 1991; pentru descrierea genezei sale, vezi Woehrling 1992).

În Preambul se apreciază că „dreptul de a folosi o limbă regională sau minoritară în particular sau în public este un drept inalienabil” și se subliniază „valoarea interculturalismului și multilingvismului”; mai departe, se afirmă că „protecția și încurajarea limbilor regionale sau minoritare nu trebuie să fie în detrimentul limbilor oficiale”, accentuînd „nevoia de a le învăța”. Finalmente, *Carta* se vrea „o contribuție importantă la edificarea unei Europe bazată pe principiile democrației și diversității culturale în cadrul suveranității naționale și integrității teritoriale.”

Carta reprezintă într-adevăr rodul multor ani de eforturi concertate din partea reprezentanților limbilor minoritare indigene din Europa și a Oficiului European al Limbilor Mai Puțin Utilizate (care publică un folositor Buletin de Contact consacrat problematicei limbilor minoritare din țările Uniunii Europene) și s-a bucurat de sprijinul cîtorva membri angajați ai Parlamentului European. Documentul are totuși limitări considerabile. Presupunînd că statele ar ratifica-o (ceea ce încă rămîne de văzut), fiecare din ele poate preciza căror limbi minoritare este dispus să o aplice. Limbile imigranților sînt explicit excluse. Pe de altă parte,

orice stat are posibilitatea de a alege spre aplicare (un minimum de 35) dintr-un întreg set de paragrafe sau subparagrafe. Fiecare formulare include o serie de nuanțatori, cum ar fi „pe cât posibil”, „relevant”, „corespunzător”, „cînd este cazul”, „într-un număr considerat ca suficient”, „dacă numărul utilizatorilor unei limbi regionale sau minoritare o justifică”, ca și un număr de alternative, bunăoară „a permite, încuraja sau asigura predarea în sau a limbii regionale sau minoritare la toate nivelele de educație adecvate”.

Ca urmare, *Carta* permite statelor refractare la acordarea drepturilor lingvistice să se situeze pe poziția de a adopta standarde minimale și le oferă, pe deasupra, legitimitate în a pretexta că adoptarea anumitor prevederi nu ar fi fost „posibilă” sau „adecvată”, că numărul solicitanților nu ar fi fost „suficient” sau „nu ar justifica” o anume măsură și că, în consecință, s-a „permis” minorității respective să-și organizeze predarea în limba maternă pe propria cheltuială. □

Traducere de Smaranda Enache

REFERINȚE

- Akinnaso, F. N. 1994. *Linguistic unification and language rights*. *Applied Linguistics* 15/2: 139-68.
- Alfredsson, G. 1991: *Minority Rights: Equality and Non-Discrimination* in Krag and Yuhkneva (eds.) 1991.
- Alston, P. (ed.) 1992. *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*. Oxford: Clarendon Press.
- Andrysek, O. 1989. *Report on the Definition of Minorities*. Netherlands Institute of Human Rights, Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM), SIM Special No. 8.
- An-naim, A. A. and F. M. Deng. (eds.) 1990. *Human Rights in Africa: Cross-cultural Perspectives*. Washington, D. C.: The Brookings Institution.
- Baldauf, R. B. and A. Luke. (eds.) 1990. *Language Planning and Education in Australasia and the South Pacific*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bamgbose, A. 1991. *Language and the Nation: The Language Question in Sub-Saharan Africa*. Edinburgh Press.
- Batley, E., M. Candelier, G. Hermann-Brennecke and G. Szepe. 1993. *Language Policies for the World of the Twenty-first Century*. Report for UNESCO, World Federation of Modern Language Associations (FIPLV).
- Baetens Beardsmore, H. (ed.) 1993. *European Models for Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bhat, P. I. 1993. *A Comparative Study of the Language Provisions in the Constitutions of Canada and India from the Perspective of Equal Liberty of All*. Mysore: Department of Studies in Law, University of Mysore.
- Brecht, R. D. and A. R. Walton. 1993. *National Strategic Planning in the Less Commonly Taught Languages*, Washington, D.C.: National Foreign Language Center.
- Brenzinger, M. (ed.) 1992. *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brock-Utne, B. 1993. *Education in Africa. Education for Self-reliance or Recolonization?* Oslo: Oslo University, Department of Education.

- Calvet, L. J. 1974. **Linguistique et colonialisme: petit traité de glottophagie**. Paris: Payot.
- Capotorti, F. 1979. **Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**. New York: United Nations.
- Clark, D. H. and R. Williamson. (eds.) in press. **Self-determination: International Perspectives**. London: Macmillan.
- Cobarrubias, J. and J. A. Fishman (eds.). 1983. **Progress in Language Planning: International Perspectives**. Berlin: Mouton.
- Cobarrubias, J. 1983. *Ethical issues in status planning* in Cobarrubias and Fishman (eds.) 1983: 41-85.
- Djite, P. G. 1993. *Language and development in Africa*. **International Journal of the Sociology of Language** 100/101: 149-66.
- Eide, A. 1994. **New Approaches to Minority Protection**. London: Minority Rights Group International.
- Eide, A., C. Krause and A. Rosas (eds.) 1995. **Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook**. Dordrecht, Boston and London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Fishman, J. A. 1989. **Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective**. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters.
- Fourth World Bulletin**, 1994. University of Colorado at Denver, Fourth World Center for the Study of Indigenous Law and Politics.
- Giordan, H. (ed.) 1992. **Les Minorités en Europe: Droits Linguistiques et Droits de l'Homme**. Paris: Kime.
- von Gleich, U. 1994. *Language spread policy: The case of Quechua in the Andean republics of Bolivia, Ecuador and Peru*. **International Journal of the Sociology of Language** 107: 77-113.
- Grin, F. 1994. *Combining immigrant and autochthonous rights: A territorial approach to multilingualism* in T. Skutnabb-Kangas and R. Phillipson (eds.) 1994a: 31-48.
- Hamel, R. E. 1994. *Linguistic rights for Amerindian peoples in Latin America* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994.
- Harlech-Jones, B. (in press). *Looking at means and ends in language policy in Namibia* in M. Pütz (ed.): **Language Choices? Conditions, Constraints and Consequences**. Amsterdam: John Benjamins.
- Hettne, B. 1987. **Etniska konflikter och internationella relationer**. Rapport 6 från DEIFO, Stockholm: DEIFO (Delgationen för invandrarforskning).
- Khubchandani, L. M. 1994. „Minority” cultures and their communication rights in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994a: 305-15.
- Kloss, H. 1971. *The language rights of immigrant groups*. **International Migration Review** 5: 250-68.
- Kloss, H. 1977. **The American Bilingual Tradition**. Rowley, MA: Newbury House.
- Krag, H. and N. Yukhneva (eds.) 1991. **The Leningrad Minority Rights Conference. Papers**. Copenhagen: The Minority Rights Group in Denmark.
- Kristinson, A. P. 1994. *Language Planning in Iceland*. **New Language Planning Newsletter** 9/2: 1-3.
- Lambert, R. D. (ed.) 1994. **Language Planning Around the World: Contexts and Systemic Change**, Washington, D. C.: National Foreign Language Center.
- Leontiev, A. A. 1994. *Linguistic human rights and educational policy in Russia* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994a: 63-70.

- Lo Bianco, J. 1990: *Making language policy: Australia's experience* in R. B. Baldauf and A. Luke (eds.) 1990: 47-79.
- Magga, O. H. 1994. *The Sámi Language Act* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994a: 219-33.
- Marshall, D. F. 1986: *The question of an official language: Language rights and the English Language Amendment*. *International Journal of the Sociology of Language* 60: 7-75.
- Mateene, K. 1985. *Colonial languages as compulsory means of domination, and indigenous languages as necessary factors of liberation and development* in Mateene, Kalema and Chomba (eds.) 1985: 60-9.
- Mateene, K., J. Kalemba and B. Chomba (eds.) 1985: *Reconsideration of African Linguistic Policies*, Kampala: OAU Bureau of Languages, OAU/BIL publication 6.
- McRae, K. D. 1983. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies, Switzerland*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- McRae K. D. 1986. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies, Belgium*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Miall, H. (ed.) 1994. *Minority Rights in Europe. The Scope for a Transnational Regime*. London: Pinter.
- Miles, R. 1989. *Racism*. London and New York: Routledge.
- Minority Rights Group (ed.) 1994. *Education Rights and Minorities*. London: Minority Rights Group.
- Mullard, C. 1988. *Racism, ethnicism, and etharchy or not? The principles of progressive control and transformative change* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1988: 357-78.
- Nelde, P., N. Labrie and C. H. Williams. 1992. *The principles of territoriality and personality in the solution of linguistic conflicts*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13/5: 387-406.
- Norsk Språkråd. 1995. *Norsk som Framtidsspråk i Arbeids- og Næringsliv* (Norwegian as a language of the future in labour and bussiness). Norsk sprakrads skrifter. Oslo: Norsk Språkråd.
- Pattanayak, D. P. 1998. *Monolingual myopia and the petals of the Indian lotus: Do many languages divide or unite a nation?* in Skutnabb-Kangas and Cummins (eds.) 1988.
- Phillipson, R. 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, R., M. Rannut, and Skutnabb-Kangas. 1994. *Introduction* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994: 1-22.
- Phillipson R., and T. Skutnabb-Kangas. 1994a. *Language rights in postcolonial Africa* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994a: 335-45.
- Phillipson R. and T. Skutnabb-Kangas, 1994b. *English, panacea or pandemic*. *Sociolinguistica* 8: 73-87.
- Phillipson R. and T. Skutnabb-Kangas. (in press) *Lessons for Europe from Language Policy in Australia* in Pütz (ed.): *Language Choices? Conditions, Constrains and Consequences* Amsterdam: John Benjamins.
- Rannut, M. 1994. *Beyond linguistic policy: The Soviet Union versus Estonia* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994a: 179-208.
- Rannut, M. and Ü. Rannut. 1995. *Bilingualism — a step towards monolingualism or multilingualism?* in Skutnabb-Kangas ed.) 1995: 183-98.
- IAHRK. 1993. *Silence is killing them. Annual report 1993. On the situation of Human Rights in Northern Kurdistan and the Kurds in Turkey*. 1994. Bremen: International Association for Human Rights in Kurdistan.
- Skutnabb-Kangas, T. 1984. *Bilingualism or Not — The Education of Minorities*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

- Skutnabb-Kangas, T. 1988. *Multilingualism and the education of minority children* in Skutnabb-Kangas and Cummins (eds.) 1988: 9-44.
- Skutnabb-Kangas, T. 1990. **Language, Literacy and Minorities**. London: Minority Rights Group.
- Skutnabb-Kangas, T. (ed.) 1995. **Multilingualism for All**. Lisse: Swetsand Zeitlinger.
- Skutnabb-Kangas, T. (in press) *Language and demands for self-determination* in Clark and Williamson (eds.): **Self-determination: International Perspectives**. London: The Macmillan Press.
- Skutnabb-Kangas, T. (forthcoming) **Linguistic Genocide in Education. Do Small Languages Have a Future?** Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Skutnabb-Kangas, T. and s. Bucak. 1994. *Killing a mother tongue — How the Kurds are deprived of linguistic human rights* in Skutnabb-Kangas and Phillipson (eds.) 1994: 347-70.
- Skutnabb-Kangas, T. and J. Cummins (eds.) 1988. *Minority Education: From Shame to Struggle*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, T. and R. Phillipson (eds.) 1989. **Wanted! Linguistic Human Rights**. ROLIG-papir 44, Roskilde: Roskilde University Centre.
- Skutnabb-Kangas, T. and R. Phillipson (eds.) in collaboration with M. Rannut. 1994a. **Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination**. Berlin: Mouton de Gruyter (Contributions to the Sociology of Language 67).
- Skutnabb-Kangas, T. and R. Phillipson 1994b. *Linguistic human rights, past and present* in Skutnabb-Kangas and Phillipson 1994a: 71-110.
- Skutnabb-Kangas, T. and R. Phillipson (in press.) *Linguicide and linguicism* in H. Goebel, P. H. Nelde, Z. Stary and W. Wölck (eds.): **Handbook of Linguistics and Communication Science, Contact Linguistics**, Chapter VI, Central Issues in Contact Linguistics. Berlin: de Gruyter.
- Stavenhagen, R. 1988. *Old and New Racism in Europe in New Expressions of Racism. Growing Areas of Conflict in Europe*, SIM Special No. 7, 1988, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights.
- Stavenhagen, R. 1990. *The Ethnic Question. Conflicts, Development, and Human Rights*, Tokyo: United Nations University Press.
- Thornberry, P. 1991. **International Law and the Rights of Minorities**. Oxford: Clarendon Press.
- Tomaševski, K. 1993. **Development Aid and Human Rights Revisited**. London: Pinter.
- UN Human Rights Fact Sheet. 1993. **Minority Rights**, Fact Sheet No. 18, Centre for Human Rights, United Nations Office at Geneva.
- de Varennes, F. 1994. *Language and Freedom of Expression in International Law*. **Human Rights Quarterly** 16: 163-86.
- de Varennes, F. 1995a. *The Protection of Linguistic Minorities in Europe and International Human Rights Standards and Possible Solutions to Ethnic Tensions and Conflicts. Paper presented at the conference Russia and East Central Europe in the New Geopolitical Realities*, Institute of International Economic and Political Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia, 27-30 January 1995.
- de Varennes, F. 1995b. **Language, Minorities and Human Rights**. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Vilfan, S. (ed.) 1993. **Ethnic Groups and Language Rights**, Aldershot: Dartmouth, and New York: New York University Press (Volume III of the European Science Foundation Project on Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940).
- Woehrling, J.-M. 1992. *Institutions Européennes et Droits Linguistiques des Minorités* in Giordan (ed.) 1992.

*

Tove Anita SKUTNABB-KANGAS (n. 1940), este doctor în filozofie, autoare a mai multor monografii, articole, recenzii și traduceri de articole. Editoare a seriei de cărți *Multilingualism and Linguistic Diversity*; membră în *bordul editorial al* *International Education Journal*, *The Journal of Multilingual and Multicultural Development*, *Discourse and Society* *Language Problems and Language Planning*; referentă a mai multor reviste. În prezent este profesor la *Universitatea Roskilde din Danemarca*.

Robert PHILLIPSON (n. 1942), este doctor în lingvistică, autorul cărților *Learner language and language learning*, *Foreign language pedagogy research: a commemorative volume for Claus Föerch*, *Linguistic imperialism*, *Minoriteter og uddannelse*, *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. În prezent este profesor de pedagogie și limba engleză la *Universitatea Roskilde din Danemarca*.

Robert Phillipson and Tove Anita Skutnabb-Kangas, *Linguistic Rights and Wrongs*, publicat de Oxford University Press, în **Applied Linguistics**, volumul 16, nr. 4 (1995), pp. 483-500, preluat cu permisiunea editurii și cu acordul autorilor.

Egalitate și non-discriminare: principii fundamentale ale drepturilor lingvistice minoritare

FERNAND DE VARENNES

1. Fundamentul drepturilor omului: toleranță, coexistență și integrare

„O țară ar trebui să fie judecată după cum își tratează minoritățile.”

Gandhi

Un stat democratic modern trebuie să se bazeze pe respectul față de drepturile fundamentale ale omului, care includ și aspecte lingvistice. Pentru a înțelege acest lucru, este necesar să se ia în considerare legătura dintre drepturile lingvistice ale minorității și valorile toleranței, coexistenței și integrării. Aceste valori stau la baza conținutului esențial al drepturilor omului, adică respectul pentru valoarea și demnitatea ființelor umane, cărora le asigură fundamentul.

Este imposibil pentru un stat să fie absolut neutru în privința preferințelor sale culturale sau lingvistice. Toate guvernele trebuie să folosească cel puțin o limbă pentru a-și desfășura activitățile și să comunice cu populația. Preferînd o limbă (sau limbi) oficială, națională ori dominantă, statul îi avantajează în același timp pe cei care vorbesc aceeași limbă ca aceea (ori acelea) aleasă de stat. Realitatea în majoritatea țărilor este că anumite părți ale populației vorbesc limbi care diferă de limba (limbile) oficială sau dominantă aleasă de stat și sînt din această cauză dezavantajate de alegerea guvernului.

Ce ar fi de făcut în acest caz? Unele guverne, mai ales în trecut, au încercat să elimine aceste minorități și diferențele lor lingvistice. Totuși, această rezolvare prin eliminare și asimilare are efecte serioase — în special dacă face uz de forță. În majoritatea cazurilor, încercărilor de eliminare a limbilor minoritare li s-a opus bineînțeles rezistență, în unele cazuri provocînd conflicte violente. Se poate găsi o analogie în războaiele religioase care au cuprins Europa cu secole în urmă. Deși

au existat mulți factori implicați în aceste conflicte, trebuie să amintim faptul că scînteia conflictului a fost adesea o încercare de eliminare a diferențelor religioase. Monarhul încerca să-și impună religia asupra unei întregi populații în concordanță cu principiul *cuius regio, eius religio*.

Astăzi tensiunea și conflictul apar în cazuri în care există încercări de a se impune *cuius regio, eius lingua*. Aceasta este poziția unui stat unde „națiunea fondatoare de stat” (adică majoritatea lingvistică, religioasă ori etnică) domnește cu supremație. În cazuri extreme, această atitudine a luat forma asimilării forțate, a epurării etnice sau chiar a genocidului cultural sau fizic. Evident, se bazează pe respingerea valorilor universale ale respectului, dreptății și echității care sînt reflectate în drepturile omului. Idealul politic al principiului „o limbă — un stat” are de obicei un efect distructiv de divizare și afectează negativ membrii unei minorități în state în care trăiesc într-un număr semnificativ.

Specialistul în drepturile omului, Rodolfo Stavenhagen, a evidențiat faptul că „în majoritatea cazurilor de conflict etnic deschis în lumea de azi, statul nu este un observator sau arbitru imparțial, ci, mai curînd, o parte a conflictului însuși. Într-adevăr, în societățile multietnice, statul este adesea fie controlat de către - fie identificat puternic cu - o etnie dominantă sau majoritară.”¹ Mai recent, un alt specialist a ajuns la concluzia că „Nu este greu de stabilit faptul că violările dreptului la libera manifestare și nediscriminare intensifică orice conflict ... nici să se prevadă cu o probabilitate rezonabilă, că respectarea și implementarea acestor norme va servi la reducerea conflictului.”² După cum sugerează aceste observații, coexistența pașnică poate fi realizată respectîndu-se unele drepturi fundamentale care au un impact asupra intereselor etnice sau lingvistice. Aceasta este logica ce a fost respectată în dreptul internațional de la cel de al doilea război mondial, cu acceptarea unei „încereți în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și în valoarea persoanei umane, în drepturile egale ale bărbaților și femeilor și în națiunile mari sau mici”, pentru a cita din preambulul la Declarația Universală a Drepturilor Omului.

Drepturile omului, inclusiv drepturile minorităților, sînt bazate pe recunoașterea și acceptarea persoanei umane în toată diversitatea ei. Așa cum culoarea pielii sau religia nu ar trebui să diminueze valoarea sau demnitatea cuiva, tot astfel statul nu ar trebui să respingă ori să fie intolerant față de minorități. Standardele internaționale ale drepturilor omului, ca de pildă non-discriminarea, libertatea de expresie și religie și altele, se bazează pe recunoașterea valorii intrinseci a demnității și valorii persoanei. Aceste drepturi se fondează pe toleranța față de diferențele umane, ca de exemplu, diferențele lingvistice și religioase, și recunoașterea și respectarea diversității umane. Nu se mai poate permite a refuza persoanelor aparținînd minorităților accesul la anumite beneficii sau a le dezavantaja din cauza religiei sau limbii.

Este ceea ce s-ar putea descrie ca premisa de bază a drepturilor omului, în special pentru state operînd în interiorul unui cadru democratic. Toleranța față de diferențele umane permite coexistența pașnică a oamenilor care provin din diverse medii etnice și lingvistice.

Dar ce înseamnă practic toleranța? Înseamnă că orice pretenție a unei minorități cu privire la probleme de limbă trebuie acceptată de către stat, indiferent de costurile sau dificultățile practice pe care le poate ridica? Răspunsul este nu. Trebuie să existe un echilibru între diferitele interese implicate, precum cele ale indivizilor care pot fi dezavantajați de preferințele lingvistice ale unui guvern în privința oportunităților de angajare sau a consecințelor educaționale și, în aceeași măsură, interesele legitime ale statului care se pot confrunta, *inter alia*, cu limitări practice ale asigurărilor de servicii în limbile minoritare, provenind dintr-o lipsă reală de resurse financiare sau umane. Găsirea unui echilibru poate și trebuie să se bazeze pe principiile toleranței, coexistenței și integrării. Integrarea nu înseamnă eliminarea diferențelor umane ci, mai curînd, luarea lor în considerație și adoptarea lor în măsura posibilă și practicabilă, astfel încît indivizii să poată participa atît la viața comunității lingvistice și culturale de care aparțin cît și la viața societății mai largi a statului ca întreg.

Echilibrarea intereselor statului cu cele ale minorităților în probleme lingvistice nu înseamnă că un stat nu poate să adopte o limbă comună sau oficială. Înseamnă doar că minoritățile lingvistice trebuie să fie sprijinite atît cît este posibil în mod rezonabil, date fiind situația minorității și condițiile în cadrul statului. Aceasta este însăși esența conceptului modern al drepturilor persoanelor aparținînd minorităților.

Bazîndu-se pe standardele internaționale existente, experții independenți care au elaborat *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale* evidențiază — în scopul de a oferi repere strategice practice — exact elementele echilibrului și integrării, după cum urmează:

„Drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și folosi limba (limbile) în cadru public și privat, așa cum au fost enunțate și elaborate în *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale*, trebuie privite într-un context echilibrat de participare deplină în societatea majoritară. *Recomandările nu își propun o atitudine izolaționistă, ci una care încurajează echilibrul între dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte propria lor identitate, cultură și limbă, și necesitatea de a se asigura faptul că sînt capabile să se integreze în societatea majoritară ca membri deplini și egali.*”³

În legătură cu un subiect specific, echilibrul intereselor poate fi găsit, de exemplu, în recomandarea 12 a *Recomandărilor de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale*, care se ocupă de viața economică și cere

un echilibru între dorința unor persoane particulare de a folosi o limbă minoritară în activitățile economice și interesul statului în asigurarea folosirii limbii oficiale și dominante în domenii ca protecția muncitorilor și a consumatorilor. Indivizii sînt liberi să-și folosească limba la alegere în activitățile economice particulare, dar guvernul poate să ceară și folosirea limbii oficiale sau dominante. Libertatea de exprimare a individului și interesele proprii ale statului (adică interesele *publice*) se echilibrează astfel și sînt respectate în mod rezonabil.

Documente ca *Declarația Națiunilor Unite asupra drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice*, *Convenția cadru pentru protecția minorităților naționale* a Consiliului Europei, cît și *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale* sînt parte a unei tendințe de creștere a înțelegerii și respectului pentru drepturile omului care sînt ancorate în principiile toleranței, coexistenței și integrării. În acest spirit trebuie să fie văzute drepturile minorităților lingvistice sau ale altor minorități: sînt măsuri destinate realizării echilibrului includerii și armoniei, mai curînd decît a excluderii și conflictului.

2. Principiile non-discriminării în legătură cu limba

Drepturile lingvistice sînt legate de numeroase drepturi fundamentale ale omului — în special non-discriminarea — într-un mod care este în concordanță cu valorile toleranței, coexistenței și integrării. Aceeași idee a fost în trecut urmărită în legătură cu alte baze ale discriminării, de exemplu prin elaborarea *Convenției internaționale asupra eliminării tuturor formelor de discriminare rasială* și *Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor* care extind aplicarea unor prevederi foarte generale asupra non-discriminării spre o varietate relevantă de subiecte în relație cu aceste categorii specifice de persoane. Similar, documente ca *Declarația Națiunilor Unite Asupra drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase sau lingvistice*, *Convenția cadru pentru protecția minorităților naționale*, *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale* asigură mai multă precizie pentru aplicarea directă a drepturilor omului în situații implicînd minorități. În particular, *Recomandările de la Oslo* clarifică modul în care pot fi aplicate principiile toleranței, coexistenței și integrării în legătură cu folosirea limbii. Multe dintre recomandări oferă exemple generale ale efectului drepturilor omului în probleme de limbă și, de fapt, constituie repere strategice pentru felul în care pot fi abordate aceste probleme astfel încît să se respecte standardele internaționale relevante.

Pentru a da doar un exemplu al unei astfel de interdependențe între drepturile internaționale ale omului și conținutul *Recomandărilor de la Oslo*, Recomandarea 1 se referă la dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și folosi propriile lor nume și propria lor limbă. Acest drept este protejat în dreptul

internațional prin *Acordul internațional asupra drepturilor civile și politice și Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale* ca parte a dreptului la viață privată și familială (articolele 17 și respectiv 18), așa cum s-a confirmat atât de către Comitetul Națiunilor Unite pentru drepturile omului cât și de Curtea europeană pentru drepturile omului.⁴ În concordanță cu articolul 11 (1) al *Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale*, statele sînt obligate de asemenea să asigure „recunoașterea oficială” a numelor personale ale indivizilor aparținînd minorităților.

Folosirea limbii este o chestiune de libertate a exprimării. Dreptul persoanelor aparținînd unei minorități lingvistice de a-și folosi limba cu alți membri ai grupului lor, în particular sau în public, este garantat în mod expres de articolul 27 al *Acordului Internațional asupra drepturilor civile și politice*. În concordanță cu articolul 2 (1) al aceluiași *Acord*, dreptul trebuie să fie garantat „fără deosebire de nici un fel, ca de pildă ... limba ...”. Același standard se aplică în mod specific pentru copii în articolele 30 și 2 (1) ale *Convenției asupra drepturilor copilului*. În acest sens, este important să se lămurească ce înseamnă dreptul la non-discriminare în dreptul internațional, pentru o mai bună înțelegere a ceea ce înseamnă toleranța, coexistența și integrarea într-un cadru democratic, în situații specifice. În esență, principiul non-discriminării înseamnă că nu ar trebui să existe diferențieri sau limitări nerezonabile — luînd în considerare, în primul rînd, existența unui interes public legitim pe baza căruia statul poate să intervină în vreun fel. În legătură cu folosirea limbii, putem să ne imaginăm interesele publice legitime justificînd limitări asupra unui anumit conținut al limbii, dar pare dificil să ne imaginăm existența unor interese care ar putea justifica vreodată limitări asupra unei limbi ca *vehicul al comunicării* (adică, în sensul în care discutăm aici, „limba”).

Dreptul de a avea acces la servicii publice sau de a comunica cu entități publice într-o limbă minoritară și interesele comune ale coexistenței și integrării constituie un important punct de intersectare între interesele minoritare și interesele comune ale coexistenței și integrării. Însă, există multe implicații practice care trebuie luate în considerare. Nu este destul să ai un grup îndreptățit pentru aceste drepturi. Trebuie să se creeze un echilibru între interesele indivizilor care aparțin minorităților și interesele statului (adică interesul general). În timp ce statul poate să aibă orice limbă (limbi) oficială pe care o alege, trebuie de asemenea, în situații în care există un număr semnificativ și o cerere suficientă, să folosească și o limbă minoritară. În efortul de a atinge un asemenea echilibru, Recomandarea 14 a *Recomandărilor de la Oslo* prevede următoarele:

„Persoanele aparținînd minorităților naționale vor avea posibilități adecvate de a-și folosi limba în comunicare cu autoritățile administrative, în special în regiunile și localitățile unde și-au exprimat dorința în acest sens și unde sînt prezente într-un număr semnificativ. Similar, autoritățile administrative, unde este

posibil, se vor îngriji ca serviciile publice să fie asigurate și în limba minorităților naționale. În acest scop, vor adopta strategiile adecvate de recrutare și/sau instruire, și programe.”

Cînd numărul vorbitorilor unei limbi minoritare este „semnificativ”, refuzul unui stat de a asigura servicii publice în limba lor ar apărea nerezonabil și, din această cauză, discriminatoriu, o dată ce le refuză un beneficiu sau un avantaj care este accesibil pentru alții, adică beneficiul serviciilor publice în propria lor limbă. Bineînțeles, principiul non-discriminatoriu nu înseamnă că un stat nu poate să aibă o limbă oficială sau preferată. Dreptul la non-discriminare bazată pe limbă semnifică în general că, în timp ce este legitim și chiar necesar să se aleagă o limbă oficială sau o limbă dominantă care este efectiv favorabilă acelor persoane pentru care limba aleasă este propria lor limbă, există situații în care ar fi nerezonabil să nu se folosească *de asemenea* (în anumite condiții) alte limbi. Dacă numărul persoanelor este destul de ridicat și dezavantajul sau refuzul unui anumit beneficiu pentru unii indivizi este destul de serios, atunci este rezonabil să se folosească *de asemenea* și o altă limbă. Pentru un guvern, a refuza să procedeze astfel ar însemna discriminare.

Exact acest lucru este prevăzut în articolul 10(2) al *Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale*. Nu toate minoritățile au dreptul la servicii publice în limba lor. Doar cînd sînt destui indivizi care o cer și cînd sînt într-un număr semnificativ într-o anumită regiune, devine o necesitate pentru guvern să ofere servicii publice într-o limbă minoritară. În acele situații, ar fi în contradicție cu principiile toleranței, coexistenței și integrării, și, astfel, cu non-discriminarea, să dezavantajezi sau să refuzi la atît de mulți oameni beneficiul și avantajul de a-și avea limba folosită în servicii publice într-un grad și la un nivel adecvat.

3. Cazul folosirii limbii în organizarea democrației

„Curtea consideră ca una din caracteristicile principale ale democrației posibilitatea pe care aceasta o oferă pentru rezolvarea problemelor țării prin dialog, fără a recurge la violență, chiar cînd ele devin obositoare.”⁵

Fundamentul democrației este faptul că voința poporului constituie baza guvernării. Elementele procedurale cruciale ale exprimării „voinței poporului” sînt drepturile de a vota și de a candida pentru administrația publică. Dat fiind faptul că guvernarea democratică este de obicei desfășurată prin intermediul dezbaterii între reprezentanții aleși, s-au ridicat probleme lingvistice în situații specifice privind fie limba procedurilor, fie performanța lingvistică a candidaților pentru alegeri. În ce privește prima problemă, Recomandarea 15 a *Recomandărilor de la Oslo* afirmă că „statul va lua măsuri pentru a asigura ca membrii aleși ai organizațiilor guvernamentale regionale și locale să poată folosi limba minorității naționale în timpul activităților legate de aceste organizații.” Ideea este ca

substanța deliberărilor și baza deciziilor să nu fie constrînse de obligații lingvistice inutile, ci dimpotrivă, ele trebuie sprijinite de facilitarea unor limbi vorbite în comun, astfel încît ideile și pozițiile să poată fi pe deplin exprimate și chibzuite. Bineînțeles, cînd Recomandarea 15 indică faptul că membrii aleși ai organizațiilor regionale și locale pot să folosească limba minorității naționale acolo unde este implicat un număr semnificativ de persoane, în mod logic aceasta implică faptul că un individ care este membru al unei asemenea minorități poate fi un candidat și poate fi ales. Totuși, nu este întotdeauna cazul.

Un anumit număr de țări au reglementări care îi împiedică pe indivizi de a candida sau de a se instala în cazul în care sînt aleși ca oficialități în alegerile locale, regionale sau chiar naționale, dacă nu pot demonstra o cunoaștere adecvată a limbii oficiale sau dominante. Un asemenea criteriu lingvistic poate exclude indivizi care aparțin minorităților lingvistice (și de asemenea alte persoane aparținînd majorității) dacă performanța lor în limba oficială sau dominantă este considerată insuficientă. În concordanță cu articolul 25 al *Acordului internațional cu privire la drepturi civile și politice* (ICCPR), nu este admisibil nici un astfel de criteriu de performanță lingvistică o dată ce drepturile de a vota și de a candida pentru alegeri trebuie să fie garantate tuturor cetățenilor „fără nici una din diferențierile menționate în articolul 2 (al *Acordului*)”, adică inclusiv diferențierea de limbă.

În timp ce ICCPR este lipsit de echivoc în privința diferențierilor de limbă în contextul alegerilor, standardele Consiliului Europei sînt mai puțin clare. Articolul 3 al *Primului Protocol al Convenției pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale* garantează „exprimarea liberă a opiniei de către cei care se află în alegerea corpurilor legiuitoare”. Totuși, Curtea Europeană pentru drepturile omului a afirmat că „statele au latitudinea considerabilă de a stabili în ordinea lor constituțională reguli ce determină statutul parlamentarilor, inclusiv criterii pentru descalificări”⁶, precum și dreptul de a vota și de a candida pentru alegeri. Dar acestea se supun anumitor limitări:

„Curtea reiterează faptul că articolul 3 al Protocolului nr. 1 implică drepturi subiective de a vota sau de a candida pentru alegeri. Oricît de importante sînt aceste drepturi, ele nu sînt, totuși, absolute. O dată ce articolul 3 le recunoaște fără a le exprima în mod expres, lăsîndu-le să se definească singure, se lasă loc pentru ‘limitări implicite’”...

Ocupîndu-se mai îndeaproape de criterii lingvistice, Curtea Europeană a drepturilor omului a trebuit să decidă în Mathieu-Mohin și Clerfayt⁷ dacă excluderea parlamentarilor aleși în districtul electoral bilingv din Bruxelles era o încălcare a Articolului 3 al *Primului Protocol al Convenției pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale*. Ei au fost nevoiți să se supună unui test de eligibilitate constînd dintr-un jurămint parlamentar care trebuia rostit în limba olandeză. Candidații fiind francofoni au rostit jurămintul în limba franceză,

ca atare li s-a interzis dreptul de a se instala într-un Consiliu de limbă olandeză. În opinia Curții, Articolul 3 în sine nu are o componentă lingvistică, iar alegătorii implicați s-au bucurat de dreptul de a vota și dreptul de a candida pentru alegeri pe aceeași bază legală ca și alegătorii de limbă olandeză. Nu au fost privați de dreptul prevăzut în articolul 3, suficient în acest caz, de vreme ce limitarea nu este disproporționată în măsura în care s-ar opune „*exprimării libere a opiniei oamenilor în alegerea corpurilor legiuitoare*”.⁶ Totuși, examinând articolul 14 al Convenției luat împreună cu articolul 3 al *Primului Protocol*, Curtea a ajuns la concluzia că articolul 14 putea fi invocat și în situațiile în care măsura adoptată de către stat nu a fost nici nerezonabilă, nici disproporționată:

„*Scopul este de a dezamorsa disputele lingvistice din țară instituindu-se structuri organizatorice mai stabile și descentralizate ... În orice judecată asupra sistemului electoral vizat, contextul său general nu trebuie uitat. Sistemul nu apare nerezonabil în ceea ce privește intențiile pe care le reflectă și marja de apreciere a statului răspunzător în cadrul sistemului parlamentar belgian — o marjă care este cu atât mai largă cu cât sistemul este mai incomplet și mai provizoriu.*”⁹

Comentariile Curții Europene a drepturilor omului asupra aplicării non-discriminării în această zonă sugerează astfel atât o echilibrare a intereselor concurente și luarea în considerare a obiectivelor urmărite cât și consecințele măsurilor guvernamentale pentru indivizii afectați.

În Mathieu-Mohin, indivizii puteau totuși să voteze pentru candidatul ales de ei, iar acești candidați puteau fi aleși, indiferent de aptitudinile lor lingvistice. Ei au fost obligați să pronunțe un jurământ în limba olandeză pentru a putea participa la anumite funcții, dar acest lucru nu a fost considerat de către Curte o cerere nerezonabilă, disproporționată în lumina scopului acceptat pentru dezamorsarea disputelor lingvistice în Belgia, stabilind structuri organizatorice mai stabile și descentralizate. Aceasta se deosebește clar de ceea ce se poate găsi în unele țări unde există reglementări care depășesc cu mult ceea ce Curtea era gata să accepte în Mathieu-Mohin și care puteau fi considerate criterii excesive și deci discriminatoare conform articolului 14 al *Convenției pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale* și articolului 26 al *Acordului Internațional asupra drepturilor civile și politice*.

De exemplu, chiar dacă aleasă de o largă majoritate prin alegeri libere și democratice, unei persoane din unele state ale Europei nu i se va permite să candideze ca reprezentant într-o structură politică dacă nu vorbește destul de fluent limba oficială. Aceasta acționează evident în detrimentul persoanelor aparținând minorităților lingvistice, după cum Înaltul Comisar OSCE asupra minorităților naționale a evidențiat în anumite cazuri.¹⁰ O abordare mai potrivită, obișnuită în societățile deschise și democratice, nu trebuie să aibă asemenea criterii lingvistice. Dacă o persoană este aleasă pe merit, el sau ea trebuie să aibă permisiunea de a

reprezenta voința liber exprimată de către popor — oricare ar fi performanța lingvistică (adică orală), a lui sau a ei. Aceasta pentru că regulile care cer o cunoaștere adecvată a limbii de stat, ori performanță orală sau scrisă în limba oficială ori dominantă, în special pentru a fi membru al conducerii locale, au consecințe foarte serioase asupra exercitării libere a unuia dintre cele mai fundamentale drepturi umane. Aproape sigur, ar trebui considerată a fi o cerință excesivă și nerezonabilă, constituind astfel o distincție bazată pe limbă și care este discriminatorie, violînd atît *Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale* cît și *Acordul internațional asupra drepturilor civile și politice*.

Adevărul relativ simplu este că dacă este ales cineva care nu este performant în limba oficială sau dominantă, aceasta este fie pentru că acea persoană reprezintă mulți oameni care sînt în aceeași situație, fie pentru că electoratul indică prin votul său încrederea în posibilitatea lui sau a ei de a le reprezenta interesele în legislatură. Oricum, o asemenea alegere este o dovadă a realității sociale din acea circumscripție electorală. Poate fi neglijată numai din cele mai clare și presante motive care sînt (și ar trebui să fie) după toate probabilitățile, extrem de rare, dacă e posibil acest lucru.

4. Concluzie

„Oare nu strălucește soarele în mod egal pentru întreaga lume? Oare nu respirăm cu toții în mod egal aerul? Nu vă este rușine să autorizați doar trei limbi și să condamnați alți oameni la orbire și surzenie? Spuneți-mi, credeți că Dumnezeu este neajutorat și nu poate să acorde egalitatea, sau că este invidios și nu o va da?”

Filozoful Constantin (Cyril), secolul 9 d.Chr.¹¹

Astăzi, drepturile omului sînt mai mult decît o „idee interesantă”, ele constituie o parte integrantă a țesăturii morale a comunității internaționale de care aparține Europa și statele ei constituente. Dar, pentru că apariția drepturilor umane internaționale este un fenomen relativ tînăr în termeni istorici, înseamnă și că nu toate aspectele aplicării lor sînt pe deplin înțelese sau apreciate. Acest lucru este valabil în special pentru problemele implicînd minorități, inclusiv folosirea limbii. Acest proces continuu este în derulare pentru a se defini mai clar felul în care diferitele standarde internaționale ale drepturilor omului, ca de pildă libertatea de exprimare și non-discriminarea, printre altele, pot afecta folosirea particulară sau publică a limbii de către persoane aparținînd minorităților precum și restricții sau preferințe lingvistice ale guvernului. Acest proces își găsește inspirația în valorile toleranței, coexistenței și integrării, care sînt parte a fundației însăși a statului democratic modern. Atenția acordată acestor valori nu implică o pierdere a suveranității sau o amenințare pentru unitate. Dimpotrivă, aplicarea lor atentă poate contribui la evitarea și rezolvarea tensiunilor și conflictelor care amenință statul.

Inspirate de aceste valori, documente ca *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale* sînt parte a unui proces care

se desfășoară în întreaga lume pentru clarificarea drepturilor lingvistice ale minorităților naționale. Ele asigură un echilibru între diferitele interese implicate, încercînd să ajungă la un rezultat drept și rezonabil. Libertatea individuală în probleme particulare, dificultățile practice pentru guverne, avantajele și greutățile provocate indivizilor de către preferințele sau restricțiile lingvistice ale statului, obiectivele integrării și ale coexistenței pașnice — toate acestea trebuie să fie luate în considerare în încercarea de a se asigura acest echilibru.

Este poate important să repetăm că principiul non-discriminării nu interzice toate diferențierile și preferințele lingvistice. Distincțiile care reprezintă un echilibru proporțional între diferite interese sînt considerate în dreptul internațional ca fiind rezonabile, și, deci, nediscriminatorii. Totuși, aceasta înseamnă că dacă preferința sau restricția lingvistică a unui stat este „nerezonabilă”, ca atunci cînd guvernul refuză să asigure servicii publice în regiuni și localități unde persoanele aparținînd unei minorități naționale sînt prezente în număr considerabil, atunci o asemenea distincție lingvistică este discriminatorie și inacceptabilă. Bineînțeles, o asemenea concluzie poate fi trasă doar pe baza evaluării condițiilor particulare ale unei situații specifice. Totuși, în general, și pe cît posibil, ar trebui să se elaboreze strategia și legea în scopul de a se asigura înlesniri depline și egale pentru toate persoanele, inclusiv persoanelor aparținînd unor minorități lingvistice. □

Traducere de Carmen Andraș

NOTE

1. R. Stavenhagen, *Ethnic Conflict and Human Rights — their Interrelationship*, în K. Rupensighe, ed., *Ethnic Conflict and Human Rights* (Tokio: United Nations University, 1988), p. 19.
2. D. Little, *Belief, Ethnicity and Nationalism* (Washington: United States Institute of Peace, 1996).
3. **The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities, Explanatory Note**, p. 14; vezi mai jos p. 370.
4. Coeriel and Aurik v. Netherlands, **Comitetul Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului**, Comunicat nr. 453/1991, ONU Doc. CCPR/C/52/D/1991 (1994); *Burghartz v. Switzerland*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărîrea din 22 februarie 1994, 181 E.H.R.R. 101.
5. *Partidul Comunist Unit Turc și Altele v. Turcia*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărîrea din 30 ianuarie 1998, Raport I, 1998, Curtea Europeană a Drepturilor Omului.
6. Gitonas și alții, **Grecia**, Hotărîrea din 1 iulie 1997, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Raport IV, 1997, paragraf 39.
7. *Ibid*, paragraf 39.
8. Curtea Europeană de Drepturile Omului, seria A, nr. 113, sentință din 2 martie 1987.
9. *Ibid*, p. 25.
10. *Ibid*.
11. **Vezi Scrisoarea din 19 decembrie 1998 adresată Președintelui Estoniei de către Înalțul Comisar pentru Drepturile Minorităților al OSCE**, reprodusă în R. Zaagman,

Prevenirea conflictelor în statele baltice: Înaltul Comisar pentru drepturile minorităților al OSCE în Estonia, Letonia și Lituania (Monografie ECMI #1, Flensburg, Centrul European pentru Minorități, aprilie, 1999), Anexa 4, pp. 69-71.

12. Citat în J. A. Fishman, ed., **Readings in the Sociology of Language** (Haga, Mouton & Co. N.V. Publishers, 1968), p.589.

*

Fernand de VARENNES a absolvit științele juridice la Universitatea Moncton din Canada, obținând doctoratul în drept la Universitatea Rijkuniversiteit-Limburg. Autor al diverselor studii în domeniul drepturilor lingvistice, drepturilor minorităților și ale popoarelor indigene, dreptului internațional și al istoriei, este membru al numeroaselor organizații internaționale, director al Asia-Pacific Centre for Human Rights and the Prevention of Ethnic Conflict.

Fernand de Varennes, *Equality and Non-discrimination: Fundamental Principles of Minority Language Rights*, articol publicat în **International Journal on Minority and Group Rights** nr. 6/1999, editat de Kluwer Law International, și preluat cu permisiunea editurii și a autorului.

Sociolingvistica minoritară în Europa.

Limba occitană vs. statul francez

MARYA DUMONT

„Occitana este un mit pe cale să devină realitate” — astfel rezumă Henri Jeanjean situația minorității vorbitoare de occitană din Franța.¹ În ciuda unei mișcări la scară mondială, ce are ca scop final modernizarea și totodată eliminarea divergențelor inter-personale și inter-etnice, în vederea asigurării unei eficiențe economice sporite, omniprezența mișcărilor minoritare etnice și lingvistice este izbitoră.² Este evidentă frecvența utilizării limbii ca simbol al etnicității. (Allardt 1979, Handler 1988, McDonald 1990, Urla 1993); numărul mare de limbi, însoțit de o reducere vizibilă a statelor omogene din punct de vedere lingvistic, determină o prevalență la nivel global a minorităților lingvistice, unele dintre acestea fiind tentate să pretindă autonomie, în baza diferențierii lingvistice. Așa cum afirmau Inglehart și Woodward, „limba este destinată să devină temelia unui astfel de clivaj”. (360)

Pe teritoriul geografic al Franței, în ciuda proiecției confortabile a unității lingvistice, cel puțin șapte grupuri (alsacian, basc, breton, catalan, corsican, flamand și occitan) pot avea pretenția de a fi legitimați ca minorități lingvistice și culturale indigene (vezi figura nr. 1). Monolingvismul francez, extrem de strict, indică drept unică justificare a revendicărilor etnice, în termenii drepturilor recunoscute internațional, „limba maternă”; nu este surprinzător, ca urmare, că mișcarea occitană a căutat să-și promoveze revendicările în termenii drepturilor lingvistice. Argumentele aduse în discuție de Inglehard și Woodward, arată că Occidentul modern consideră limba drept „cea mai importantă și singura caracteristică definitorie a naționalităților” (358). La această interpretare s-au gândit și semnatarii Tratatului de la Versailles, în încercarea lor de a stabili granițele naționale pe criterii lingvistice; în mod asemănător, Napoleon a răsplătit „minoritățile favorizate”, acordându-le dreptul de a avea state separate (367).

Figura 1.

Culmea ironiei, acești lideri au rămas orbi la diversitatea lingvistică existentă între granițele țării lor: principiul „La France Une et Indivisible” s-a dovedit suficient de puternic încât să umbrească principiile autodeterminării lingvistice.³

Schimbările permanente din Europa de Est și de Vest subliniază importanța limbii în cadrul sistemelor socio-politice și totodată pune la grea încercare validitatea modelului statului național monolingv. Pe măsură ce statul național își pierde din forță, modelul enclavelor etnice, bazate pe

identitatea lingvistică, e din ce în ce mai evident. Este de-ajuns să ne gândim la noile entități politice desprinse din fosta U.R.S.S.: Uzbekistan, Kazahstan, Tadjikistan și Turkmenistan, câteva din statele nou apărute, care și-au luat numele și și-au stabilit granițele, în conformitate cu limbile lor distincte. La fel s-a întâmplat și cu Iugoslavia, „Țara slavilor din Sud”, care s-a dezintegrat; în cazul ei, divizarea lingvistică și religioasă a coincis cu o lungă istorie încărcată de ură conducând la sfârșitul frământat al unei uniuni precare. Și Cehoslovacia s-a destrămat, în urma unui divorț relativ amiabil, tot pe baze lingvistice.

Statele naționale ale Europei de Vest, deși își păstrează unitatea și suveranitatea, acordă tot mai multă autonomie regională propriilor minorități lingvistice. În acest sens, Elveția este exemplul cel mai nimerit privind politica sa bine stabilită de autodeterminare și autonomie locală limitată: limbile oficiale ale fiecărui *canton* sînt determinate de proporția vorbitorilor de retoromană, germană, franceză și italiană, care trăiesc pe teritoriul său. Spania, al cărei guvern, sub Franco, a reprimat violent minoritățile lingvistice, a acordat ulterior o autonomie regională crescîndă Cataloniei; Italia, răspunzînd pretențiilor ridicate de populația din Nord, a ajuns la concesiile asemănătoare.

Cea mai clară detașare a politicii europene de statul național centralizat monolingv este făurirea Comunității Economice Europene (Allardt, 25). Succesul acestui forum supranațional impune, într-o anumită măsură, sacrificarea suveranității naționale în schimbul unor avantaje economice; se desființează modelul statului național prin promovarea exemplului de toleranță lingvistică față de diversitate. CEE pretinde națiunilor membre să promoveze diversitatea, lingvistică și de altă natură, și să pună bazele, prin acceptarea unor compromisuri, unei unități îndeajuns de puternice pentru a funcționa ca o singură entitate pe

piața mondială. Problemele de limbă sînt tratate cu mai multă înțelegere decît în trecut: într-adevăr, multe instituții guvernamentale, academice sau industriale, au compartimente de cercetare dedicate creării managementului documentelor multilingve și tehnologiilor de analiză pentru CEE, inclusiv redării complete a textelor și traducerii automate. Monolingvismul nu mai constituie în Europa de azi o precondiție a unității economice. Cu toate acestea, revendicările minorităților lingvistice nu ajung pînă la faza de independență sau secesiune. Nu e mai puțin adevărat faptul că statele naționale vest-europene, îndeosebi Franța, încearcă o teamă în fața „balcanizării” Europei; ele susțin că dacă ar fi să se acorde autonomie fiecărei minorități care a pretins să aibă propriul guvern național, instabilitatea politică ce ar rezulta din multitudinea de state ar constitui un sol prielnic pentru conflicte continue.

Încercînd să caracterizeze revendicările acestora, Mikesell și Murphy propun formula comparativă: „r-a-p” (recunoaștere - acces - participare sau dorința de „a fi în cadrul” statului actual) vs. „S-A-I” (Separare - Autonomie - Independență, adică dorința de „a fi în afara” cadrului statal actual). Aspirațiile celor mai multe minorități lingvistice reprezintă o combinație a celor două categorii; revendicările separatiste extreme sînt de obicei provocate de refuzul unor cereri mai puțin radicale, cum ar fi recunoașterea. Aspirațiile occitanilor pot fi astfel desemnate de „r-a-p” vs. „A”: scopul primordial al strădaniilor occitanilor, *recunoașterea* oficială din partea statului francez, ar însemna un pas însemnat în stoparea denigrării limbii occitane, despre care se afirmă nu numai că este inferioară francezei, ci chiar că nu este o „adevărată” limbă. Dar *accesul* la oportunitățile economice, din propriul lor teritoriu, ar putea fi scopul real al mișcării occitane; un grad mai mare de *autonomie*, afirmă ei, poate fi materializat prin *participarea* la definirea programei școlare a educației de stat⁴, ca și la presa scrisă și electronică: astfel de revendicări ce vizează descentralizarea amenință însăși esența structurii guvernamentale franceze, dar existența statului francez nu este în pericol. Deși occitanii trebuie „să supraliciteze” în afirmarea propriei identități, pentru a se face auziți și pentru a conferi legitimitate revendicărilor lor în ochii Franței, obiectivul lor nu este crearea propriului stat delimitat lingvistic și monolingv. Militînd dinlăuntrul statului francez, occitanii urmăresc descentralizarea și federalizarea acestuia.⁵

Crearea autenticității

Mișcărilor minorității lingvistice, așa cum o fac atîtea mișcări politice și etnice, încearcă să dea un sens caracterului lor inevitabil și „natural”. O astfel de strategie este îndeosebi îndreptățită cînd înțelesul primit nu admite diversitatea, trecută sau prezentă. Deși etnicitatea, după cum susține Woolard, „nu este un fenomen primordial, ci emergent, care rezultă din interacțiunea ființelor sociale într-un

context politic și economic dat.”³ Revendicările minorităților etnice reflectă, de fapt, un set complex de tensiuni: naționalism vs. regionalism, sau centralizare vs. federalism, probleme „culturale” sau folclorice vs. economice, elita intelectuală vs. vorbitorii nativi de clasă inferioară. În analizarea fiecăruia din acești factori contextuali din lingvistica minoritară, e de abordat „ecologia limbii” a lui Haugen: departe de a fi factori străini de limbă, tensiunile economice și de alt tip crează la drept vorbind înțelesul limbii în contextul său etno-lingvistic, determinându-i vorbitorii, momentul și adresanții (Simpson 237). Optica ecologistă a lui Haugen este menită să exprime inadecvarea tendințelor de a rupe limba de contextul său, de a studia patternul de utilizare și registrele sale, sau chiar transformările morfemelor, fonemelor și lexicului, fără luarea în considerare a factorilor „non-lingvistici” înconjurători, cum ar fi cei legați de poziția economică, situarea politică, bilingvismul (sau diglosia) vorbitorilor săi. Aceste tensiuni „non-lingvistice” sînt mai cu seamă evidente în cazul occitan care, în ciuda superiorității numerice pe care i-o conferă statutul de cea mai mare minoritate lingvistică a Franței, nu a reușit să stopeze declinul propriei limbi. Limba, deși aflată paradoxal într-o traiectorie de atrofiere, a ajuns să semnaleze alte revendicări.

Limba occitană a devenit vectorul prin care se revendică instituirea unui tip anume de relații economice, politice și sociale dintre Occitania și restul Franței; ea întrușipează un statut „emblematic”. După cum arată Fishman, limba este un instrument capabil să afecteze o populație largă, simbolizînd așa-zisa „autenticitate”, „unitate” și „misiune” a mișcării; mișcările de loialitate lingvistică sînt de fapt „în mod firesc, parte a unor mișcări mai largi menite să activeze și să folosească relațiile inconștiente limbă-etnicitate pentru a accede la, sau a redistribui puterea economică-tehnică, politică și cultural-educațională” (1985, 71-72).⁶ Deși este limpede că limba este utilizată în acest scop, pare problematic de acceptat ca occitana să fi fost aleasă ca o țintă primară a dezbaterii regionale, de vreme ce majoritatea populației occitane nu vorbește limba; Occitania, la drept vorbind, ar putea să nu fie chiar atît de diferită lingvistic de nordul Franței pe cît ar dori s-o prezinte activiștii regionali.⁷ De altfel, acestei minorități lingvistice post-industriale, care își clădește forța unificatoare mai degrabă pe subjugarea economică și pe aspecte extra-lingvistice decît pe o identitate etnică lingvistic „unică”, i s-au dedicat relativ puține studii. În ciuda faptului că numărul limbilor vorbite în lume este în continuu declin pe măsură ce „saltul global” al economiei mondiale încurajează adoptarea englezei și a altor limbi de comunicare, chestiunile lingvistice continuă să ocupe un loc central în conflicte de toate mărimile. Identitățile cele mai profunde ale oamenilor sînt înrădăcinate în limbile lor, mărturie, iată, argumentele whorfiene ale lui Shopen și Williams favorabile păstrării diversității lingvistice : „fiecare dialect este un tezaur de sunete, cuvinte și forme gramaticale ce permit vorbitorilor lor să se identifice pe sine și valorile lor. Dar

fiecare dialect este și un tezaur de sunete și forme de la care alte dialecte se împrumută pentru a-și întări propriile resurse lingvistice..., a disprețui orice aspect – social sau geografic – al unui dialect înseamnă a disprețui și deci a respinge valorile și înfăptuirile vorbitorilor care utilizează aceste forme”(XIV).

Whorf a demonstrat că vederile „tuturor” despre limbă ca fiind un cod transparent de vorbire despre lucruri este complet inadecvat dacă încercăm să înțelegem ce înseamnă limba atît ca interacțiune individuală, cît și concept abstract. Cazul occitan este o ilustrare a modului în care „o limbă” poate oferi totul, de la cultură înaltă la ignoranța demnă de compătimire, de la solidaritate la dominare, de la activism politic la inflexibilitatea modelului de guvernare a statului național.

Contextul francez

Ca națiune și așa-zis stat național, Franța s-a arătat ostilă numai față de grupurile indigene nevorbitoare de franceză ale căror revendicări către o limbă și cultură distincte erau percepute ca o amenințare la adresa unității statului francez. Conform lui Esman (1977, 23), în Franța „etnicitate și stat sînt sinonime”. Exacerbarea intoleranței franceze constituie un motiv de îngrijorare pentru mișcările lingvistice minoritare: strict monolingv și centralizat, guvernul francez s-a arătat hotărît încă din secolul al XVI-lea sub Francisc I să unească Franța prin dialectul francian vorbit în regiunea capitalei sale nordice. Franța se apropie de modelul ideal al unui stat structurat hegemonic: „standardul” său lingvistic oficial este privit ca o icoană de claritate, conciziune, eleganță și frumusețe, fiind susținut și apărât de instituții ca *Académie Française*, ca „întîiul și cel mai de preț vlăstar al Accademiei »della Crusca« ... fondată de șiretul cardinal Richelieu în 1635 ca parte a politicii sale de centralizare”(Haugen, 10). Mîndria francezilor pentru limba lor este legendară; limbile nefranceze sînt poreclite *patois* (dialecte locale țărănești), adică expresiv și cultural inferioare.⁸ Sauzet notează „deosebita eficacitate a termenului *patois*: acesta permite să se vorbească despre o altă limbă fără a o identifica și fără a-i recunoaște statutul de limbă” (Sauzet, 212). Haarmann a analizat această „ideologie a *patois*-ului” care a constituit pentru un timp îndelungat baza politicilor lingvistice franceze: pentru asimilarea minorităților etnice periferice, francezii se folosesc de „anumite clișee cu privire la limbile regionale” (91), ceea ce rezidă într-un „complex colectiv de inferioritate lingvistică” (92), evident încă și astăzi (Jacob, 73; Merle, 56). Limba occitană, ale cărei rădăcini sînt cel puțin la fel de vechi și ilustre ca și ale francezei, nu a scăpat denigrării: ea a fost multă vreme percepută ca o pronunțare inferioară și greșită a „adevăratei” franceze, și ca atare neacademică, *țărănească*⁹, iar vorbitorii nativi, cîți vor mai fi fiind, și-au însușit această ideologie¹⁰.

Limba

Occitana, numită și oc, langue d'oc, provensal, occitois, *patois* sau „franceza meridională”, este de fapt o limbă romanică dezvoltată paralel cu vecina sa nordică franceza (la rîndul său dialect al regiunii Île-de-France). Din punct de vedere lingvistic occitana este mai apropiată de spaniolă și italiană decît de franceză, și este strîns legată de catalană. De fapt, denumirea de „limbă occitană” este utilizată, e drept cu un anume grad de inacuratețe, pentru a descrie un grup de familii de dialecte: nord-occitana (compusă din limousin */lo lemusin/*, auvergnat */l'auvernàs/* și provensal alpin) și sud-occitan (gascon, din Languedoc */lo lengadociàn/*, și provensal */lo provençal/*).¹¹ Deși dialectele sînt interinteligibile, încercările de făurire a unei conștiințe occitane unitare au fost într-o anumită măsură subminate de lipsa unei omogenități lingvistice clare.

„Occitania” este ansamblul geografic al vorbitorilor occitani, situați în principal în treimea de sud a actualului teritoriu al Franței (incluzînd și Val d’Aran din Catalonia, Spania, și văile alpine învecinate ale Piemontului, Italia), uniți prin interinteligibilitatea dialectelor lor, ca și prin atitudinile culturale și problematica economică comune. Distincția dintre Sud și Nord este evidentă de-a lungul istoriei regiunii: Occitania de astăzi constituie frontiera istorică dintre limba de Nord, *langue d’Oïl* și cea de Sud, *langue d’Oc*, metonimii pentru cuvîntul „da” în franceză și occitană. Această convenție s-a născut încă în 1291 (Brunot, 304); i se atribuie lui Dante popularizarea termenului de „*langue d’oc*” în a sa *De Vulgari Eloquentia* (Grillo, 66).

Această graniță istorică dintre „oc” și „oil” coincide tocmai cu diferențierile lingvistice bazate pe distincțiile lingvistice cu semnificant istoric.¹² Acest lucru este unanim acceptat, cel puțin în cercurile care admit existența limbilor non-franceze pe teritoriul francez; harta minorităților etnice coincide cu reprezentările occitane. Această „graniță” nu are astăzi o existență politică reală; ea intersectează mai multe regiuni și departamente franceze (figura 2), și orice presimțire de unitate regională crescândă este înconjurată de suspiciune (Merle, 176).¹³ Nu mai puțin, există o corelare interesantă între variabilele non-lingvistice și „granițe”: frontierele culturale, întrupate în pămînteștile diferențe de culoare dintre țiglele acoperișurilor (cenușii în Nord, roșii în Sud)¹⁴ și bucătăria tradițională (folosirea untului în Nord, a unturii de gîscă și uleiului de măsline în Sud), la care se adaugă cantitatea de legume consumate anual și, mai ales, rata șomajului (figura 3).¹⁵ Aceste date alimentează reprezentarea Occitaniei de către activiștii occitani ca un tot

Figura 2.

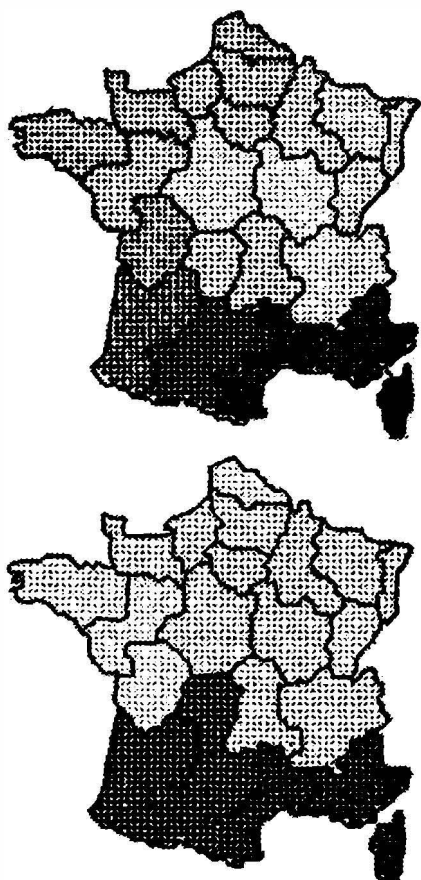

Figura 3. Sus, rata șomajului; jos, cantitatea de legume consumate (părțile mai închise la culoare reprezintă valorile mai ridicate)

organic, în ciuda faptului că regiunea nu a fost nicicând unificată ca atare, nici chiar în perioada medievală.¹⁶ Îndelung stăpînită de diferiți regi și duci, inclusiv regi ai Angliei, și numai parțial salvată de la fărîmîțarea dialectală de forța unificatoare a limbii d'oc medievale scrise, Occitania ca întreg este cel mai bine definită de elita membrilor societății sale care sînt conștienți de patternul demografic și transformările lingvistice subtile care se constituie în frontierele sale. Totuși, harta, așa cum apare ea astăzi, este efectiv utilizată de naționaliștii occitani: clar demarcată, regiunea este separată de contextul ei și reprodusă în forma unui „logo” (figura 4), servind ca „semn pur, nemaipartînd lumii” (Anderson 175). O astfel de trasare a hărții este manifestarea tendinței etnice de construire de sine „naturală”, ce nu presupune altă definire în afara autoafirmării (Hobsbawm și Ranger, 14).

Harta-logo devine o emblemă ce va servi țeluri naționaliste: Urla (1993) analizează excelent cazul utilizării hărții-logo de către bascii spanioli, alături de rezultatele recensămîntului, în afirmarea existenței patriei, Euz-

kadi. Utilizarea hărții conferă o dimensiune istorică de unitate și modelează conștiința occitană într-un teritoriu care se străduiește încă să creeze respectiva unitate. Hărțile sînt instrumente puternice: citîndu-l pe Thongchai, vom spune că o hartă este percepută ca o „abstracție științifică a realității”, reprezentînd „ceva ce există deja obiectiv acolo”¹⁷ și, în consecință, poate conferi legitimitate revendicărilor regionaliste. Se cuvine de subliniat că nu este vorba de revendicări de acceptare ca națiune, scopul fiind obținerea statutului de regiune autonomă (ecou al țelurilor federaliste occitane). Comitetul Occitan de Studii și Acțiune (COEA) combină regionalismul cu apelul la „natural”, definind regiunea ca pe o

„unitate organică naturală opusă districtelor administrative artificial create și coercitive” (Alcouffe ș.a., 101). Trasarea hărții Occitaniei ca o entitate în sine, „natural” constituită, este un mijloc de a transforma mitul în realitate.

Contextul istoric

Istoria limbii occitane este un factor cheie în continua sa luptă cu franceza. Conform tendinței mișcărilor etnonaționale de a evoca continuitatea cu un trecut istoric (sau chiar mitic), exagerându-i longevitatea și rădăcinile ilustre pentru a-și făuri o identitate (Anderson ; Hobsbawn și Ranger), utilizarea fundamentului lingvistic ca vector al revendicărilor occitane conduce la tentația de a „înfrumuseța” trecutul și de a supralicita omisiunile

istorice franceze. Cu toate acestea limba occitană chiar are o lungă istorie, îngemănată cu politica, religia și apartenența la o arie geografică dată. Restabilirea istoriei occitane și demonstrarea faptului că ea nu coincide cu istoria Franței ajută, înainte de orice, la formularea *revendicărilor* occitane.¹⁸ Dar una din barierele de credibilitate ale pretențiilor occitane rămîne denigrarea de către Franța a acestei limbi ca „franceză pocită”, a cărei cultură este sărăcăcioasă, neproductivă, provincială, departe de ilustra izbucnire pariziană de cultură și rafinament. Ca urmare, prezentarea unei versiuni occitane a istoriei este menită să etaleze propriile sale înfăptuiri în plan lingvistic și cultural. Occitanii împărtășesc cu irlandezii, welșii, catalanii și alte minorități europene o anumită mîndrie de a se ști moștenitorii unei culturi tradiționale dăinuind din evul mediu. Această mîndrie pe care Haarmann (40) o numește „historische Dimension der ethnischen Identität” (dimensiunea istorică a identității etnice), este insuficientă pentru a contracara sentimentul de jenă lingvistică legat de vorbirea unui *patois*.¹⁹

Occitania, locuită fără întrerupere din epoca paleolitică, poartă încă numeroase urme ale primilor locuitori, inclusiv faimoasa peșteră de la Lascaux. Ligurii, un trib din epoca bronzului, sînt primii care au lăsat urme lingvistice, respectiv toponimice care se regăsesc în denumiri actuale (Dupuy 1989, 66). Marsilia de azi (sau *Massalia*), cel mai vechi oraș locuit continuu al Franței, a fost întemeiat de fenicieni în jurul anului 600 î.Chr. Cucerirea romană a provinciei Occitane

Figura 4.

(care a dat numele de Provența – de la Provincia Narbonensis – unei părți a teritoriului) a început de la coloniile lor de la Antibes și Nissa aproximativ în 120 d.Chr.²⁰ Puternica prezență romană din Sud a contribuit la diferențierea lingvistică dintre Sud și Nord, acesta din urmă mult influențat de cultura celtică și invaziile germanice ale francilor. Lunga perioadă de dominație romană care a urmat a cimentat legătura Occitaniei cu lumea mediteraneană atât lingvistic și cultural, cât și economic.

Strămoșul medieval al limbii occitane, îndeobște cunoscut sub numele de limba provensală sau *langue d'oc*²¹, a fost primul dialect literar cult din teritoriul cuprins astăzi de Franța. Acesta, ca și dialectul francian (strămoșul francezei moderne), provine din latina vulgară transmisă de soldații și negustorii romani populațiilor locale. Potrivit Enciclopediei Occitane, provensala a fost de fapt prima limbă romanică ivită din amestecul limbilor latină cu graiurile „barbare”; cel mai vechi text în *langue d'oc* care s-a păstrat datează cu certitudine din secolul al X-lea, iar acel *Donat provençal* din secolul al XII-lea este prima gramatică a unei limbi europene moderne (Dupuy 79). Cei mai renumiți ambasadori ai limbii occitane au fost trubadurii, menestreli rătăcitori creatori de poezie lirică și *canso*, cei care au inventat și răspândit ideea iubirii curteneste.²² Deși Occitania era compusă din numeroase entități feudale mici (Grillo 66), *langue d'oc* a beneficiat în epoca medievală de o ortografie comună și a servit admirabil ca limbă a filozofiei, științei, dreptului și artelor, ca și drept dialect cotidian al vorbitorilor săi (Merle 40). Folosirea ei a continuat până în secolul al XIV-lea, iar declinul care i-a urmat este strâns legat de evoluția puterii regale și a statului francez.

Catarii: mit și realitate

Înclinația activiștilor etnici de a atribui o mare importanță unei întâmplări istorice, care devine emblematică în lupta lor împotriva unei structuri dominante („mitul fondator”, în termenii lui Malinowski), avertizează împotriva atribuirii unei semnificații ultime unui astfel de incident. Totuși, chiar și lucrările franceze (cum ar fi *Histoire de la langue française* a lui Brunot) scot în evidență evenimentele care au constituit o răscruce în procesul subjugării limbii occitane și al începerii declinului său: cruciadele albigenze și actul de la Villers-Cotterêts. Ultimul, în special, „figurează la loc de cinste în istoriografia occitană contemporană” (Grillo, 67).

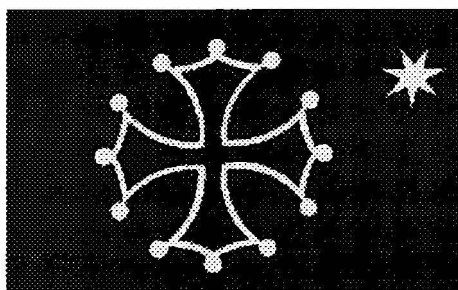
Erezia catară (sau albigenză) reușise să atragă adepți din toate straturile societății, inclusiv din marea nobilime, fiind tolerată chiar și de cei care nu-i îmbrățișau învățăturile.²³ Totuși, ea a oferit regelui Ludovic al VIII-lea pretextul de a smulge jurăminte de fidelitate de la puternicii comiți de Toulouse și să-și adauge coroanei din Île-de-France teritoriile acestora.²⁴ Erezia a fost mai apoi înăbușită printr-un pogrom egalat în istoria Franței numai de sângeroasele *Guerres*

de religion (războaie religioase). Nobilii nord-francezi, la instigarea papei Inocențiu al III-lea, (speriat de influența crescândă a unei religii antiinstituționale) și a comitelui Raymond al V-lea, au pornit patru cruciade între 1179 și capturarea în 1244 de către Inchiziția toulousană a fortăreței Montségur.²⁵ Sub conducerea lui Simon de Montfort, născut în Nord, sate întregi au fost prădate sau incendiate în timpul perioadei respective și mulți au trebuit să ia calea băjeniei spre Pirinei. Printre cei ce se împotriveau s-au aflat și mulți trubaduri faimoși, ca Peire Cardenal și Guilhem Figueria, a căror poezie de rezistență este citată ca un exemplu al legăturii ce dănuie între occitanism și scriere (Dupuy 30-131).

Se cuvine notat că istoricii occitanisti, cum ar fi Dupuy, sînt acuzați de căutarea intenționată în textele rămase din perioada medievală a semnelor ce ilustrează conștiința națională, și îndeosebi rezistența față de stăpînirea franceză. Spre pildă, frecvent citata formulare a comitelui Raymond al VI-lea de Toulouse, care îi numea pe cei care luptaseră alături de el împotriva francezilor „homines nostre idiome” (oameni de limba noastră).²⁶ Sînt de netăgăduit însă efectele pe care cruciadele le-au avut împotriva ereziei: prin pacea de la Meauc, cea mai mare parte a Occitaniei a fost anexată regatului Franței. Brunot, un lingvist și istoric francez, susține că „actele de violență din cruciadele Albigense (sic) au dus la stingerea civilizației meridionale în prima jumătate a secolului al XIII-lea; poezii au emigrat sau au fost siliți să tacă, și, începînd cu secolul al XIV-lea, dialectele lor, părăsite de scriitori, par să fi pierdut pentru totdeauna rangul de limbi literare” (309). Dupuy susține că declinul producției literare în langue d’oc poate fi atribuit lipsei de libertate morală și intelectuală de sub stăpînirea franceză (131).

Reverberațiile Inchiziției și capturarea teritoriului occitan de către coroana franceză sînt încă resimțite de occitani și exploatate în sensul dorit de ei. Este foarte la îndemînă să vezi în pogromul împotriva ereticilor albigenzi o caracteristică emblematică a intoleranței și rapacității Franței; identificîndu-se cu cei care au rezistat, occitanii de azi își aleg ca simbol crucea comiților de Toulouse (vezi figura 5). Episodul a ajutat și la crearea unui stereotip: occitanii, prin refuzul de se supune și curajul în fața iminentei anihilări, au contribuit la „mitologia modernă a rezistenței lui *homme d’oc* la autoritatea centrală”.²⁷ Pe de altă parte, cercetătorii francezi caută să prezinte respectivul episod într-o lumină diferită, eludînd elementele de cucerire și punînd accentul asupra inevitabilității unificării Franței: „istoria Franței este mereu prezentată ca un soi de marș forțat al statului națiune de-a lungul secolelor către un punct final

Figura 5.

înscriș în chiar ordinea lucrurilor: Republica una și indivizibilă (Barelli ș.a., 45).²⁸ Harta publicată de National Geographic Society în 1989 și intitulată „Franța istorică: evoluția unei națiuni” este o ilustrare excelentă a acceptării unei viziuni privind concentrarea teritorială și administrativă a Franței ce atribuie mare parte din unificarea ariei geografice actuale lui Carol cel Mare și perioadei secolelor al VIII-lea și al IX-lea. Cu excepția „îndărătnicei Bretagne”, practic toate regiunile Franței sînt colorate într-un mod ce ilustrează apartenența la coroana franceză (cu excepția invaziei engleze). O lucrare mai recentă, *Montaillou*, a lui Le Roy Ladurie, o îngrijită (dacă nu exagerat de ambițioasă) reconstrucție a vieții unui sat medieval, pe baza notelor Inchiziției lui Montfort, păcătuiește prin aceea că îi prezintă pe locuitorii unui cătun din Pirinei ca pe un fel de francezi timpurii (deși admite că vorbeau occitana) cînd de fapt au fost făcuți francezi cu forța abia după înfrîngerea lor.

Centralizare și pierderea limbii

Deși Occitania a fost anexată teritoriului coroanei Franței în secolul al XV-lea (mai puțin ținuturile stăpînite de englezi), limba franceză nu a înlocuit occitana. Francisc I este cel care prin Edictul de la Villers-Cotterêts din 1539 a făcut din franceză limbă oficială a guvernului și a documentelor de drept, înlocuind latina, ca și cele aproximativ 30 de dialecte celtice și romanice locale vorbite de majoritatea populației (Wardhaugh). Acest act a deschis calea asocierii limbii franceze cu privilegiile și puterea, căci burghezia, nobilii și curtenii au optat deopotrivă pentru franceză, limba regelui și a guvernării (Merle 41); limba franceză a devenit și limba culturii elitei occitane aducînd expresii de *politesse* în vocabularul occitan (Brunot, 372). Cu toate acestea, *l'Ancien Regime* nu a investit prea mult efort în întărirea acestui edict (Wardhaugh, 101). Politica oficială, cel puțin cea a primilor conducători Capețieni ai Occitaniei, permitea traducerea documentelor la nivel local, ceea ce dovedește că puterea regală nu ambiciona să-și impună propria limbă (Brunot, 370). Uzurparea franceză a demarat încet, urmînd căile negoțului și, la fel ca în cazul trecerii de la „tu” la „vous”, a contribuit la separarea straturilor de jos de cele de sus ale societății (Brown & Gilman). Întocmai ca și în cazul celor apropiați de împărații romani, elita, primii în adoptarea formei protocolare „V”, identificați mai pe urmă afectiv cu bunăstarea și privilegiul, limba franceză a început uzurparea teritoriului limbii occitane grație legăturii sale cu puterea și eleganța. Curtenii dornici să dobîndească favorurile coroanei din Île-de-France au ales să vorbească franceză; burghezia, întreprinzătorii și clasa născîndă a funcționarilor guvernamentali au descoperit că bilingvismul francez este în interesul lor. În acel moment, franceza s-a identificat cu bunăstarea și elitele.²⁹

Legislația limbii

La nivel guvernamental oficial, exterminarea limbii occitane nu a căpătat caracter sistematic decît odată cu Revoluția Franceză: nașterea triadei *liberté*,

égalité, fraternité a coincis în mod paradoxal cu decesul toleranței și opțiunii lingvistice libere în Franța. Faptul că în 1789 mai mult de jumătate din populația Franței nu vorbea franceza (Grau, 19), atestă că în realitate, de la unificare, dialectul francian cîștigase relativ puțin teren în fața dialectelor locale. Decretul din 8 *Pluviôse anul II* a fost primul document oficial interzicînd folosirea oricărei alte limbi în afara franceze, chiar și în comunicarea privată (Jeanjean, 27). Raportul din 1790 al Abatelui Grégoire, intitulat „*Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française*” (Despre necesitatea și căile de suprimare a dialectelor și de universalizare a folosirii limbii franceze), exprimă limpede aspirațiile iacobine și începutul unui intens program statal de reformă a educației ținînd să înfăptuiască egalitatea lingvistică prin omogenizare. Pe baza *Legii Deixonne*, în intervalul din 1794 pînă în 1951, dialectele „*patois*” nu puteau fi vorbite în școli decît în cazul în care era absolut necesar pentru învățarea francezei. Metodele educaționale erau menite să sădească în studenți viziunea franceză asupra limbii minoritare: un „simbol” infamant, adesea o opincă țărănească, era atîrnată de gîtul elevilor care erau prinși vorbind *patois*. Cel ce purta un astfel de simbol nu putea scăpa de el decît dacă, la rîndul său, prindea un alt elev vorbind *patois*, iar acela ce nu scăpa de simbol pînă la sfîrșitul orelor era pedepsit să rămînă la școală pînă tîrziu, scriind propoziții ce denunțau propria sa limbă.³¹ Această metodă de învățare, documentată în regiuni periferice ale Franței pînă în timpul celui de al doilea război mondial, inducea vorbitorilor de limbi occitane un profund simț al rușinii. Recrutările militare forțate introduse din 1875 au constituit un alt element de politică guvernamentală, contribuind la declinul limbii occitane. Franceza a fost consacrată ca unic mijloc de comunicare în armată, iar recrutării în sine i s-a atribuit o dimensiune de patriotism național menit să umbrească partizanatul regional (Wardhaugh, 103).

Astăzi, unica limbă oficială a Franței este limba franceză: toate documentele guvernamentale, toate procedurile legale, întreaga publicitate³² este obligatoriu să fie în franceză; occitana, alături de alte limbi minoritare, și-a cîștigat dreptul de a fi prezentă, într-o proporție minoră, în programele de radio și televiziune de stat și în educația publică (Barelli ș.a.).

Starea actuală a limbii occitane

Occitanii, cea mai importantă minoritate lingvistică a Franței, beneficiază în lupta sa pentru recunoaștere de mărimea sa: 11 milioane de locuitori, aproape ¼ din totalul Franței. Cu toate acestea, după al doilea război mondial, vorbitorii monolingvi de occitană s-au regăsit numai în cele mai izolate arii agricole; astăzi sînt foarte puțini copiii care învață occitana ca primă limbă. Tot din rîndul populației Occitaniei de azi fac parte și imigranții de dată recentă, sau *pieds noirs*, cărora le lipsește legătura cu ținutul, ca și sentimentul trecutului ilustru, și ca

urmare vădesc puțin, sau de loc, interes pentru limba occitană.³³ În ciuda datelor din studiul comparativ al lui Allardt privind minoritățile europene, creșterea relativă a populației (76) este modestă, iar Alcouffe și alții, în analiza lor demografică, confirmă că relativa creștere se datorează numărului important de imigranți, ceea ce nu conduce la păstrarea limbii.³⁴

Cine sînt vorbitorii de occitană? Nu există date statistice ferme la îndemînă în Franța, deoarece recensămîntul de stat, sub pretextul protejării intimității, refuză să ia cunoștință de existența minorităților lingvistice. Pe de altă parte, există tendința ca lumea să-și decline orice competență în limba occitană, în special în situația unui interviu (Jacob, 73; Merle, 56), ceea ce dovedește succesul de netăgăduit al limbii franceze, autoimpusă ca modul bun și potrivit de a vorbi. Totuși, numeroase estimări concură în a aprecia că din cei 11 milioane de rezidenți, 7 milioane înțeleg occitana, iar 2 milioane o vorbesc cu regularitate.³⁵

În ciuda eforturilor depuse pentru păstrarea ei, limba occitană arată multe din caracteristicile unei limbi în declin: bilingvism, prevalența vorbitorilor nativi vîrstnici, puțin educați, provenind din zona rurală, frecvente împrumuturi din limba dominantă, absența standardizării și sfera limitată de folosire.³⁶ Dincolo de legislație, și alți factori au jucat un rol important în declinul lingvistic: dezvoltarea rețelilor de comunicație (controlate de stat) a introdus limba franceză în fiecare cămin cu mai mult succes chiar decît orice tehnici educative. Urbanizarea a contribuit și ea la accelerarea vitezei de răspîndire a limbii franceze: o treime din populația de azi a Occitaniei trăiește în orașe și mari metropole, care au o lungă istorie în rolul de contact între occitană și franceză. Schimbarea de populație poate fi atribuită atît imigrării muncitorilor străini și a celor provenind din Nord, cît și abandonării de către comunitate a modului de viață rural, bazat pe agricultură. Dincolo de transplantarea limbii franceze, urbanizarea a promovat și răspîndirea atitudinilor franceze față de limbă (Dupuy, 39). Mișcarea spre oraș, concomitent cu schimbarea ocupațiilor, marchează și abandonarea zonelor în care occitana se bucura de o largă varietate de registre.³⁷ „Paralel cu francizarea orașelor”, subliniază Merle, pe drept cuvînt (31), „destrămarea societăților mici atrage după sine degradarea utilizării limbii, pierderea sentimentului identității. Contraofensiva intelectuală rămîne neputincioasă: pentru o ca cultură să trăiască este nevoie ca limba ei să fie percepută ca firească, nicidecum inferioară.”

Diglosia

Actualele eforturi în direcția păstrării limbii au ca țel exclusiv menținerea bilingvismului franco-occitan, căruia i se potrivește denumirea mai exactă de diglosie. Urmînd formularea lui Ferguson (1959), franceza este limba „înalță”, occitana este „de jos” și, ca atare, cea din urmă este folosită în comunicarea privată, în cadrul căminului, la piață (Ferguson, 234-236). În privința identificării occitanei

cu diferitele paliere ale muncii, ea este caracteristică muncii manuale, bărbaților, agriculturii, existenței rurale, generației vîrstnice.³⁸ După cum notează Sauzet, diglosia franco-occitană se manifestă în trei moduri tipice: specializarea funcționării fiecărei limbi, valorizarea lor inegală, în fine, substituirea tot mai accentuată a occitanei de către franceză.³⁹

„Francitana”

În general, s-a acordat puțină atenție studierii fenomenului „francitan”, adică „accentului meridional” sau formei specifice de franceză vorbită de occitani. Sauzet a ridicat o chestiune incitantă, afirmînd că „francitana” ar putea fi mai mult decît un simplu accent regional, legîndu-i de fapt pe non-occitanofoni de limbă (228). Învățarea ritmului, a sintaxei și a lexicului occitan poate face din stăpînirea occitanei o „redobîndire”. Mai departe, Sauzet situează relația occitană/franceză în tipologia conflictelor lingvistice a lui Kloss, potrivit căreia limbile care împărtășesc un același pedigree, ca occitana și franceza, tind să dezvolte un „bilingvism diglosic”. Limba „de jos” se menține ca „*patois*” (grai) multe generații după ce forma sa „pură” va fi ieșit din uz. Merle și alți autori occitani au menționat această tendință, sugerînd că „francitana” ar putea, într-o bună zi, să ia la purtare încălțările occitanei, ca urmare a contextului eforturilor etno-lingvistice (50); ceea ce înseamnă că „francitana” ar putea deveni vectorul aspirațiilor occitane, constituind o bază mai autentică a proclamării unei identități distincte. În timp ce viitorul limbii occitane rămîne amenințat, omniprezența „francitanei” nu poate fi nicidecum trecută cu vederea. Modelele de vorbire ale occitanilor de astăzi vădesc o formă diferită de franceză, iar examinarea acestui fenomen lingvistic s-ar putea dovedi mai folositoare decît a occitanei însăși, atît în termeni de schimbare a diglosiei, cît și ai formelor de exprimare a prestigiului. Cum observă Weinrich, vorbitorii în căutare de prestigiu îndeobște asociat cu limbi considerate „înalte” sînt constrînși la un grad suficient de stăpînire a acestora pentru a depăși realitatea că limba pe care o vorbesc nu este limba lor maternă.⁴⁰ Potrivit acestei viziuni, „francitana” poate fi privită ca un indicator atît în încercarea de a stăpîni limba franceză, cît și în aceea de a păstra modul de vorbire specific occitan, fapt ce poate fi pus în relație cu o continuă îngustare a orizontului economic, inclusiv în Occitania „vorbitoare de franceză”.⁴¹

Cei care activează în favoarea limbii occitane sînt conștienți de situația ei diglosică, aceasta putînd fi comparabilă cu cele descrise de Blom & Gumperz referitor la Norvegia. Ei nu caută înlocuirea limbii franceze printr-un monolingvism occitan; rezistența lor la tendințele centraliste franceze se oglindește în respingerea „miturilor socio-filozofice — Weltanschauungen — ale monolingvismului” prin care monolingvismul este pus în relație cu libertatea, universalismul și raționalismul (Fishman, 1985, 445). În locul deșartei căutări a întoarcerii idilice la Utopia pre-

franceză, occitanii caută „ambilingvismul” (Stephens, XXVII), cu alte cuvinte, abilitatea de a alege liber, în orice situație, între franceză și occitană, fără teama că lumea ar putea zice „așa ceva nu dă bine” și fără a fi cuprins de sentimentul rușinii („honte”) care însoțește mărturia occitanofonilor de azi (Merle, 42).

Privarea de drepturi economice

Cercetările întreprinse de Woolard (1989) în Catalonia spaniolă avertizează împotriva confundării dominației lingvistice instituționale și juridice cu manifestările de prestigiu „atitudinale”, așa cum au fost descrise mai sus; totuși cazul occitan confirmă modelul, de altfel larg răspândit, al prestigiului perceput ca o corelare atât cu aprobarea guvernamentală, cât și cu avantajul economic. Sociolingviștii susțin că acest al doilea factor, beneficiul economic, stă în spatele majorității mișcărilor de activism lingvistic minoritar. Inglehart și Woodward au argumentat că probabilitatea conflictelor de sorginte lingvistică într-un anumit stat este legată atât de nivelul de dezvoltare economică și politică a țării, cât și de gradul în care apartenența la un grup minoritar blochează mobilitatea socială. În cazul occitan privarea de drepturi economice și limitarea mobilității sociale sînt factori ce influențează decisiv declinul lingvistic.⁴³ Politica statului francez a avut, dincolo de orice dubiu, un impact semnificativ asupra declinului limbii occitane, a prestigiului său, dar nu i se poate totuși atribui responsabilitatea totală a acestui fenomen (cum pretind unii occitanisti). Studiarea de către Brun a pieselor populare din secolul al XVIII-lea demonstrează existența unei stratificări timpurii a limbajului, în funcție de apartenența de clasă.⁴⁴ Christina Bratt Paulston face, în cadrul unei comparații între occitană și catalană, o subliniere a elementului economic: Occitania așteaptă de la Paris investiții, locuri de muncă, oportunități comerciale, contribuind la valorizarea francezei ca limbă a oportunităților economice și a dezvoltării.⁴⁵ Dimpotrivă, capitala Cataloniei, Barcelona, este teatrul unui succes economic considerabil: acest „al doilea oraș al Spaniei” nu încetează să atragă, către centrele sale industriale, imigranți din alte regiuni. Subordonarea Cataloniei față de statul spaniol, mai puțin centralizat, rămîne una politică, nu economică. La nivel local, progresul economic favorizează limba catalană în competiția cu castiliană. S-ar putea argumenta că poziția economică favorabilă a Cataloniei în relația cu statul național spaniol a contribuit semnificativ, sau a determinat chiar, atât prestigiul înalt al catalanei, cât și succesul provinciei în înfăptuirea autonomiei regionale. Inglehart și Woodward explică activismul lingvistic catalan prin instrumentarea împotrivirii față de scurgerea resurselor sale considerabile destinate susținerii unui îndepărtat guvern castilian. În concluzie, este limpede că limba catalană este la rîndul ei dependentă de circumstanțele economice și așteptările celor care o vorbesc.

Combaterea diglosiei

O parte importantă a eforturilor de revitalizare lingvistică din Occitania urmăresc revalorizarea limbii locale îndemnându-i pe occitanii, în termenii unui proverb local, „fleuris où tu habites” (înflorește unde trăiești).⁴⁶ O altă formulă cu același sens este „Volèm Viure al Pad’s” (Vrem să trăim la noi în țară).⁴⁷ Mai mult decât un nume al unei de-acum defuncte organizații occitaniste, acest slogan conține esența revendicărilor occitane de azi: Occitania și limba sa ar trebui să ofere întregul avantaj de oportunități prezente în alte zone ale Franței. Tineretul nu ar trebui să mai fie constrins să-și mai perfecționeze franceza și să emigreze la Paris pentru a urma o carieră bănoasă de succes. Occitania ar trebui să nu mai însemne doar vacanță, destindere într-o zonă înapoiată, cât ar fi ea de pitorească.

Revalorizarea limbii occitane înseamnă înainte de orice (la nevoie, un astfel de proiect socio-lingvistic poate fi înfăptuit conștient) schimbarea mentalității oamenilor cu privire la utilizarea sa într-o gamă largă de interacțiuni. Exemplul invocat de Urla pentru a ilustra „propaganda” în favoarea limbii basce, în contextul unui festival local, demonstrează realitatea unor astfel de eforturi în proiectele minorităților lingvistice. Existența unui studiu stabilind că basca este relativ puțin vorbită în afara căminului a determinat pe școlarii basci să participe la acest festival agitănd pancarde care îndemnau la utilizarea limbii materne și public, cu ocazia sărbătorilor (832-833). Chiar dacă se poate argumenta că folosirea unei limbi minoritare în contexte intelectuale literare și oficiale are un impact mai mare decât folosirea ei în public cu ocazii festive, este de netăgăduit că expansiunea limbii în afara ariei de folosire uzuală constituie un pas înainte în afirmarea viabilității ei.

Catalanii, la rândul lor, au căutat să-și revalorizeze limba, deși campania lor nu a atins nicicând proporțiile epice ale Occitaniei. Dealtfel, catalanii beneficiază din plin de poziția lor economică semnificativă în cadrul statului spaniol: unitatea lor politică medievală și puterea economică și politică datorată legăturilor strânse cu zona mediteraneană, au asigurat limbii catalane o continuă stare de confort lingvistic (Woolard). Odată cu industrializarea din secolul al XVIII-lea catalana a dobândit noi valențe, translatind de la *Renaissența* culturală și lingvistică la mobilizarea comunitară adusă de *catalanism* (Paulston, 49). În fine, spre deosebire de occitană, catalana este proprie în egală măsură burgheziei și claselor muncitoare (Paulston, 51).

Occitanii au învățat din experiența vecinilor lor sudici: pentru a atinge idealul „existenței întregi” a Occitaniei și pentru a înlocui diglosia cu ambi- sau bilingvismul, ei caută să promoveze descentralizarea și redistribuirea oportunităților economice. Desigur, toate campaniile continuă să fie inițiate în numele limbii occitane: explicația ar fi, potrivit lui Castan, că limba este singura „posesiune” occitană care nu poate fi anexată de nici un centru extern și, prin aceasta, asigură autonomia întregii mișcări occitane.⁴⁸ Occitana fiind, deci, o „posesiune” urmează că adevărații săi proprietari sînt puținii vorbitori autohtoni

care mai există. Paradoxal, când soarta occitaniei a rămas în mâinile lor, ei n-au ezitat să-și abandoneze *patois*-ul în schimbul avantajelor oferite de franceză (vezi mai jos *A cui este limba?*).

Standardizarea și mișcările occitane

Revendicările occitane, inclusiv cele lingvistice, par lipsite de soluții reale, încercările de a crea o limbă occitană standardizată pot fi puse pe seama schimbării accentului și scopurilor mișcărilor occitaniste. Una din acestea, poate cea mai faimoasă și timpurie, a fost inițiată de binecunoscutul autor Frédéric Mistral al cărui poem „*Mirèilha*”, compus în dialectul său matern provençal, fusese distins în 1905 cu Premiul Nobel pentru literatură. Împreună cu un grup de intelectuali cunoscuți sub numele de *Félibrige*, Mistral propusese standardizarea limbii occitane, plecând de la dialectul ei provençal. Preocuparea grupului *Félibrige* pentru omagierea purității și a trecutului exprima convingerea că „graiurile străzii, corupte și siluite de franceză, nu pot constitui modelul lingvistic adecvat poeziei, care este de căutat în altă parte, la țară”.⁴⁹ Ca urmare, membrii grupului s-au angajat în remodelarea limbii, purificând-o de termenii „francizați”, înlocuiți cu forme „mai vechi și mai curate” (Grillo 71). Badone confirmă, în comparația pe care o face între Handler și McDonald, tendința minorităților lingvistice „de a face impermeabile hotarele care le separă de restul societății prin purificarea limbii” (811). O asemenea activitate s-ar putea numi în termenii de azi „poliție lingvistică”; în acest sens gruparea *Félibrige* păcătuia și ea de aceeași rigiditate pe care la rîndu-i i-o reproșa guvernului francez.⁵⁰ Gruparea *Félibrige* a fost acuzată cel mai adesea de *paseism* deoarece ambiționa să păstreze, din turnul de fildeș al intelectualismului, înapoierea pitorească a Occitaniei, căutînd în tradițiile folclorice o forță capabilă să o unifice. De altminteri, refuzul lor de a se solidariza cu revolta din 1907 a viticultorilor este emblematic pentru intelectualismul folcloric al grupului și totala sa lipsă de legătură cu aspirațiile politice și economice ale poporului de al cărui rusticism era atît de mîndru: „Mistral a fost primul care s-a identificat cu ambivalența politică și culturală ce afectează și azi mișcarea occitană, fiind de altfel și prima sa victimă” (Jacob, 87).⁵¹ După cum va reieși mai jos din capitolul *A cui este limba?*, această schismă între elitele active în mișcarea occitană și vorbitorii nativi de clasă inferioară continuă și în prezent să fie unul din conflictele interne esențiale.

Un alt efort de standardizare a avut loc după cel de-al doilea război mondial, luînd ca model dialectul din Languedoc; ca și în cazul tentativei grupului *Félibrige*, această nouă inițiativă a reușit să înfrîngă loialitatea dialectală doar în cazul cîtorva intelectuali urbani ale căror legături cu regiunea erau mai mult simbolice sau politice decît cotidiene și autentice. A urmat apoi un torent de alte standardizări, suferind mai toate de aceeași prăpastie de netrecut dintre intelectualii care doreau

standardizarea și păstrarea occitanei și țărării al căror scop final era mult mai concret și pragmatic. Ortografia introdusă de grupul Félibrige se mai folosește și azi, mai cu seamă în regiunea Provensală, dar occitana actuală tinde să prefere modelul bazat pe dialectul din Languedoc al lucrării *Gramatica Occitana* a lui Loïs Alibèrt.⁵² Sistemul acestuia, bazat pe regulile și derivațiile latine ale langue d'oc-ului istoric, este suficient de universal pentru a permite exprimarea în oricare din dialectele occitane și adoptarea de neologisme autohtone.⁵³ *Grafia lui Alibèrt* are virtutea de a unifica dialectele dispartate ale occitanei; grație ei pot fi sistematizate convențiile de transcriere, iar scrierea modernă își păstrează rădăcinile istorice și chiar prestigiul precedentului medieval (Merle 202).⁵⁴ În termenii saussurieni, normele lui Alibèrt permit atât comunicarea sincronică, pe tot cuprinsul Occitaniei, cât și comunicarea diacronică, legată de originile culturii occitane (Merle 203). Chiar dacă *grafia lui Alibèrt* este departe de a fi universal dominantă, activiștii occitani de azi au renunțat în mare parte la obsesia de a da limbii occitane un standard unic, preferînd alternativa în care fiecare regiune își păstrează propriul dialect, subliniind profundele conexiuni lingvistice dintre ele.⁵⁵

Educația

Educația se bucură de un loc central în mișcările lingvistice occitane, dar ea nu se mai limitează la predarea dialectelor locale, deși acesta rămîne un scop primordial, ci îmbrățișează studiul altor dialecte și limbi provenind din același areal istoric, între ele catalana (Blanchet 15). Se remarcă în consecință, puternica dimensiune istorică a limbii occitane, unitatea fundamentală a dialectelor sale și similaritatea cu celelalte limbi romanice, subliniindu-se ușurința de a le înțelege. Diversitatea dialectelor occitane și deosebirea lor de catalană sînt mai degrabă superficiale, în ciuda acestui fapt numeroase studii socio-lingvistice consacrate proximității lingvistice (fonetice, morfemice sau lexicale) demonstrează că apropierea dintre limbi nu influențează decisiv înțelegerea dintre ele (Blom și Gumperz despre norvegiană, Wolff despre idiomurile nigeriene). Cînd unei limbi „străine” i se conferă prestigiu (sau cel puțin respect) de către aceia care nu sînt vorbitorii săi nativi, este mai probabil ca respectiva limbă să fie percepută ca mai apropiată de limba proprie. Mai mult chiar, activiștii occitani sugerează ca predarea limbilor în școală să aibă loc în contextul cultural respectiv, prin sublinierea unicității tradițiilor regionale, fără a înlocui identitatea franceză. Pentru a consacra însă validitatea limbii lor, cu toată lipsa de standardizare și numărul mare de dialecte, occitanii trebuie în primul rînd să se elibereze de ideologia franceză a *patois*-lui și să creeze un nou model pentru cadrul de definire a limbii.

Legea Deixonne, care permite predarea limbilor minoritare în școlile franceze, este destul de vagă, occitana de exemplu fiind accesibilă în funcție de activismul local. Studiul comparativ al lui Charles referitor la predarea bascei și a occitanei

în departamentul Pyrénées-Atlantique dezvăluie o mare disparitate în favoarea celei dintii, pe care autorul o atribuie relativei forțe a activismului organizațiilor etnice. Mișcările basce beneficiază substanțial de pe urma prezenței dincolo de frontiera spaniolă a regiunii autonome Euskadi; sînt la îndemînă emisiunile de televiziune, stadiile de formare a profesorilor, publicațiile de limbă bască și prezența în Franța, cu prilejul a numeroase celebrări a unor importante mulțimi din regiunea bască (Charles 322). În contrast, occitanii sînt încă supuși autodenigrării lingvistice, preferînd franceza propriei lor limbi, ca o cheie a succesului economic și fiind, prin urmare, mult mai puțin fermi în a solicita asigurarea educației bilingve. Charles concluzionează că învățarea limbii nu este pendinte de accesul la educație publică: dacă occitanii ar fi cu adevărat perseverenți și motivați în a-și învăța limba, activismul lor nu ar rămîne fără răsplată. Această remarcă readuce la suprafață problema diglosiei. Ce i-ar putea motiva pe occitani să-și prefere propria limbă limbii franceze? Citim în Lafont și în alte scrieri occitane că „diglosia este privită ca o funcție a relațiilor dintre un centru dominant („Franța”) și o periferie subordonată („Occitania”), pe care cea dintii a transformat-o într-o colonie internă”; această teorie a centrului și periferiei le oferă occitanistilor ocazia să „combine problemele de limbă și cultură cu cele politice și economice” (Grillo 80-81).

Economia centrului și periferiei

Revenind la figura 3, reiese că în lucrarea sa *Pour l'Occitanie*, Alcouffe și alții prezintă, referitor la profilul demografic al Occitaniei, argumente care susțin în mod convingător validitatea teoriei lui Hechter (1975) privind colonialismul intern, cînd etnicitatea este teatrul unei experiențe colective de subjugare economică (Grillo, 82; Jeanjean, 37; Allardt, 19, 37).⁵⁶ La fel ca în multe alte regiuni periferice, și economia Occitaniei suferă în comparația cu centrul național. Grillo consideră (81) că subdezvoltarea nu este o stare, ci un proces; regiunile periferice sînt făcute dependente prin acțiunile centrului capitalist. Robert Lafont (1967-1971), pornind de la principiile lui Hechter aplicate contextului francez, explică exploatarea prin detașarea și dezinteresul guvernului. Imaginea asociată Occitaniei, ca „rezervă de zone de aer liber, ținut al muncii manuale, zonă de vacanță și retragere la pensie pentru nord-europeni”, este confirmată de rata înaltă de șomaj, tendința de emigrare a tineretului cu nimic inferioară imigrării celor ajunși la pensie (Alcouffe și alții, 47). La aceasta se adaugă cronică subutilizare a forței de muncă, crizele agricole, dezindustrializarea, exodul populației, sufocarea coastei turistice sub impactul speculațiilor de proprietăți, urbanizarea scăpată de sub control și, din acest motiv, modelul negativ al schimbării populației rurale, tot atîtea fețe ale sentimentului occitan al depozedării.⁵⁷ Alcouffe și alții confirmă statutul „ex-centric” al economiei occitane; comerțul intern lipsește aproape de tot, iar datele SNCF indică prevalența exporturilor către Paris și regiunile nordice (70).⁵⁸

Reacțiile la această periferizare economică sînt multiple. Potrivit lui Paulstone, generația foarte tînă ră este monolingvă franceză, iar „populația adultă este în mod conștient tranzițională, încurajîndu-și copiii să părăsească regiunea pentru a găsi de lucru, și, în această perspectivă, crescîndu-i ca vorbitori monolingvi francezi”.⁵⁹ Paulstone pretinde că occitana este amenințată cu stingerea ca urmare a unei schimbări drastice în economie. Acest tip de schimbări confirmă analiza lui Gal pentru care schimbarea lingvistică este „o redistribuire motivată social a variantelor sincronice ale unor vorbitori și medii sociale diferite” (17) urmate apoi de reevaluări generaționale ale relației dintre limbă, grupuri sociale și prestigiu relativ (154).

Totuși, aceste schimbări nu sînt legice, după cum o arată creșterea numărului de *calandretas* (școli semiprivat de limbă occitană, după modelul basc al *ikastola*) și numărul crescînd al participanților la cursurile pentru adulți.⁶⁰ Sauzet și Maurand sînt de acord că învățarea occitanei nu poate fi privită numai ca un handicap economic; tinerii sînt în căutarea unui nou echilibru diglosic care este abia la început (Maurand, 1981 în Grillo, 80).⁶¹ Occitana ar putea să scape declinului dacă, printr-un concurs de împrejurări, generația tînă ră va fi motivată să o îmbrățișeze din rațiuni de prestigiu social sau economic.

Occitana: simbol al unui stil de viață

Ce i-ar putea atrage pe tinerii occitani să învețe o limbă cvasi defunctă? În ciuda dorinței reprezentanților mișcărilor occitane de a resuscita romantismul grupului fêlibrean, unele din elementele lor sînt condamnabile ca neautentice, chiar dacă mai reușesc să-și atragă adepți. Prin respingerea urbanismului (și a „etosului bazat pe capitalism, consumatorism și stilul de viață rupt de natură”; Badone, 809) limba occitană este identificată cu aspectele pozitive ale existenței non-urbane. Este vorba poate de un sentimentalism à la Rousseau, preamărind miturile vieții „naturale”, a întoarcerii la rădăcini, a refacerii contactului cu pămîntul și, în cele din urmă, de restabilirea unui mod de viață *campagnard*, bazat pe renașterea relațiilor interumane (Jeanjean, 152; Merle, 156).⁶² Aceasta din urmă este de fapt o deosebire culturală evidentă între Nord și Sud: clima însorită mediteraneană permite petrecerea timpului în aer liber și are ca efect relații mai intense cu prietenii și chiar cu străinii.⁶³ Privite cu un ochi critic, anumite aspecte ale acestei întoarceri la tradiție sînt la fel de suspecte ca și paseismul fêlibrean: Merle afirmă „sîntem în căutarea tradiției non-raționale ca antidot la modul de a fi modern, urban și tehnic” (157). Cît de autentică poate fi această „întoarcere la tradiție” și cît de mult este ea o obiectivizare sau imitare a lui „vrai paysan” (McDonald în Badone, 807)? Occitana rămîne să fie identificată cu unele trăsături ca rurală, non-capitalistă, antitehnologică, la care „adevărații” occitanofoni rurali nu doresc să fie asociați. Aceste tendințe subliniază înlocuirea revendicărilor lingvistice cu altele, ce țin de opțiunea pentru un anume stil de viață, ceea ce

conduce la adîncirea diferențierii, cel puțin în plan conceptual, dintre vorbitorii urbani intelectuali de franceză și „adevărații” occitani (Jacob, 72).

A cui este limba?

Dihotomia dintre vorbitorii nativi de clasă inferioară și elită (burghezie academică, autori, poeți) care se străduiește să revigoreze limba minorității, se manifestă în multiple contexte, europene sau nu (Fishman, 1985, p.72, Smith, Woolard, McDonald). Acest fenomen larg răspîndit ar putea fi atribuit perspectivei oferite de educație prin care vorbitorii se agață de starea lor de inferioritate lingvistică, pe care anterior fie o ignorau, fie o considerau imuabilă. Pentru țăranul mediu, franceza este limba puterii economice, limba ambițioasei burghezii urbane și a generației tinere care, încă și azi, trebuie să plece în Nord pentru a găsi de lucru. El îi disprețuiește pe intelectuali și pe poeți pentru că încearcă să păstreze frumusețea pitorească a ținutului și limba în detrimentul dezvoltării și modernizării. Chiar dacă este evident că occitanii de azi sînt într-o mică măsură favorabili acestui *paseism*, moștenirea grupului *Félibrige* continuă să fie prezentă.

Elita liderilor mișcării pare uneori a domina mulțimea mai puțin avantajată care-i urmează. Unii teoreticieni ai conflictelor lingvistice îi acuză pe acești lideri de lipsă de autenticitate, chiar de simularea activismului în propriul lor beneficiu. Inglehart și Woodward susțin că multe din conflictele lingvistice sînt, dacă nu create, cel puțin exacerbate de indivizi ambițioși, preocupați de propria lor carieră: o asemenea abordare neglijează voința „maselor” de vorbitori, considerînd că un lider carismatic este capabil să creeze o mișcare minoritară „sau cel puțin să-i confere audiență și susținere” (360, 370-71, 373). Conform argumentației lui Woolard, dacă nu se acordă suficientă atenție activității liderilor, există riscul să rămînă neelucidat motivul pentru care „masele sînt convinse că interesele lor se identifică cu ale elitei politice” (7). Faptul că mișcarea occitană nu a reușit să atingă anvergura mișcărilor similare din Catalonia și Țara Bascilor s-ar putea datora inabilității liderilor săi de a depăși aspirațiile din turnul de fildeș și de a aduce în discuție chestiuni cu adevărat relevante pentru toți occitanii.

Revendicări ce unesc

Paradoxal, deși muncitorii și țărani occitanofoni constituie seva limbii, eforturile s-au concentrat în primul rînd în direcția apărării limbii decît a apărării acestora (Merle, 79). Cum conștiința occitanei a izvorît din îngrijorări privind folclorul și limba și a devenit sensibilă la inechitățile economice care au provocat devalorizarea limbii (vezi „ecologia limbii” a lui Haugen), cererile intelectualilor și ale țăranilor devin tot mai asemănătoare. Contextul economic al luptei pentru afirmarea limbii occitane a stat pentru multă vreme în centrul preocupărilor țărănești; eșecul lui Mistral de a-i uni, în secolul al XIX-lea, pe partizanii folclorici

ai „drepturilor lingvistice” cu țărani preocupați de grijile regionale, simbolizate de cruciala revoltă din 1907 a viticultorilor, a consfințit sfârșitul susținerii populare a mișcării Félibrige. Începînd cu conflictul din Algeria, mișcările occitane au căutat să includă în lupta lor pentru recunoaștere culturală și lingvistică factori noi, politici și economici, meniți să atragă un mai larg suport popular (Jacob, 63). În schimb, Institutul de Studii Occitane (IEO), unul din cele mai mari grupuri occitaniste de azi, și-a manifestat solidaritatea cu minerii greviști de la Decazeville din 1961-62, înfruntînd astfel concret realitățile economice și sociale ale poporului occitan (Alcouffe și alții, 99). Prin aceasta occitanii angajați în apărarea culturii lor au recunoscut în cele din urmă necesitatea de a lega revirimentul cultural de creșterea forței politice și economice (Merle, 129). În 1989, IEO a organizat o reuniune occitano-catalană pe teme economice. La fel ca festivalurile de folclor care contribuie la întărirea coeziunii comunității, reuniunea în cauză „a contribuit la rapidul transfer al înțelegerii reciproce în plan economic” (Jeanjean, 185). „Tot mai adesea occitanii se arată atrași de stabilirea de relații economice dincolo de frontiera franceză: Uniunea Europeană oferă cadrul supranațional care, prin ocolirea structurilor naționale, permite stabilirea de legături cu alte grupuri minoritare regionale din Europa” (Badone, 814). Uniunea Europeană, așa cum reiese din cele menționate mai sus, este produsul direct al tendinței omniprezente în Europa de a lăuda beneficiile regionalismului în contrast cu centralismul statelor naționale. Din această perspectivă, Franța rămîne, în multe privințe, cel mai formidabil bastion al centralismului dogmatic și al monolingvismului; chiar și în Uniunea Europeană ea continuă să respingă renunțarea la atributele suveranității. Cererile occitane de autonomie regională și un mai mare control asupra propriilor resurse concordă cu actualele teorii privind „federalizarea Europei”. Care să fie echilibrul de dorit între tot mai accentuată separare lingvistică și creșterea unității supranaționale, bazată pe alianțe economice și de alt tip? Atît înapoierea economică cît și declinul limbii occitane sînt puse pe seama sistemului centralizat al guvernării franceze. Cerînd dreptul de a vorbi și preda occitana, activiștii cer de fapt să se accepte principiul conform căruia monolingvismul nu este singurul model pentru edificarea unei statalități de succes. Ca atare, limba devine instrumentul altor revendicări: cererile nu se mai îndreaptă numai spre controlul mijloacelor de producție locale, ci țintesc crearea unei multipolarități de centre și dreptul de a stabili autoguvernări limitate. Propunînd un sistem de guvern federal, ele contribuie de fapt la înmugurirea unei retorici a compromisului.

Crearea unei identități occitane reclamă angajamentul unor forțe centripete: țăranul și elita, cetățeanul din Languedoc și cel din Provența, cel aflat în căutarea șanselor economice și cel ce caută păstrarea culturii, fiind necesară linia de unire dintre ei. Acordînd prioritate revalorizării limbii în conexiune cu oportunitățile economice și pledînd pentru dreptul de a trăi și munci acasă, intelectualitatea

occitană se îndreaptă spre idealul unității în diversitate. Deși nu există precedente pentru revalorizarea unei limbi prin creșterea puterii economice, cu atât mai puțin în contextul statului francez, descentralizarea economică poate elibera Occitania de statutul ei de colonie, devenind mijlocul cel mai plauzibil de a stopa adânc înrădăcinata denigrare a limbii occitane. Scriitorii occitani, preocupați acum de elaborarea strategiilor economice, încetează să-și mai susțină cauza doar în termeni socio-lingvistici: încorporând neliiniștea autentică a celor ce vor să trăiască în propria lor țară, retorica activismului trece dincolo de hotarele drepturilor lingvistice. □

REFERINȚE

Franța și Occitania:

- Alcouffe, Alain, Pierre Lagarde and Robert Lafont: **Pour l'Occitanie**. Toulouse: Privat, 1979.
- Alibert, Lois: **Gramatica occitana segon los parlars lengadocians**. Scanned by J. Lafita, HTML translation by Jean-François Blanc. Online, World Wide Web. <http://www.geocities.com/CapitolHill/2057/introali.html> 7/1/96, 8:29 pm.
- Amiras, **Repères occitans séries: L'identité a encore frappé**. Aix-en-Provence: Edisud, 1982-1990.
- Barelli, Yves: **L'espérance occitane**. Paris: Éditions Entente, 1980.
- Blanc, Jean-François: e-mail communications with the author.
- Jean-Francois.BLANC@ANTONY.CSIT/DITT/ETUDES.RP-RORER.rp.fr
- Blanchet, Philippe, éd.: **Actes des colloques de Fleury et Maiano, Nos Langues et l'Unité de l'Europe**. Louvain-la-Neuve: Peeters, 1992.
- Boutet, Josianne et Geneviève Vermes, dir.: France, **Pays Multilingue** (tome 1: *Les langues en France, un enjeu historique et social*; tome 2: *Pratiques des langues en France*). Paris: Éditions L'Harmattan, 1987.
- Brunot, Ferdinand: **Histoire de la Langue Française des Origines à Nos Jours**, Tome 1 (de l'époque latine à la Renaissance). Paris: Librairie Armand Colin, 1966.
- Castan, Felix-Marcel: **Manifeste multi-culturel et anti-régionaliste**. Montauban: Cocagne, 1984.
- Charles, Jean: *Basque et Occitan à l'école dans les Pyrénées-Atlantiques*, in Sanguin, André-Louis, éd.: **Les minorités ethniques en Europe**. Paris: L'Harmattan, 1993, pages 317-323.
- Dingirard, Jean-Claude, *Être ethnolinguistique, en Gascogne, aujourd'hui...* in Alvarez-Pereyre, Frank, **Ethnolinguistique**. Paris: SELAF, 1981, pages 69-79.
- Ewert, Alfred: **The French Language** (2nd ed.) London: Faber & Faber Limited, 1943.
- Gaillabaud, Lucien: À l'origine de la recherche des limites des parlers d'oc et d'oïl, in Sanguin, André-Louis, éd.: **Les minorités ethniques en Europe**. Paris: L'Harmattan, 1993, pages 119-123.
- Gourgaud, Yves: **Anthologie de l'écrit occitan**. Roure: Saint Julien Chapeuil: Centre culturel occitan, Éditions dau Roure, 1983.
- Grau, Richard: **Les langues et les cultures minoritaires en France**. Québec: Documentation du Conseil de la Langue Française, 1985.
- Jacob, James Edwin: **The Basques and Occitans of France: a comparative study in ethnic militancy**. Ann Arbor, MI: Univ. Microfilms International, 1980.

- Jeanjean, Henri: **De l'utopie au pragmatisme?** : le mouvement occitan, 1976-1990. Perpinya: Llibres del Trabucaire, 1992.
- Lauriston, Thierry de: **La France et dix siècles d'Art et d'Histoire en Europe**, poster. Paris: Imprimerie Lazare-Ferry, 1981.
- Le Guide du Routard Provence - Côte d'Azur - Corse**. Paris: Hachette, 1993.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel: **Montaillou**. Paris: Gallimard, 1975.
- Maurand, Georges: "Situation linguistique d'une communauté en domaine occitan," in Tabouret-Keller, Andrée (ed.): "Regional Languages in France" *International Journal of the Sociology of Language*, 1981, no. 29, pages 99-119.
- Merle, René: **Culture occitane, per avançar**. Paris: Éditions Sociales, 1977.
- Rigouste, Jean: **Ieu parle occitan de Jean Rigouste**. Auvergha: ParLem I.E.O., 1985.
- Sauzet, P: *L'occitan: Langue immolée*, in Vermes, Geneviève, dir.: **Vingt-cinq communautés linguistique en France** (tome 1). Paris: L'Harmattan, 1988, pages 208-260.
- Sicre, Claude: **Vive l'Americke!** Paris: Publisud / Montauban: Adda 82, 1988.
- Tabouret-Keller, Andrée (ed.): *Regional Languages in France in International Journal of the Sociology of Language*, 1981, no. 29.
- Van Den Bossche, Matias: e-mail communications with the author. vdb@lptl.jussieu.fr
- Vermes, Geneviève, dir.: **Vingt-cinq communautés linguistique en France** (tome 1). Paris: L'Harmattan, 1988.

Studii comparative și teoretice:

- Allardt, Erik: *Implications of the ethnic revival in modern, industrialized society: a comparative study of the ling. min.* in W. Eur. Helsinki: **Societas scientiarum Fennica**, 1979.
- Anderson, Benedict: **Imagined Communities**. New York: Verso, 1991.
- Badone, Ellen: *The construction of national identity in Brittany and Quebec*. **American Ethnologist** vol. 19 no. 4, 1992, pages 806-817.
- Blom, J-P and JJ Gumperz: *Social meaning in linguistic structure: Code-switching in Norway* (1972) in Gumperz and Hymes (eds.), **Directions in Sociolinguistics**, pages 407-434.
- Brown, R. and A. Gilman: *The Pronouns of Power and Solidarity* (1960) in Giglioli, Pier Paolo, ed.: **Language and Social Context**. New York: Penguin Books, 1972, pages 252-282.
- Esman, Milton J., ed.: **Ethnic Conflict in the Western World**. London: Cornell University Press, 1977.
- Ferguson, Charles A.: *Diglossia*, (1959) in Giglioli, Pier Paolo, ed.: **Language and Social Context**. New York: Penguin Books, 1972, pages 232-251.
- Fishman, Joshua A.: **Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective**. Avon, England: Clevedon / Philadelphia: Multilingual matters, Ltd., 1989.
- Fishman, Joshua A.: **The rise and fall of the ethnic revival** (co-ed.) Berlin: Mouton Publishers, 1985.
- Gal, Susan: *Codeswitching and Consciousness in the European Periphery*. **American Ethnologist** 14: 637-53.
- Gal, Susan: **Language Shift**. New York: Academic Press, Inc., Language, Thought and Culture series, 1979.
- Giglioli, Pier Paolo, ed.: **Language and Social Context**. New York: Penguin Books, 1972.
- Grillo, R.D.: **Dominant Languages**. Cambridge University Press, 1989.
- Haarmann, Harald. **Language in ethnicity: a view of basic ecological relations**. N.Y.: Mouton de Gruyter, 1986.

- Handler, Richard: **Nationalism and the Politics of Culture in Quebec**. Madison: U. of Wisconsin Press, 1988.
- Handler, Richard: *Tradition, genuine or spurious*, in **Journal of American Folklore**. 1984, vol. 97, pages 273-290.
- Haugen, Einer: **Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian**. Cambridge: Harvard University Press, 1966.
- Hobsbawm, Eric and T. Ranger: **The Invention of Tradition**. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Inglehart & Woodward, *Language Conflicts and Political Community* (1967) in Giglioli, Pier Paolo, ed.: **Language and Social Context**. New York: Penguin Books, 1972, pages 358-377.
- Leclerc, Jacques: **Langue et Société**. Québec: Mondia Éditeurs, 1986. *Pathologie Linguistique et Réveil des Minorités*, pages 177-195.
- Liebersohn, Stanley: **Language diversity and language contact**. Stanford: Stanford University Press, 1981.
- McDonald, Maryon: **We Are Not French!** New York: Routledge, 1990.
- Mikesell, Marvin and Alexander B. Murphy: *A Framework for Comparative Study of Minority-Group Aspirations*, in **Annals of the Association of American Geographers**, Vol. 81, 1991, pages 581-604.
- Minority languages today** (a selection from the papers read at the 1st International Conference on Minority Languages). Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- Murphy, Alexander B: **The Regional Dynamics of Language Differentiation in Belgium**. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- O'Barr, William: *The Study of Language and Politics*, in **Language and Politics**, W.M. O'Barr and J.F. O'Barr, eds. The Hague: Mouton, 1976, pages 1-27.
- Paulston, Christina Bratt: *Catalan and Occitan: comparative test cases for a theory of language maintenance and shift*, in **International journal of the sociology of language** — The Hague, no. 63, 1987, pages 31-62.
- Rosaldo, Renato: *From the Door of His Tent: The Fieldworker and the Inquisitor*, in Clifford and Marcus, eds., **Writing Culture**. California: U of C Press, 1986, pages 77-97.
- Sanguin, André-Louis, ed.: **Les minorités ethniques en Europe**. Paris: L'Harmattan, 1993.
- Simpson, J.M. Y: *The Challenge of Minority Languages*, in **Minority languages today** (a selection from the papers read at the 1st Int'l Conference on Minority Languages). Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981, pages 235-241.
- Shopen, T. and J. Williams, ed.: **Standards and Dialects in English**. Cambridge, Mass.: Winthrop Publishers, 1980.
- Smith, Anthony: *Nationalism, Ethnic Separatism and the Intelligentsia*, in **National Separatism**, Colin H. Williams ed. Vancouver: University of British Columbia Press, 1982, pages 20-24.
- Stephens, Meic: **Linguistic Minorities in Western Europe**. Llandysul, Wales: Gomer Press, 1976.
- Urla, Jacqueline: *Cultural politics in an age of statistics: numbers, nations, and the making of Basque identity*. **American Ethnologist** vol. 20 no. 4, 1993, pages 818-843.
- Wardhaugh, Ronald: **Languages in Competition**. Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1987
- Whorf, Benjamin Lee: **Language, Thought, and Reality**, John Carroll, ed. Cambridge: The MIT Press, 1956 (1995).

- Wolff, Hans: *Intelligibility and Inter-Ethnic Attitudes*, in Dell Hymes, ed.: **Language in Culture and Society**. New York, Evanston and London: Harper & Row, 1964, pages 440-445.
- Woolard, Kathryn: **Double Talk**. Stanford: Stanford University Press, 1989.
- Woolard, Kathryn: *Language variation and cultural hegemony*. *American Ethnologist*, 1985, vol. 12, pages 738-748.

NOTE

1. Jeanjean, 204; toate traducerile îmi aparțin.
2. Cf. Parsons (1975), citat în Fishman, pagina 449): Diferențele etnolingvistice sînt iraționale și irelevante și, prin urmare, ele vor dispărea cu siguranță. Ele n-au sens, sînt vase goale în procesul vieții moderne.
3. Visul lui Napoleon de a unifica Franța este cu atît mai ironic cu cît ne gîndim la originea lui corsicană.
4. (...) De la Revoluția din 1789 toți elevii din Franța studiază aceleași manuale și subiecte, pe tot teritoriul țării.
5. Amenințarea venită din partea occitanilor și a altor regionaliști (non-) francezi este, într-un fel, mai gravă decît violența revendicărilor bascilor: luptînd pentru Separare și Independență, bascii mențin modelul guvernamental al statului monolingv.
6. Cf. Inglehrat și Woodward, 370; O'Barr.
7. Allardt remarcă (13) frecvența acestui curent în rîndul minorităților lingvistice militante, cum este cazul bascilor spanioli.
8. Definiția termenului *patois*, dată de Richelet în 1680 (Barelli ș.a., 46), este: „Sorte de langage grossier, d'un lieu particulier et qui est différent de celui dont parlent les honnêtes gens”.
9. Cu toate că termenul „paysan” comportă o conotație supărătoare în limba uzuală, l-am ales datorită sugestiei de autentică raportare la un mediu rural, la sat, opuse fiindu-i falsele urbanități care ar avea obligația de a salva limba.
10. Iată declarația lui Jeanjean (97): „Les occitanophones naturels vivent en occitan, par leur langue et leurs attitudes, mais, le plus souvent, ils se sentent Français... Les occitanistes ont souvent essayé de les convaincre qu'ils étaient Occitans avant d'être Français et l'ont fait, comme il m'a été dit : avec toute cette brutalité, ce caractère hautain, pédagogue, savant, universitaire.”
11. Denumirile și zonele acestor dialecte sînt variat divizate și moștenesc la fel de multe apelative ca occitana, dacă nu mai multe; acesta este modelul cel mai des întîlnit al diviziunii (Dupuy):
12. O astfel de „tendință este de a menține vocalele latine precum și consoanele intervocalice intacte, și de a renunța la consoanele finale” (Ewert 7) și „le maintien de *a* libre non précède d'une palatale” (Brunot, 304).
13. Această lipsă de flexibilitate a termenului „occitanité” este confirmată de Jean-François Blanc, militant occitan și angajat al radioului.
14. Dupuy, 11 și 43-44.
15. Alcouffe ș.a., 17.
16. Lutte Occitane (LO) merge pînă acolo încît susține existența unei naționalități occitane care n-a avut niciodată parte de propria ei națiune (Alcouffe ș.a., 105).
17. Thougckai, **Siam Mapped**, 110 (citat în Anderson).
18. *La revendication*, termen des întîlnit în scrierile occitane și ale altor minorități, este definit în **Dictionnaire Robert et Collins** drept revendicare sau pretenție; el presupune un sens al acțiunii și al îndreptățirii.

19. Această tendință e documentată de Eckert (1983: 295, citat în Paulston).
20. Ewert, 4 și Dupuy.
21. A doua dintre acestea este preferată în cercurile occitaniste de azi, căci „Provensala reamintește de accentul pus de Félibrige pe zona provensală, ignorând restul Occitaniei; alte alternative includ *la lingua romana* sau chiar *limousin*.
22. Castan (1984, pagina 28) oferă o interpretare unică, diferită, a iubirii curtenitoare, arătând că ea este prima revoluție anti-clericală din Occitania: în loc să respecte recomandările Bisericii, bărbații și femeile au ales să trăiască iubirea umană.
23. Aceasta este interpretată de occitanisti ca o reflecție a toleranței occitane, chiar dacă este vorba despre chestiuni delicate precum religia.
24. „L'unification se continue à l'occasion des *représailles* contre l'hérésie albigeoise qui permettent à Louis VIII, avec l'aide de Simon de Montfort, de contrôler le Comté de Toulouse” (Lauriston, sublinierea mea.)
25. În mod semnificativ, mulți occitani percep erezia ca un pretext ce i-a servit regelui Franței în anexarea regiunii Toulouse (Merle, 1977, 40).
26. Grillon, 67, din Martel în Armengaud și Lafont 1979; 325, 402.
27. Jacob, 63. Această mitologie este de asemenea evidentă în câteva personaje literare faimoase: Cyrano de Bergerac împreună cu regimentul său erau recunoscuți pentru curajul extraordinar, chiar nebunesc, cu care refuzau să urmeze ordinele primite de la centrul (parizian) de comandă.
28. În optica lucrării americane **Manifest Destiny**, aceasta este o temă des întâlnită, care vizează construirea unei națiuni (Anderson).
29. Grillo a observat procesul social, economic și politic (69).
30. Ceea ce e bine să menționăm, nu a prea avut un efect real asupra predării limbilor minoritare (Barelli ș.a.,80).
31. Sistemul american guvernamental de instituții școlare cu internate chiar și pentru nativi americani a recurs la tehnici similare, cu rezultate similare.
32. Un recent articol de lege specifică eliminarea termenilor englezești, sau proveniți din orice altă limbă diferită de franceză, din televiziune, radio sau din presa scrisă; aceasta este o dovadă a extremismului atins de monolingvismul oficial francez.
33. Mișcarea occitană a demonstrat o toleranță care îi lipsește statului francez, inclusiv în problema rasismului și a emigrării; totuși, este important de remarcat faptul că Marsilia, cel mai mare oraș occitan, a acordat mai mult de 50% din voturile sale partidului ultranaționalist al lui Jean-Marie Le Pen.
34. Alcouffe ș.a., capitolele I și II, *La démographie des régions occitanes* (21P48) și *Populația activă și încadrarea în muncă* (49P639).
35. Grau (1985) 22; Wardhaugh (1987) 98 și 104.
36. Amiras (1990), 37 și următorul; Wardhaugh, 19-20; Simpson (1981) în Wardhaugh.
37. Urbanizarea este identificată și cu forțele omogene ale modernității, incluzând aici largă răspândire a englezei ca limbă internațională. În opinia lui Moltke Moe (1909): „Naționalitatea reprezintă personalitatea individului. Personalitatea și cultura merg împreună precum trupul și sufletul. Fără personalitate - individuală și națională - nu există cultură” (citat în Haugen, 279).
38. Merle, 62; Grillo, 79; Maurand; Sauzet, 225.
39. „La nature diglossique des relations de l'occitan et du français se manifeste à travers trois grandes classes de faits: la spécialisation des fonctions de chaque langue, l'inégale valorisation de chacune d'elles, le processus en cours de substitution de l'occitan par le français” (Sauzet,224).

40. Citat în Woolard, pagina 93.
41. Studiile următoare pot confirma teza potrivit căreia francitana joacă un rol mai autentic în constituirea identității occitane decât în ce privește limba ca atare.
42. Asta nu scuză denigrarea francezei, așa cum afirmă Robert Escarpit în prefața la Barelli ș.a. (9): „C'est par sa langue qu'un peuple se respecte, même si c'est par une autre langue qu'il accède au droit et à la liberté.”
43. „Seul l'intérêt économique explique que des communautés abandonnent leur langue pour une autre qu'elles jugent plus rentable” (Leclerc, 179).
44. Citat în Grillo, 68.
45. „Dar tocmai educația națională liberă ... a devenit ... agentul major în saltul limbii. Motivația a fost economică: economia, în principal agricolă, nu putea concura cu Nordul industrializat” (Paulston, 45).
46. Destul de ciudat, acest proverb este dat numai în franceză.
47. Concentrarea asupra dreptului de a munci și trăi în țara lor apare des în scrierile occitane; vezi Alcouffe ș.a., 100.
48. „La racine linguistique, la langue d'Oc, ne peut être annexée par aucun centre extérieur, elle assure au mouvement occitan son principe autonome.” Castan, *Principes d'action*, din 15 august 1979, 27.
49. Mistral 1906: 120, citat în Grillo, 71.
50. Primele încercări de standardizare ale grupului Félibrean au avut ca rezultat un protocol scris, care a rămas și azi ca singurul sistem recunoscut de Universitățile din Nice și Aix-en-Provence.
51. În viziunea lui Merle (88), Félibrige a ajuns să adopte și să reproducă normele clasei dominante: „La stérilisation de la voix urbaine et populaire par le félibrige a contribué à ce désintéret du mouvement ouvrier”.
52. Mulți membri ai grupului de știri „list-oc@cict.fr”, militanți occitani, susțin acest sistem.
53. „Occitana se poate dezvolta în conformitate cu principiile sale de dezvoltare” (Sauzet, 241).
54. Grillo merge pînă într-acolo încît să vadă în grafia alibertină un mijloc de rezolvare a problemelor intelectuale și politice.
55. „On refuse l'idée que l'occitan se norme comme le français, qu'il s'académise” (Sauzet, 235):
56. Occitania poate fi cel mai bun exemplu în ce privește colonialismul intern afirmat de Hechter (23).
57. Jeanjean, 37; Barelli ș.a., 49, 53; Merle, 122.
58. Occitanistii, precum Jeanjean, văd semințele „colonialismului economic” de azi în zorii relațiilor franco-occitane, pentru că resursele occitane au fost utilizate, cu concursul marii burghezii locale, pentru a finanța stilul de viață luxos al centrului parizian (35).
59. (Eckert 1980: 1059) în Paulston (46); totuși, vorbirea lor *francitană* ridică unele întrebări provocatoare: poate fi ea considerată franceză din moment ce atît parizienii cît și occitanii privesc orice abatere de la franceza standard cu un oarecare dezgust?
60. Pentru o hartă ce schițează calandretas (aproape 20), vezi Matias Van Den Bossche, pagina de Web <http://bambi.lptl.jussieu.fr/users/vanDenBossche/oc/calandretas.htm>
61. Maurand 1981, „Les jeunes se font une gloire de parler patois à leur tour”; Sauzet, 242, „Apprendre l'occitan ce n'est donc pas seulement faire perdre la diglossie mais entrer dans une culture large, forte et ouverte”.

62. Astfel de asocieri comportă o asemănare izbitoare cu cele identificate de McDonald în ce privește militantismul breton (citât în Badone, 807).

63. Mărturia lui Van Den Bossche și a lui Blanc, doi emigranți occitani stabiliți la Paris, confirmă importanța diferențelor culturale dintre Occitania și Franța de Nord, în domeniul relațiilor individuale. Odată sosiți la Paris —, amândoi s-au simțit într-o țară străină și fiecare din ei a realizat că diferența este datorată unui alt sistem referențial decât cel occitan. Experiența lor, aceea că schisma culturală este reală, i-a determinat să reînvețe occitana, pentru a se conecta și mai puternic la moștenirea lor specifică (E-mail către autor: Blanc, 5/28/96; Van Den Bossche, 5/29/96).

Traducere de Smaranda Enache

*

Marya DUMONT este absolventă a Universității Sorbona, obținând masteratul la Universitatea din Chicago (1996). Este autoare a numeroaselor studii în domeniul antropologiei lingvistice și a sociolingvisticii, publicate în reviste de specialitate.

Marya DuMont, *Minority Sociolinguistics in Europe: The Occitan Language vs. the French State*, teză de masterat la Universitatea din Chicago. Publicat cu permisiunea autorarei.

De la statul rasial la soluția finală

MIHAI CHIOVEANU

„Posibilitatea unei soluții ultime..se dovedește a fi o iluzie, una foarte periculoasă. Căci dacă cineva crede realmente că o asemenea soluție este posibilă, atunci nici un preț nu va fi prea mare pentru a atinge acest scop”

Isaiah Berlin

În ciuda a mai bine de jumătate de secol distanță de evenimentele tragice ale celui de al doilea Război Mondial și a numărului considerabil de studii publicate, Holocaustul continuă să rămână una din marile ‘enigme’ ale Istoriei.¹ Cam același lucru se poate spune și în cazul istoriografiei unde natura prin excelență sensibilă a subiectului — datorată dacă nu în primul rând, în orice caz într-o măsură considerabilă, motivațiilor și mizelor de ordin politic, bazate pe rațiuni din cele mai diverse, — a impus, din păcate aproape permanent, limite cercetătorului preocupat de cunoașterea detaliată a evenimentelor și/sau întreprinderea de analize teoretice.

Studiul de față își propune în primul rând abordarea succintă a principalelor teorii dezvoltate în jurul Holocaustului, a scolasticii acestuia și, în final, prezentarea, chiar dacă doar în linii generale, a evoluției acestui subiect în viața politică și academică occidentală. Intenția noastră este aceea de a lămurii cât de cât, în măsura în care economia textului va face posibil acest lucru, această spinoasă problemă istoriografică. Mai mult, credem că cele câteva direcții pe care le vom trasa vor permite Marelui Public de la noi familiarizarea cu tezele dezvoltate în Occident pe aceasta temă.

Fără a specula în marginea subiectului și cu atât mai puțin în afara lui vom încerca să oferim celor interesați de problemă câteva modele clasice de analiză și puncte de vedere, un ghid, ce ar putea contribui în viitor la analizarea și înțelegerea cazurilor marginale.² Toate acestea în speranța că într-o bună zi discutarea Holocaustului în România ar putea pierde din încărcătura sa emoțională, de multe ori contraproductivă, mai ales pentru istoric.³

Axat exclusiv pe cazul Germaniei, studiul va încerca să aducă în discuție elementele ce fac din acesta nu atât o excepție, un caz singular, cât o paradigmă. Alegerea noastră, deloc întâmplătoare, a avut în vedere atât faptul că aproape nimeni nu mai neagă astăzi existența holocaustului în acest caz, cât și uriașa bibliografie, existentă și indispensabilă unui demers de tipul celui inițiat de noi.

Astfel, rasismul biologic și obsesia antisemită a naziștilor vor reprezenta elementul central, nu însă și singular al textului de față. Analizarea și înțelegerea procesului istoric ce a dus la implementarea Soluției Finale, identificarea verigilor lipsă ce au făcut posibilă legătura dintre Utopia barbară a națiunii perfecte (*Volksgemeinschaft*) și Crimă, vor face prin urmare interesul nostru special. Introducerea în discuție a unor probleme legate de Holocaust ca produs al modernității, de totalitarism ca fundament politic al implementării proiectului genocidal, prezentarea în linii succinte a dezbaterii dintre intenționaliști și funcționaliști, preocupați de subiect, și nu în ultimul rând impactul produs, în epocă, asupra opiniei publice germane de evenimente, vor încerca să ‘rezolve’ parțial și în afara soluției cheie oferite de antisemitism – încă o dată, fără a-i nega sau diminua importanța - misterul masacrării evreilor europeni.⁴

Dintre cele trei mari direcții de cercetare și interpretare a Holocaustului, acceptarea antisemitismului european drept bază a genocidului reprezintă printre istoricii evrei, și nu numai, teoria cea mai des acceptată și vehiculată în explicarea acestuia.⁵ „Oul din care avea să se nască Șarpele nazismului”, produs al întregii culturi europene, impregnată în conștiința omului obișnuit, ideologia antisemită a fost vizualizată drept „monstrul” trezit la viață de majoritatea crizelor politice și a momentelor de stress socio-economic. Ceea ce trebuie totuși menționat este faptul că, deși a reprezentat principala obsesie a regimului nazist și a Fuhrer-ului, Antisemitismul nu a reprezentat singura obsesie a acestora, în orice caz nu una care să țină permanent și independent de altele „capul de afiș”. Este adevărat că testamentul politic al lui Hitler se referă exclusiv la continuarea pînă la capăt și cu orice preț a luptei împotriva Iudaismului Internațional, dar acest fapt se datorează în mare măsură permanenței radicalizării a poziției sale față de evrei, sesizabilă mai ales la nivelul ultimilor doi ani ai războiului. Din perspectiva anilor 1920, a ideilor expuse în *Mein Kampf*, lucrurile stau însă puțin altfel. Pentru Hitler, placă de rezonanță a vechilor teorii antisemite și rasiste europene, ca și pentru mulți alți membri de frunte ai N.S.D.A.P., lupta împotriva evreilor și eliminarea acestora reprezintă mai curînd una din temele — ce-i drept preferată —, din „locurile comune” ale vulgatei naționaliste germane de după Primul Război și totodată un ingredient necesar, util și ușor exploatabil. Ceea ce rămîne încă greu de explicat este traseul parcurs de la antisemitismul popular, element compensator în structurarea identităților naționale, a spațiului politic și/sau sferei socio-economice, la ideologia de sine stătătoare, capabilă să „orbească” nu doar masele ci și pe promotorii săi, și în cele din urmă la impulsul criminal și proiectul genocidal.

Germania anilor 1930-1940 cunoaște transformarea radicală a sentimentelor populare și a vechilor prejudecăți antisemite. „Evreul” generic încetează acum să mai joace funcția anterioară, cea a țapului ispășitor, iar antisemitismul nu mai reprezintă o simplă tehnică de manipulare socială.⁶ Cu toate acestea, regimul național-socialist nu dă eliminării fizice a evreilor o funcție integratoare și, paradoxal, succesul Soluției Finale va consta tocmai în capacitatea naziștilor de a-și „steriliza” crima. Cetățeanul obișnuit este ținut departe de evenimente pentru că societatea germană se dovedește a fi mai curînd reticentă față de aplicarea măsurilor și oarecum indiferentă la ideologia antisemită. În mod surprinzător, în anii imediat următori ascensiunii lui Hitler la putere, nazismul nu a reușit să-și asigure în baza ideologiei sale rasiste decît aderența cîtorva categorii socio-profesionale.⁷ În majoritatea cazurilor, cel puțin a celor individuale, coeziunea a fost asigurată de așteptări de o cu totul altă natură.

Poate explica ideologia antisemită, chiar în condițiile în care am accepta rolul ei central, evenimentele anilor 1939-1945? Reprezintă aceasta, odată cu transformarea stigmatului în doctrină rasială, cauza Holocaustului? A fost revoluția antisemită elementul cel mai important al programului nazist pentru simplul motiv de a fi reprezentat elementul ce a permis evitarea unei totale osificării ideologice a partidului?⁸ Pentru unii autori, precum Lucy Davidowicz, răspunsul este unul afirmativ. Nu doar Hitler sau acoliții săi, ci întreaga societate germană ar fi luat parte — prin intermediul violenței și la adăpostul unui meticulos legalism — la rezolvarea chestiunii evreiești (*Judenfrage*).⁹ Singura problemă în cazul acceptării acestei teze o reprezintă confuzia teribilă făcută între antisemitismul secolului 19, marcat de miturile și idealurile trecutului, și ideile rasiste ce au stat la baza revoluției sociale naziste¹⁰.

În al Treilea Reich evreul nu a reprezentat singurul element indezirabil și nici singura victimă. Slavii, populațiile Sinti și Roma,¹¹ bolnavii incurabili, homosexualii, criminalii ordinari au reprezentat elemente considerate la rîndul lor străine de corpul națiunii, al idealei *Völkergemeinschaft* — femeile germane vor deveni și ele victime ale regimului odată cu introducerea, în numele aceluiași ideal, a programului „*Lebensborn*”. „*Euthanasia programme*” cu cele peste 70.000 de victime a reprezentat în anii 1930 o prioritate, în timp ce în primele nouă luni ale războiului mai bine de 2 milioane de prizonieri ruși, comisari politici, membri ai corpului ofițeresc și ai inteligenței poloneze au fost exterminați fizic în condițiile în care ideea Soluției Finale nu încolțise încă în mintea naziștilor.¹² Datele prezentate mai sus nu sînt menite a reduce din importanța antisemitismului și nici a crea imaginea unei „victimizării competiționale”. Ele sînt mai curînd menite a indica locul noului antisemitism în cadrul ideologiei rasial-biologice naziste, unul din elemente ce-l disting de antisemitismul de secol 19.

Ideologia rasială ca și antisemitismul reprezintă în cazul german elemente importate cu succes și difuzate începînd cu secolul al XVIII-lea. Pînă la începutul

secolului XX nimic nu pare însă a indica drept predictibilă aberația ce va sta la baza Utopiei Barbare a anilor 1930.¹³ Teutonomania, inițial o formă de exprimare a specificului național, ce insista asupra virtuților psihice și fizice ale germanilor pentru a sublinia superioritatea germanilor față de slavi (nobilimea poloneză era vizualizată drept urmașă a „sarmaților barbari”) și estompa din imaginea hegemonică a francezilor, a latinilor în general, va căpăta noi valențe abia în anii 1930, când prezentarea elementului germanic drept factor civilizator în istorie va argumenta ideea recuceririi teritoriilor locuite anterior în est. Darwinismul social și ideile lui Francis Galton de îmbunătățire a rasei umane prin intermediul eugeniei pozitive vor influența la rândul lor ideile moniste ale unui Ernst Haeckel și Michael Schallmayer, primii autori ce încep să promoveze în Germania ideea statului responsabil de păstrarea capacităților biologice ale populației, dar fără a introduce în discuție ideea rasei pure sau a eliminării fizice a indivizilor. Pasul de la ideea superiorității rasiale a arienilor, promovată de Gobineau la proiectele cu finalitate imediată, supervizate de Himmler, va fi însă făcut de indivizi și structuri ce rămân din păcate în afara zonei de interes a multora dintre istorici.

Perioada Marelui Război și cea imediat următoare vor înregistra primele cazuri de sterilizare, multe dintre ele inițiative locale și în absența unei baze legale¹⁴, pentru ca în 1932 Reichstagul să adopte prima lege referitoare la sterilizare. Primul guvern ce va putea pune în aplicare această lege va fi cel ajuns la putere în 1933. Dacă în multe din aceste aspecte Germania nu reprezintă un caz singular în epocă, ascensiunea nazismului și instrumentalizarea politică a ideologiei rasiale, impunerea soluției biologice în rezolvarea unor probleme de natura politică, socială și uneori economică pot fi identificate ca fiind punctul de plecare al drumului fără întoarcere ce avea să ducă la „Soluția Finală”.

Identificarea națiunii cu rasa biologic superioară va duce la inițierea de măsuri considerate de către mulți în epocă drept moderne și, din punct de vedere social, revoluționare. Înființarea de colonii formate din indivizii selecționați, controlarea științifică a reproducerii, măsurile de școlarizare intensivă a celor incluși în acest program trebuiau să ducă într-un interval de șase sute de ani la crearea utopiceii *Volksgemeinschaft* invocată de Jorg Lanz și Rudolf Hoes în revista „Ostara” și de Hitler în a sa *Mein Kampf*. Singura piedică în reușita acestui proiect tehnocratic o reprezenta existența „dușmanilor interiori”.¹⁵ În 1933 prima lege rasială introdusă de guvernul nazist îi va elimina pe evrei din serviciul public și le va interzice practicarea anumitor profesii. În 1935 un nou set de legi le va retrage dreptul de a executa serviciul militar iar mai apoi îi va elimina definitiv din corpul politic. Transformați din *Reichsbürger* (cetățeni) în *Staatsangehörige* (subiecți ai statului), supuși oprobiului public prin legea de protejare a Sîngelui și Onoarei Germane, evreii aveau să reprezinte începînd cu a doua jumătate a deceniului al patrulea nu doar încarnarea răului politic identificat de „Protocoalele bătrînilor Sionului”.

Responsabili prin secularizare și modernizare de alterarea spiritului nordic, ei devin acum și un agent biologic periculos.¹⁶ Cu alte cuvinte, mitul politic al „Pumnalului înfipt în spate” își va găsi un „aliat” ideologic în cel al corupției sîngelui și al conspirației rasiale evreiești, extrem de popular după publicarea în 1918 a romanului de succes al lui Arthur Dienter „Păcat împotriva sîngelui”.

Pasul cel mai greu de făcut rămînea însă trecerea de la propagandă la eliminarea programată, spațială și mai apoi fizică, a dușmanilor națiunii, elaborarea și apoi implementarea programului, găsirea soluției optime. Departate de a fi omul care să se implice dincolo de luarea deciziilor, Hitler va găsi în instituțiile și agențiile statului, în birocratie și uneori în armată colaboratori nesperați și de cele mai multe ori voluntari.¹⁷ Transformarea sloganului în categorie științifică, explicarea tarelor biologice produse în urma industrializării și modernizării, de care Evreul se făcea direct responsabil, baza tehnică și armele crimei au fost oferite Partidului de indivizi atrași mai puțin de ideologie și mai curînd de reușita finală, rapidă și eficientă, a procesului tehnologic. „Criminalul din spatele biroului” (Gotz Aly) marcat de ideea succesului personal, de carierism, oportunitatea de a opera cu „cobaiul uman și cazul număr”, va fi cel ce va împinge proiectul spre haos și radicalizare în loc să încerce a-l tempera¹⁸.

Reușita implementării și funcționării proiectului genocidal mai ridică o problemă, cea a relației dintre Holocaust, modernitate pe de o parte și fenomenul totalitar pe de alta. Pentru unii autori — ce văd în Utopia fantezistă încurajată de Himmler forța intelectuală ce avea să conducă la Holocaust, și prin aceasta la atingerea scopul final al întregului program politic nazist — rolul jucat de modernitate se reduce exclusiv la aspectul tehnologic, altminteri dispensabil, și la reușita implementării rapide a Soluției Finale.¹⁹ O astfel de viziune, extrem de superficială, pare a reprezenta o soluție de compromis și doar atît timp cît acceptăm faptul că mitul a-istoric aflat la baza noului program rasial se raporta la trecutul ideal, „teutonic”, al secolului trecut, și nu la crearea în urma revoluției social-rasiale a unui viitor ideal pentru comunitatea națională a „Omului Nou”. Pentru Zigmund Baumann, ca de altfel și pentru Geof Eley și Karl Otten, Soluția Finală reprezintă, prin raționalitatea tehnică și aspectul său birocratic-managerial, o paradigmă distructivă a modernității.²⁰ Participarea în program și implementarea strict tehnică a politicii criminale de către individul lipsit de motivație ideologică și radicalism, preocupat de elementul mundan, ferit prin plasarea sa în spatele regimului de responsabilitate și de contactul direct cu Victima, par a argumenta acest punct de vedere. Teoria ce încearcă explicarea Holocaustului prin intermediul totalitarismului, perfect ilustrată prin intermediul metaforei lagărului, locul în care atît victima cît și călăul sînt în paralel dezumanizate, pare a fi însă pusă sub semnul întrebării de chiar această participare voluntară la crimă a individului obișnuit, de depersonalizarea, birocratizarea, „sterilizarea crimei”, de faptul că tratarea în

termeni pur tehnici a acesteia va asigura „mașinii” aceea autonomie ce nu mai face necesar controlul permanent al statului.²¹ Reprezintă prin urmare Germania un caz aparte datorită căii sale specifice de evoluție (*Sonderweg*) sau pericolul genocidului în masă privește orice societate în care există o tradiție revoluționară de tip iacobin confruntată cu efectul și totodată beneficiară a industrializării?

Dincolo de perspectivele deschise și procedeele metodologice oferite cercetătorului, teoriile nu reușesc totuși, în special în acest caz particular, să ofere o imagine clară atât timp cât nu pot încorpora diversitatea de aspecte și numărul uriaș de informații și artefacte. Disputa dintre intenționaliști și funcionaliști, inițiată de Tim Masom în interpretarea nazismului și reluată de Browning în cazul particular al Holocaustului, pare a sugera necesitatea permanentă a întoarcerii spre detaliu.²² Poate fi privit Holocaustul drept scopul final, urmărit consecvent de Hitler încă din 1920, o obsesie continuă pusă în aplicare odată cu cucerirea teritoriilor din Est, sau el reprezintă mai degrabă rezultatul final al unui proces continuu de radicalizare cumulativă și neplanificată a unui regim policratic? Selecția negativă, în timp, a elementelor distructive, singurele capabile să țină împreună o coaliție altfel destul de precară, pare a da câștig de cauză funcionaliștilor. Drumul spre Auschwitz pare a fi mai curînd unul sinuos, și asta nu datorită erorilor și ezitărilor unor subordonați, cît căutării permanente a unei soluții adecvate momentului. Soluția Finală nu a avut niciodată deplină autonomie, și de aceea fenomenul uciderii în masă trebuie analizat în permanentă relație cu antibolșevismul, apariția Lebensraum-ului și întreaga atmosferă creată de război.²³

Este greu de spus de ce Soluția Finală apare abia în 1941 și de ce eliminarea fizică a evreilor respinsă în 1940 de Himmler drept „Bolșevică, imposibilă, și negermană” ajunge să ia treptat locul ghețozării²⁴ și/sau pe cel al masivei transmutări a populației „nedorite și excedentare” într-o colonie specială, precum cea menționată în „Madagascar Plan”, sau în Palestina.²⁵ În fond, înțelegerea istoriei în forma luptei de rasă, faptul că eliminarea evreilor nu a întâlnit aceeași opoziție ca programul euthanasia, ca și faptul că antisemitismul a reprezentat o constantă a vieții politice germane, ar fi permis implementarea în orice moment a acesteia. Mai mult, intensificarea permanentă între 1941-1945 a ritmului executării planului criminal, aberant și contraproductiv complică și mai mult analizele. Dacă perioada de început a războiului, cu victoriile sale și transformarea lui Hitler într-un „om al destinului”, urmat de întreaga națiune și capabil să-și impună pînă la capăt punctul de vedere și să desăvîrșească astfel programul politic mulțumește pe intenționaliști, funcionaliștii insistă în general pe perioada declinului, în care Soluția Finală apare drept un „război paralel” cu rol în decompensarea înfrîngerilor militare.

Studiile cele mai recente au încercat să găsească un răspuns cu privire la Holocaust focalizîndu-se asupra opiniei publice din Germania și a transformării imaginii evreului între 1933 și 1945 în imaginarul colectiv.²⁶ Concluzia finală a

acestor studii este mai zguduitoare decât s-ar putea aștepta cineva. Pentru David Bankier implementarea Soluției Finale a fost posibilă nu în urma aderării la ideologia aberantă a nazismului. Opoziția anilor de început, înlocuită în timp de oboseala războiului și sloganurile propagandei, transformarea evreilor din ființe umane în obiecte îndepărtate au transformat societatea germană într-una anesteziată, profund indiferentă la problemele „Celuilalt”. Eforturile regimului de a canaliza violența radicală din anii 1930 a S.A.-ului și Stahlhelm-ului, introducerea ei într-un cadru legal și mutarea „abatorului” departe de privirile intrigate ale germanului ce nu putea accepta crima în imediata vecinătate, au redus la tăcere orice opoziție. Soarta evreilor nu mai prezenta după 1941 o preocupare pentru aproape nimeni. Era suficient că eliminarea lor nu mai amenința națiunea cu imaginea barbariei și a lipsei de civilizație. Poporul german „încă plin de sentimentalism idiotic” (Goebels) și preocupat de soarta „evreului bun personal” (Hitler) va ajunge să accepte în cele din urmă norma. Cei care primeau informații în legătură cu „crima din Est” ajungeau cel mai adesea să o respingă prin mecanismul autoprotecției psihice creat în atmosfera de mizerie a războiului. Inimaginabilul ca și frica de a se pronunța în legătură cu Soluția Finală vor contribui la „orbirea” individului în așa măsură încât, nici măcar în fața evidențelor irefutabile prezentate de aliați imediat după război, cei mai mulți dintre germani nu vor putea să o perceapă în dimensiunile sale reale²⁷.

Reticența manifestă față de aflarea „adevărului” nu mai caracterizează astăzi poziția Germaniei, considerată pînă nu de mult singura responsabilă pentru instrumentalizarea Soluției Finale la problema evreiască, față de subiect. Dealtfel, situația se prezintă la fel în majoritatea statelor Uniunii Europene unde, cu excepția cîtorva grupări extremiste, participarea la Holocaust, directă sau indirectă, uneori fie și doar prin indiferența manifestată, începe să fie tot mai adesea recunoscută. Implicate direct sau indirect în derularea evenimentelor, statele din Europa de Est, mai ales cele aflate în timpul războiului în postura de sateliți ai Germaniei hitleriste, refuză pînă astăzi, în cel mai bun caz manifestă reticență față de orice discuție de principiu în marginea Holocaustului, din teama, mai mult sau mai puțin justificată, de a nu se confrunța cu o ‘iminentă culpabilizare’ politică, morală, istorică.

În perioada de dinaintea anilor 1970, abordarea Holocaustului de către mediile academice occidentale avea să trezească suspiciuni în primul rînd printre fostele victime ale acestuia. Pentru mulți dintre supraviețuitori, majoritatea evrei, transformarea tragediei colective în obiect de studiu avea să reprezinte o încercare nefondată de trivializare, popularizare și distorsionare a oribilei crime, o „desacralizare a memoriei”. Intrarea definitivă a Holocaustului în Istorie, transformarea lui din tabu în subiect de interes general, avea să se producă abia în deceniul următor, în paralel cu acceptarea ideii că aceasta reprezintă garanția ultimă a faptului că „lecția” celui de al Treilea Reich nu va fi curînd uitată.²⁸

În istoriografia occidentală, reducerea sensibilă a încărcăturii emoționale a subiectului și diminuarea, pe fondul mișcărilor studentești din 1968 și al relaxării relațiilor cu Uniunea Sovietică, a interesului guvernelor de a estompa adevărul referitor la participarea multora dintre politicienii și factorii de decizie din R.F.G. la implementarea și derularea „Soluției Finale”, a făcut posibilă dezvoltarea unor noi arii de cercetare în domeniu. La aceasta a contribuit nu doar accesul aproape nelimitat la arhive ci și replierea în interior și reevaluarea celui de al Treilea Reich și a colaboratorilor săi.²⁹

În Europa de Est, implicarea permanentă a factorului politic a făcut ca imobilismul să reprezinte caracteristica de bază a studiilor raportate la Holocaust. Înainte de 1989 confiscarea, de către R.D.G. în primul rând, a tradiției proletare, antifasciste, a făcut posibilă stigmatizarea/culpabilizarea Germaniei Occidentale³⁰ și, în Ungaria, Polonia, România, state satelit sau aflate sub ocupație nazistă, a citorva politicieni colaboraționiști, intelectuali catalogați drept marginali și grupări fasciste. În fond, uciderea în masă a evreilor a reprezentat în istoriografia din fostele state comuniste un subiect mai curînd tolerat și chiar și atunci tratat *de plano* drept o problemă strict germană. Dacă în Vest se poate vorbi despre reprimarea instrumentalizată politic a memoriei, în țările din Est „inexistența” acesteia timp de aproape cincizeci de ani pare a constitui principalul obstacol în calea celor interesați de subiect.

În linii generale, perioada post-comunistă nu a dus la o îmbunătățire a situației în acest caz particular. Dispariția „Cortinei de Fier”, diminuarea interesului pentru războiul rece și studiul Comunismului, au creat „spațiul” necesar extinderii studiilor legate de Holocaust și rolului jucat de regimurile din țările Europei de Est. O reacție pozitivă a existat însă mai curînd în mediul academic occidental și printre istoricii evrei.³¹ Lipsa de detașare a majorității elitelor din fostele țări comuniste, dispariția optimismului inițial și înlocuirea lui cu panica întreținută de inteligenție și birocrăția de stat³² au dus nu doar la respingerea dezbaterii și a noilor perspective asupra Holocaustului ci și la catalogarea lui drept o invenție evreiască, menită a stigmatiza și reduce considerabil din mîndria națională și valoarea simbolurilor sale și așa îndelung „oprimate”.³³ Negarea Holocaustului și refuzul exorcizării, limitarea dezbaterii la cazul Germaniei în baza argumentului oferit de absența rasismului biologic și a orientării ideologice antisemite de tip „monomaniacal” specifică naziștilor în celelalte cazuri, victimizarea competițională a propriei națiuni și banalizarea uciderii în masă a evreilor prin intermediul Gulagului, a holocaustului roșu, nu reprezintă nicidecum o soluție.³⁴ Mai mult, din punct de vedere istoriografic el nu poate duce decît la continuarea izolării, perpetuarea unor stereotipuri și înțelegerea deformată a fenomenului politic ce a condus la una din cele mai mari monstruozități ale secolului XX. □

NOTE

1. Charles Maier, **The Unmasterable Past. History, Holocaust and the German National Identity**, (Cambridge, Harvard University Press, 1988), p. 6.
2. Lucian Boia, **Istorie și mit în conștiința românească**, (București: Humanitas, 1997), p. 204. Antisemitismul lui Antonescu și participarea parțială a unor structuri românești la Holocaust ar putea fi înțeleasă mai ușor în paralel cu evoluția politicilor rasiale în Germania aceleiași perioade.
3. Avem în vedere aici disputa creată în jurul participării regimului Antonescu la Holocaust, mai ales punctele de vedere exprimate de intelectuali marcanți din România în perioada imediat următoare apariției în 1997 a Jurnalului lui Mihail Sebastian. Pentru o rapidă documentare facem trimitere la Suplimentul **Sfera nr. 1** din iulie-august 1998, la numărul 61 al revistei **Sfera Politicii**, dedicat disputei Holocaust vs. Gulag și la articolul lui George Voicu, **Reacția de prestigiu**, apărut în numărul 63 al aceleiași reviste.
4. Michael Marrus, op. cit., p. 94.
5. Vezi mai ales Norman Cohn, **Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion”** (New York 1969), J.L. Talmon, **European History-Seedbed of the Holocaust**, **Midstream** (May 1973) și Shmuel Ettinger, **The Origins of Modern Anti-semitism in The Catastrophe of European Jewry: Antecedents, History, Reflections**, Yisrael Gutman and Livia Rothkirchen (edit.), (Jerusalem 1976).
6. Heinrich August Winkler, **Nationalism and nation-state in Germany, The National Question in Europe in Historical Context**, Mikulas Teich și Roy Porter (edit.), (Cambridge University Press, 1993), p. 188-191.
7. Donald L. Niewyk, **The Jews in Weimar Republic**, (Baton Rouge, 1980), p. 77-80.
8. George L. Mosse, **The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich**, (New York, 1964), p. 294-296. Aparent și mai ales în primii ani după ascensiunea la putere naștii au fost nevoiți să renunțe la multe din ideile lor revoluționare pentru a putea câștiga sprijinul politic al marilor industriași, armatei și unor segmente întregi ale populației.
9. Lucy S. Davidovitch, **The War against the Jews, 1933-1945** (New York, 1975), p. 4-6 Autoarea susține ideea conform căreia nazismul nu a făcut altceva decât să revigoreze mai vechi sentimente, prejudecăți, resentimente existente deja în societatea germană.
10. Paul L. Rose, **Revolutionary Antisemitism in Germany, from Kant to Wagner**, (Princeton, 1990).
11. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, **The Racial State: Germany, 1933-1945...**, p. 56-57. Activitatea depusă de medici precum Wilhelm Abel și Robert Ritter în demonstrarea inferiorității antropologice și rasiale a țiganilor, în explicarea genetică a predispoziției la criminalitate și delincvență au contribuit mult mai mult la fundamentarea rasismului. O explicație ar consta în faptul că evreii puteau fi identificați și blamați mai ușor prin intermediul factorului religios.
12. Christopher R. Browning, **Beyond „Intentionalism” and „Functionalism”: A Reassessment of Nazi Policy from 1939 to 1941**, in **Reevaluating the Third Reich**, Thomas Childers și Jane Caplan (edit), (New York, 1983), p. 214.
13. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, op. cit., oferă o succintă prezentare a teoriilor rasiale ce au influențat gândirea germană și motivat parțial acțiunile politice ale naziștilor în capitolul al doilea **Barbarous Utopias: Racial Ideologies in Germany** al lucrării lor.
14. În 1923 în Zwickau, șeful unei clinici pentru pacienții cu deficiențe mentale și-a argumentat decizia prin lipsa banilor datorată crizei financiare și regimului de austeritate. Decizia acestuia de a elimina o parte din bolnavii incurabili sau aflați în stadiu avansat al bolii pentru a

putea acoperi cheltuielile necesare pentru ceilalți pacienți va înregistra un ecou pozitiv în presa vremii, ce va începe să facă tot mai des apologia eugeniei negative.

15. Michael Burleigh și Wolfgang Wipperman, op. cit. 28-32 Paul Weindling, **Health, Race, and German Politics Between National Unification and Nazism 1870-1945**, (Cambridge, 1989).

16. David Bankier, **The Germans and the Final Solution. Public Opinion under Nazism**, (Blackwell Publishers, 1996), p. 42-43.

17. Gotz Aly, Peter Chroust, Christian Pross, **Cleansing the Fatherland. Nazi Medicine and Racial Hygiene**, (The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994) p.2-8.

18. idem.

19. Fritz Stern, **The politics of Cultural Despair: A study in the Rise of Germanic Ideology**, (New York, 1965), p. 5-6 Punct de vedere susținut și de Henry A. Turner deși autorul nu găsește un răspuns la întrebările legate de funcționarea economiei, capacitatea de apărare a unui teritoriu uriaș, administrarea lui în absența structurilor moderne ale statului. Vezi Henry A. Turner, *Fascism and Modernization*, in **Reappraisals of Fascism**, Henry A. Turner (ed.), (New York, 1975).

20. Zigmund Baumann, **Modernity and the Holocaust**, (Ithaca: New York, 1989), p. 149-150.

21. M. Marrus, op. cit., p. 108-109 Vezi și Hannah Arendt, **The Origins of Totalitarianism**, (New York, 1958), P. 438-447, Karl Dietrich Bracher, **The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism**, (New York, 1970) și Raul Hilberg, **The Destruction of European Jews**, (New York, 1985).

22. Tim Mason, *Intention and Explanation: A current Controversy about the Interpretation of National Socialism*, **Der „Führerstaat“: Mythos und Realität**, Gerhard Hirschfeld and Lothar Kettenacher (edit.), Stuttgart, 1981), p. 21-40 și Christopher R. Browning, op. cit.

23. Arno Mayer, **Why did the the Heavens Not Darken? The Final Solution in History**, (New York, 1988).

24. Cristopher Browning, op. cit., p. 214-217. Ghetoul nu a reprezentat o etapă pregătitoare în vederea implementării Soluției Finale și în nici un caz una impusă de la centru. Spre deosebire de cazul URSS unde împușcarea populației ucrainiene în timpul foametei din anii 1930 a fost decisă la Kremlin drept soluție umanitară, în cazul Germaniei naziste problema a fost lăsată în competența autorităților locale. Exterminarea prin înfometare sau eliminarea rapidă prin alte metode a reprezentat în acest caz numai una dintre soluții și nu cea mai agreată. Ghettoizarea a contribuit însă la luarea deciziei finale și acceptarea ei prin înlocuirea imaginii stereotipice a evreului bogat cu cea a unei ființe umile, flămînde, disperate, subumane.

25. Leni Yahil, *Madagascar-Phantom of a solution for the Jewish Question*, **Jews and Non-Jews in Eastern Europe**, George Mosse și Bela Vago (edit.), (New York, 1974), p. 319-332. Am amintit deja faptul că în același timp regimul eliminase fizic pe mulți dintre cei considerați indezirabili.

26. Daniel J. Goldhagen, **Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust**, (New York, 1996) este cea mai recentă și controversată carte în acest sens și o încercare de a analiza Holocaustul dintr-o perspectivă asemănătoare celei folosite de Jan Kershaw, **Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945**, (Oxford, 1983) în analiza percepției întregii politici naziste la nivelul maselor.

27. David Bankier, Op. cit., p.27-35, 85-99, 113-131.

28. Michael R. Marrus, *Reflections on the Historiography of the Holocaust*, **Journal of Modern History**, nr. 66 (Martie 1994), p. 116. Am putea spune că intrarea acestuia în circuitul

de valori al statelor democratice este definitivă și totodată eficientă dacă avem în vedere reacția promptă a Occidentului față de succesul politic al FPO și al lui Haider în Austria.

29. Michael Burleigh și Wolfgang Ipperman, **The Racial State: Germany, 1933-1945** (New York, 1991), p. 12-13. Declanșarea Războiului Rece și transformarea URSS în principalul pericol pentru democrațiile occidentale, combinată cu nevoia stringentă de a prezenta RFG-ul drept un partener viabil și de încredere în cadrul NATO, au impus în mod automat diminuarea importanței denazificării și a studiilor legate de „Germania lui Hitler”.

30. A. Dorpalen, **German History in Marxist perspective** (London, 1985).

31. Interesul, deloc subit al istoriografiei din Vest pentru acest subiect, nu are în vedere doar examenul de conștiință politică și morală pe care Estul trebuie să-l parcurgă în mod necesar în drumul către democrație. Ca și în cazul altor subiecte, focalizarea asupra elementelor considerate până nu demult drept marginale și insignifiante pare a fi mai mult decât necesară în elaborarea marilor paradigme. Vezi articolul lui Tim Mason, *Whatever Happened to „Fascism”*; **Reevaluating the Third Reich**, Thomas Childers and Jane Caplan (edit), (New York 1993).

32. Pentru o analiză teoretică a mecanismului cu ajutorul căruia aceasta reușește să controleze opinia publică și să influențeze cultura politică vezi Yves Lecerf și Edouard Parker, **Les Dictatures d'Intelligentsias**, (Presses Universitaire de France, Paris 1987).

33. Vladimir Tismăneanu, **Fantasmele Salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă**, (Iași: Polirom 1999), p. 113-120. Autorul oferă o excelentă analiză a spațiului politic Est European post 1989 în care reificarea și recriminarea „evreului”, în paralel cu fetișizarea istoriei naționale, sacralizarea unor figuri și negarea „trecutului urât” joacă un rol esențial în structurarea unei părți a spectrului politic.

34. ibid., p. 120-136. În Franța post-belică subiectul a fost privit cu aproape aceeași reticență până de curând și din aproape aceleași motive. Vezi în acest sens Stanley Hoffman, **Decline or Renewal ? France since the 1930s**, (New York: The Viking Press, 1974), p. 26-44. Vezi și studiul publicat de Susan Zucotti, **The Holocaust, the French and the Jews**, (New York: Basic Books, 1993) în legătură cu negarea Holocaustului în Franța lui Mitterand.

*

Mihai CHIOVEANU (1968, București) este absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea București, specializarea Istorie modernă românească (1997). În prezent, student la Central European University Budapesta, Facultatea de istorie. A publicat studii în revista *Viața Românească*, *ICS, Revista de Istorie a Facultății din București*.

Tîrgu-Mureș — Martie 2000

În zilele de 23-24 martie, în cadrul manifestărilor celei de a șasea ediții a Săptămîinii toleranței, organizată de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa, a avut loc Forumul „Tîrgu-Mureș — Martie 2000”, la care au fost invitate personalități de prestigiu ale dialogului româno-maghiar din țară și de peste hotare. Dedicată analizării cauzelor, consecințelor și învățămintelor evenimentelor tragice din martie '90 de la Tîrgu-Mureș, dezbaterile au fost moderată de copreședinta Ligii, Smaranda Enache, în limitele unei abordări teoretice obiective.

Smaranda Enache: Una dintre întrebările care ne-a fost adresată în cadrul interviurilor pe care le-am acordat în ultimul timp aici, la Tîrgu-Mureș, în legătură cu evenimentele din martie, cu ocazia *Săptămîinii toleranței*, a fost: dacă mai este nevoie, la zece ani după evenimente, de asemenea dezbateri. Sigur, răspunsurile pot fi diferite, și ele depind de opțiunile noastre personale, dar cred că este evident că în România, ca și în alte părți din Europa, există încă grupuri de interese care pot conduce la drame umane, la iraționalități, la confruntare, după cum există și grupuri, personalități, orientări, ale căror opțiuni sînt pentru dialog.

Diferențele dintre indivizi și dintre comunități sînt naturale, dar aceste diferențe nu înseamnă neapărat confruntare, nu înseamnă neapărat excludere, aceste diferențe pot să fie un izvor de inspirație, de creativitate, o complementaritate umană, culturală, socială. Diversitatea pe care o trăim în Europa este rezultatul unei istorii, iar această diversitate se cere administrată cu raționalitate și flexibilitate.

Noi aparținem aceluși grup de oameni care cred în capacitatea dialogului, care cred că dialogul este important pentru schimbarea mentalităților, pentru armonizările necesare între diversele comunități.

Întrebarea reiterată în nenumărate rînduri este dacă într-adevăr cauzele au fost momentane, accidentale, dacă au avut sau nu rădăcini istorice, dacă ele sînt de căutat în tensionările interetnice, dacă sînt endemice societății noastre sau dacă au fost circumstanțiale, legate de o anumită concurență a unor factori favorizanți, iar discutarea cauzelor s-a petrecut de obicei în paralel cu căutarea vinovaților și a vinovațiilor.

Cum Liga Pro Europa nu este o instanță mandată cu căutarea vinovaților, deși fiecare dintre noi poate da nume, pentru că am trăit în respectiva perioadă aici, mai ales în perioada pregătirii conflictului, important pentru noi a fost să discernem vinovațiile, gradele de vinovăție, mai mult decât vinovații și, probabil, nu am fost surprinși că există vinovați, pentru că am fost foarte în clar că există forțe politice și grupuri care doresc să păstreze un anumit control asupra societății. Dar, în același timp, ceea ce a fost surprinzător între factorii care au mers alături cu aceste evenimente a fost faptul că o mulțime de oameni cinstiți, obișnuiți, care se cunoșteau unii pe alții, au căzut victime ale unui astfel de scenariu. Și ca o organizație care este interesată în fortificarea corpului social, întrebarea noastră a fost: de ce a fost posibil ca un număr de oameni cinstiți, obișnuiți din acest oraș, să răspundă acestor viruși, de ce nu au existat anticorpi în comunitatea noastră care să reziste, dacă acești anticorpi nu au existat din cauza comunismului de 50 de ani sau dacă ei nu au existat din cauza unor tradiții exclusiviste mai vechi?

Să reflectăm asupra cauzelor. Să încercăm să mergem cu un pas mai departe în analiza conflictului de la Tîrgu-Mureș. Consecințele evenimentelor din Tîrgu-Mureș, de asemenea, sînt extrem de importante de analizat pentru că sîntem la zece ani de tranziție în România și este important de văzut în ce măsură acest conflict, cu tipologia lui specială, și-a pus o amprentă pe întregul proces de democratizare, de construire instituțională a României.

Prin ce? Cum? Ce forțe au fost aduse în prim plan? Dacă ele erau legitime sau nu? Dacă erau în căutarea unei legitimități? Și dacă acest eveniment are pentru noi învățăminte? Sigur că formularea este puțin didacticistă. Dar pînă la urmă omul încearcă să învețe. Și se spune că oamenii deștepti învață din greșelile altora. Întrebarea este: am învățat noi ceva din martie '90, iar potențialul unui asemenea conflict s-a redus simțitor? Poate această primă discuție despre cauze, consecințe și învățăminte în România, dar și în zona noastră est-central europeană, va trebui să se refere și la actorii schimbării și la modul în care diverșii actori ai schimbărilor, ai tranziției, au fost legați de aceste cauze și consecințe.

Elek Szokoly: Deși nu mă consider un expert al subiectului, nu sînt decît unul dintre martorii evenimentelor de acum zece ani, am evident o părere despre ce s-a întîmplat atunci și încerc să schițez cîteva gînduri referitoare la acele evenimente. În cadrul diferitelor noastre intervenții radiofonice și televizate pe care le-am avut cu ocazia acestei comemorări ni s-a pus și întrebarea dacă a existat un fond tensional care a putut fi exploatat în evenimentele din martie. Aș aminti aici analiza de presă pe care a inițiat-o Liga Pro Europa, publicată în primele două numere ale revistei Altera, efectuată de un grup de sociologi din Timișoara, și care au cercetat cauzele directe ale atmosferei tensionate care a dus la convulsiile din zilele de 19-20 martie prin cele relatate, pregătite în presa locală. Nu pot să nu-mi aduc aminte de afirmația unui tînăr sociolog și ziarist iugoslav, încă la

seminarul nostru internațional din 1992, care spunea atunci că războiul din Iugoslavia a fost pregătit în mare măsură de către presă. Aici, în jurul acestei mese, sînt o serie de reprezentanți ai presei, sper să nu considere nimeni că este un afront la adresa lor, însă cercetările grupului respectiv de sociologi și analizele pe care le-au efectuat o serie de experți neutri, au dus la concluzia că presa a avut într-adevăr un rol în pregătirea atmosferei tensionate.

Dincolo de acest fapt, nu putem să ignorăm tradițiile istorice, nu întotdeauna amicale, chiar conflictuale uneori, care în diferite momente critice au fost bine punctate, amplificate sau readuse în atenția opiniei publice. Să ne aducem aminte doar de perioada pașoptistă sau cea a ocupației horthyste, cu cîtă ingeniozitate au fost exploatate acele evenimente tragice și regretabile de perioada ceașistă, de publicațiile, cărțile susținute de nomenclatura de partid care, indiferent dacă reflectau adevărul sau nu, căutau să redeschisă niște răni care altfel, de-a lungul deceniilor, s-ar fi vindecat. Există deci un fond tensional care în momente de criză poate fi reactualizat de către forțe bine interesate, poate fi adus în prim-plan și poate fi instrumentat pentru a-l escala pînă la o stare conflictuală.

Előd Kincses: Chiar dacă nu ne place, trebuie să recunoaștem din păcate că aici, la Tîrgu-Mureș, a avut loc primul conflict violent interetnic postcomunist european. Și este adevărat că, deja în jurul datei de 15 ianuarie, atunci cînd profesorii liceelor Bolyai și Papiu s-au întîlnit pentru a discuta problema separării celor două linii de învățămînt, doamna Smaranda Enache a avertizat: „Să avem grijă, dacă nu dorim ca pe aceste meleaguri să aibă loc un Nagorno Karabah european”. Deja la trei săptămîni de la acea zi nemaipomenită de 22 decembrie, cînd s-a scandat aici în Piața Martirilor din Tîrgu-Mureș: „Niciodată șovinism”, la trei săptămîni deja un asemenea avertisment a trebuit să fie rostit, ceea ce denotă faptul că momentul decembrie 1989, momentul Timișoara, Cluj și Tîrgu-Mureș, cînd românii și maghiarii au luptat împreună pentru abolirea dictaturii, acel moment din păcate a fost un moment unic, care ar fi trebuit să fie mult mai bine folosit de forțele politice responsabile. Numai că FSN-iștii care au pus mîna pe putere după abolirea dictaturii au optat pînă la urmă nu pentru instaurarea unei democrații adevărate, ci au dorit acea democrație originală, care era mai mult originală decît democrație. În locul reformei economice adevărate au recurs la paleative și în locul asigurării egalității depline a minorităților au ales calea menținerii unui conflict interetnic mocnit și după momentul martie negru la Tîrgu-Mureș.

Eu susțin că atunci, în martie 1990, țara noastră a greșit calea Europei și de aceea sîntem atît de departe, să zicem, de Polonia, care în perioada respectivă, din punct de vedere economic nu stătea mult mai bine decît țara noastră, numai că acolo au existat forțe care au dorit și au fost în stare să instaureze democrația adevărată și reforma economică, care la început a adus foarte multe suferințe populației, dar care pînă la urmă s-a soldat cu primirea în structurile europene.

Faptul că momentul de prietenie din decembrie '89, a durat atât de puțin, evident că se datorează și faptului că există rădăcini istorice, mai ales în istoria modernă, care alimentează aceste suspiciuni reciproce între români și unguri. Atunci însă, când Ion Iliescu, la 19 ianuarie 1990, a început să vorbească despre separatism, românii imediat s-au gândit că ungurii vor Ardealul, deși cuvântul separatism poate să aibă și o serie de alte conotații. Eu de fapt, a doua zi, am pus mîna pe telefon și l-am sunat pe domnul Iliescu și i-am zis că a făcut o mare greșeală folosind acest termen — ceea ce am descris pe larg în cartea mea „*Martie negru la Tîrgu-Mureș*” —, fiind un moment de cotitură cînd această noțiune a fost folosită de președintele interimar al țării. După părerea mea, tragerea la răspundere penală a vinovaților din decembrie '89, din martie '90 și din iunie '90 va fi o dovadă a maturizării politice și juridice a țării noastre. Pînă cînd nu are loc această tragere la răspundere și trimitere în judecată a vinovaților, pînă atunci rămînem la nivelul acelei democrații originale care pornește de la Ion Iliescu.

La rîndul ei, este evident că și populația maghiară a fost profund nemulțumită, deoarece a sperat că în urma luptei comune va putea obține foarte repede drepturi egale pe meleagurile sale natale, promise prima dată încă la 1 decembrie 1918.

Și încă o idee, pe care nu reușesc s-o repet de suficiente ori, pentru că opinia publică majoritară nu vrea s-o recepteze cum trebuie: O minoritate mulțumită este factor de stabilitate. O minoritate tracasată este factor de instabilitate.

Smaranda Enache: Atunci cînd apar lozinci de genul „Nu cedăm Ardealul!” sau „Itt és most”, trebuie să ne gîndim la cauzele pentru care, un grup sau altul, acceptă sau se identifică cu astfel de sloganuri, unele extremiste, altele cel puțin naționaliste, fiind important să discutăm și anatomia conflictului. Unii dintre noi au studiat conflictul, alții l-am trăit. Ar fi important să vedem cum a crescut acel conflict la Tîrgu-Mureș, și cine era în spatele conflictului? Cui îi folosea? Cui prodest? — ne întrebăm de fiecare dată cînd autorul unui eveniment nu este evident din primul moment. Și există și un fel de comoditate de gîndire care spune că la Tîrgu-Mureș s-au confruntat cetățenii români și maghiari — care erau pe străzi realmente —, și care ocultează de fapt pe adevărații vinovați care sînt persoane, structuri, și care nu au fost nici pînă astăzi sancționați. Întrebarea este dacă o democrație se poate construi pe minciună sau trebuie să spunem adevăruri inconfortabile. Unii se întreabă, de ce Augusto Pinocet este discutat acum, după atîta vreme. Iată că impunitatea nu mai este admisibilă în zilele noastre, pentru că pe impunitate nu se poate construi nimic solid.

Gusztáv Molnár: Eu nu am trăit aceste evenimente la Tîrgu-Mureș, ca atare aș evita să mă refer la corolațiile concrete ale acestora, pe care cei de aici le cunosc mult mai bine. Există totuși aspecte mai generale care ar merita, după opinia mea, să fie menționate.

Primul, o întîlnire, deseori uitată, a intelectualilor români și maghiari, care se desfășurase în acele zile la Budapesta. Pentru mine a fost un eveniment

memorabil deoarece întâlnirea a fost inițiată de două forumuri intelectuale independente: săptămînalul *Napló* al Uniunii Scriitorilor Maghiari, al cărui redactor eram atunci, și săptămînalul bucureștean 22. Revista *Napló* a scos atunci un număr special din scrierile cele mai importante ale 22-lui, și, în mod evident, oaspeții noștri proveneau din acest cerc. A fost o întâlnire foarte serioasă și, deși inițiativa îi aparținuse în mod clar societății civile, a fost îmbrățișată și de către guvernul maghiar de atunci. Nu este împlător faptul că reuniunea s-a desfășurat la reședința ministerului de externe și, în final, a participat și ministrul de externe de atunci, Gyula Horn.

Problema la care aș dori să mă refer — și m-aș referi apoi și la aspectele de politică internă românească ale acesteia — este că, în mod evident, existau în România forțe care nu erau interesate de ameliorarea relațiilor româno-maghiare, de bunele relații dintre cele două națiuni și state, și doreau să le zădărnicească cumva.

Dar exista și o implicație de politică internă românească, mai importantă poate, interesantă și sub aspectul istoriei politice, și nu știu dacă ipoteza pe care doresc s-o prezint a fost sau nu rostită vreodată.

Despre relațiile româno-maghiare nu avem ce să vorbim, ele au demarat extraordinar. N-am să uit niciodată că la sfîrșitul lunii decembrie '89, cînd am putut reveni pentru prima oară în țară, eram la Cluj, unde m-am întâlnit cu István Szentiványi și László Rajk, care se întorceau de la București într-o totală euforie. Deja atunci am avut senzația că euforia nu era pe deplin justificată, dar ei erau oricum convinși că — se întîlniseră cu Ion Iliescu și Petre Roman — la București a ajuns la putere o garnitură cu care rezolvarea tuturor traumelor trecutului va fi cît se poate de firească, iar relațiile româno-maghiare vor evolua într-o direcție minunată.

Implicația de politică internă era și mai interesantă, căci — dacă vom cerceta documentele vremii — unele semne arătau că autoorganizarea comunității maghiare din România s-a desfășurat în consonanță cu preluarea puterii de către Iliescu și Roman, oarecum ca o dimensiune minoritară a acesteia.

Într-un anumit sens, părea că renasc tradițiile perioadei postbelice cînd, după cum știm, exista o alianță strategică foarte importantă între Partidul Comunist și Social-Democrat pe de o parte, și Uniunea Populară Maghiară pe de altă parte. Într-o altă orchestrare, firește, în acord cu noua situație istorică, dar părea să fi renăscut aceeași veche alianță. Este semnificativ faptul că personalitățile care mai tîrziu și-au cucerit faima cu texte antimaghiare în coloanele *României Mari* sau ale *Timpului* lui Adrian Rizea, în ianuarie atrăgeau atenția FSN-ului în paginile organului Partidului Național-Țărănesc, *Dreptatea*, printr-un apel semnificativ, ca nu cumva să ia prea în serios această alianță, căci altfel se vor îndrepta într-o direcție antinațională și vor obliga prin aceasta forțele consacrate „interesului național” să se alieze cu Partidul Național-Țărănesc. Practic se poate spune că forțele Securității, care activau în spate, au trimis un semnal clar conducerii de atunci, ca nu cumva s-o ia într-o direcție nedorită de dînșii.

Esența este următoarea: prin ceea ce s-a întâmplat la Tîrgu-Mureș, maghiarimea din Ardeal a rupt definitiv cu tradiția UPM-istă de după război, într-un anumit sens expunându-se și consecințelor acestei provocări. Nu doresc să susțin că acest lucru s-ar fi întâmplat doar ca urmare a unui proces spontan și interior, dar a avut un efect atât de uriaș asupra comunității maghiare, în întregul său, sub aspect mental, psihologic, încît a rupt comunitatea, respectiv organizația sa politică, de puterea politică postcomunistă. Ceea ce s-a întâmplat la Tîrgu-Mureș este evident că s-a întâmplat cu știința puterii de la București. E departe de mine gîndul să afirm că au adus servicii comunității maghiare prin asta. În definitiv au avut loc evenimente tragice. Eu doream să subliniez doar efectele politice ale acestor evenimente. Iar aceasta a devenit opțiunea fundamentală, activă pînă astăzi, pătrunsă practic pînă la micronivelele politicii cotidiene a maghiarilor din România: ei nu-și mai pot imagina viitorul decît alături de forțe univoc pro-occidentale și nicidecum post-comuniste. Este un aspect cheie, iar rădăcinile acesteia pot fi găsite tot la Tîrgu-Mureș.

Nu știu dacă se știe că alegerile din 1996 cuprind și o evidență pe naționalități. S-a arătat atunci că maghiarii care nu avotat UDMR-ul și-au dat votul în proporție de 65% partidelor non-postcomuniste, adică CDR-ului și PD-ului, și doar 14% au votat PDSR-ul, celelalte partide obținînd zero voturi. Este vorba deci de o opțiune politică mult mai semnificativă, în dimensiunea sa de politică internă românească. Pentru că era evident pentru toată lumea că maghiarii din Ardeal, respectiv organizația lor politică, constituie un partener de importanță strategică, dar nu era clară orientarea sa. După opinia mea, această opțiune se va regăsi și în alegerile prezente și va fi una de lungă durată.

Există încă un aspect, omis adesea, care nu privește propriu-zis relațiile româno-maghiare, este strîns legat totuși de evenimentele din Tîrgu-Mureș. Este vorba de „procesul Timișoarei”, cel din martie, nu cel din decembrie. Să nu uităm că la 8 martie a fost dată publicității *Proclamația de la Timișoara*, cu faimosul său punct 8 și cu un alt punct, 12, referitor la descentralizare, în care era vorba nu numai de descentralizarea administrativă, ci chiar de ceva mai mult.

În momentul în care „procesul Timișoarei” s-a pus în mișcare, a devenit evident că renăscuse un model care punea sub semnul întrebării legitimitatea transferului de putere efectuat practic la București. Deosebirile s-au manifestat de această dată nu în mod anarhic, prin manifestări de stradă, unde oamenii erau împușcați, ci la nivel programatic. Se știe că în acele zile Iliescu și anturajul său au încercat totul ca să ia legătura cu timișorenii. Printre alții, l-au trimis la Timișoara pe Măgureanu. Societatea Timișoara a respins această intensă căutare de contacte a Bucureștiului spunînd că ei sînt expresia structurilor civile, ei nu pot lua decizii, nu se pot rezolva diferendele prin niște întîlniri personale cu FSN-ul sau Iliescu. Esențial este că, în cadrul acestor insistențe, Măgureanu s-a referit clar la niște evenimente deosebit de grave în Ardeal, care vor urma în curînd, fără să

promenească vreo localitate. El era prezent atunci acolo nu ca șef al SRI-ului, ci ca imputernicit personal al lui Iliescu.

Concluzie: forțele care au pus la cale evenimentele de la Tîrgu-Mureș, nu numai pe unguri vroiau să-i rupă odată pentru totdeauna de structurile puterii, să taie această legătură care începuse să devină periculoasă, ci mai exista un motiv: Timișoara trebuia marginalizată. Și acest lucru a reușit în mod spectaculos, pentru că din acea clipă întregul discurs, întregul accent a fost mutat asupra acestui aspect, iar ceea ce a demarat cu o forță incredibilă la Timișoara și care nu se știa în ce măsură putea deveni concurențială structurilor de putere de la București, chiar dacă nu a putut fi nimicit, a fost izolat într-un cerc local marginal și i s-a tăiat posibilitatea de a-și extinde influența pe plan național.

Erika Törzsök: Această istorie are și numeroase aspecte personale. Îmi aduc aminte cum plîngeam împreună cu Smaranda Enache la întâlnirea amintită de Gusztáv Molnár de la Budapesta, în acele zile de 19-20 martie, din pricina veștilor care veneau.

Dacă îmi permiteți, eu aș citi acum un fragment dintr-un text scris în vara lui 1990, publicat recent la București în revista *A Hét*, al cărui subtitlu era: „*Ce s-a întâmplat în România?*”

„Toate analizele dedicate evenimentelor din România își pun întrebarea: ce s-a întâmplat de fapt în România în ziua 22 decembrie 1989? Avem de a face cu o lovitură de stat? Cu un puci? Cu o revoltă? Sau cu o revoluție importată?”

(Știm că, începînd cu septembrie 1989, în Europa de Est a început — de la Varșovia, prin Praga și Bratislava — un proces, și dacă se ridică problema presei, aceasta a avut și un rol pozitiv. După cum în 1848 Europa a fost măturată de revoluții, și acest sfîrșit de veac european a fost măturat tot de revoluții, și faptul că ele puteau fi urmărite pe micul ecran, putea fi văzut cum o fac ceilalți, a avut o influență importantă.)

„La 6 aprilie 1990, lîngă Paris, a fost organizată o conferință cu titlul *Cine a mințit despre România?* Cu această ocazie, Doina Cornea a spus următoarele: ‘Puterea a fost preluată de un grup restrîns, aceiași care în decembrie se afișaseră în fața camerelor de luat vederi, în timp ce alții, oricîți ar fi fost la număr, mureau în stradă.’ Cine au fost aceia care au pus mîna pe putere?

Potrivit lui Octavian Paler, director onorific al României Libere, cel puțin despre doi membri ai guvernului constituit de Frontul Salvării Naționale se putea ști cu certitudine că erau membrii ai Securității. Pe unul dintre ei îl și numește: ministrul comerțului exterior. Tot atunci, după cum se afirmă în numărul 23 al ziarul ‘*Dreptatea*’, organ al Partidului Național Țărănesc Creștin și Democrat, ‘securiștii sînt deja indispensabili’.

Pe baza acestor fapte, ca și a evenimentelor coordonate din televiziune, putem presupune că Frontul Salvării Naționale și conducerea Securității au încheiat un pact deja la începutul lunii ianuarie 1990, apoi s-au legitimat reciproc în cele ce

urmaseră, reușind să se autosalveze și după primele alegeri libere, în posesorii puterii. Astfel devine mai ușor de înțeles căruia fapt i se datorează schimbarea negativă a raporturilor româno-maghiare după regăsirea euforică de la 22 decembrie și care sînt componentele procesului prin care odioasa Securitate, de la momentul în care abia își salvase pielea, devine indispensabilă noului guvern român. Apoi, sprijinindu-se pe o largă bază populară, poate să apară o mișcare fascistă extremistă — *Vatra Românească* —, care destabilizează țara în continuare și crează o stare de insecuritate pentru minorități.

Cine a avut interesul ca România să piardă o șansă istorică, să renunțe la calea modernizării și să decadă, eventual, în lumea a treia? Pe baza faptelor, azi deja cunoscute, răspunsul pare simplu.

Cei care au pregătit puciul au fost prima dată surprinși de evenimentele de la Timișoara, dar și-au dat imediat seama de posibilitățile oferite de această situație și le-au folosit în scopuri proprii. Au reușit să convingă pe toată lumea că și în România a avut loc o revoluție. Timișoara, imaginile de la televiziune, evenimentele dirijate cu ajutorul televiziunii au conferit credibilitate puciului.

Principiului de bază al logicii *perioadei de tranziție* de după căderea dictaturilor constă în compromisul celor mai puternice forțe politice. În faza a doua, după perioada luptei pentru putere și a îndelungatei revoluții, pentru reprezentanții regimului anterior era inevitabil să-i prezinte pe maghiari drept dușmani, pentru a canaliza asupra lor ura populară.

A urmat o luptă politică care a ignorat toleranța și compromisul. Scopul noilor guvernanți nu era distrugerea vestigiilor dictaturii, ci preluarea și menținerea puterii. Cei care au preluat puterea știau că dacă ar fi acceptat democratizarea și modernizarea, dacă ar fi organizat alegeri într-adevăr democratice, atunci ar fi provocat românilor grave probleme existențiale. Acest lucru nu putea fi în interesul elitei politice care a preluat puterea, și în primul rînd în cel al Securității, care era forța cea mai bine organizată și care — împreună cu membrii de familie — forma o masă de mai multe milioane de oameni.

După 22 decembrie urmează cîteva zile de incertitudine, dar pe data de 27 Securitatea a început deja să organizeze *Vatra Românească*, sprijinindu-se pe o continuitate, o tradiție legionară de familie, respectiv pe acordul lui Petre Roman. Prin aceasta, organizația odioasă din timpul revoluției a pășit pe calea remodelării imaginii sale, cel puțin în Ardeal. Strategia era modelată și de evenimente spontane. La 4 ianuarie 1990 sosește la București, la Consiliul Frontului Salvării Naționale, primul pachet alarmant de revendicări. După cum se știe, în acel moment, Frontul Salvării Naționale promite maghiarilor un sistem independent de învățămînt, universitate în limba maghiară, dreptul de a folosi limba maternă etc.”

Aș sublinia un detaliu, și anume, că se formează strategia Securității: difuzarea unor false știri despre Secuime, în conformitate cu reînvierea teoriei răpirii

Ardealului de către unguri, imaginea pericolului, a dușmanului ancestral; 15 martie, ziua națională a maghiarilor, care nu s-a putut sărbători pe vremea dictaturii lui Ceaușescu, este momentul ideal asupra căruia trebuie concentrată atenția, cînd, prin provocarea unor atrocități, sărbătoarea maghiarilor poate fi prezentată ca acțiune ostilă națiunii române.

Prin pretextul evenimentelor de la Tîrgu-Mureș, Petre Roman legitimează Securitatea în Ardeal, care, în săptămînile ce au urmat evenimentelor, în loc să caute adevărații responsabili, care în mod demonstrabil ar fi trebuit să-i caute în propriile rînduri, lovește în cea mai vulnerabilă comunitate etnică, romii. De fapt, aceasta constituie și actualitatea cuvintelor disperate ale lui Emil Constantinescu din februarie a acestui an, care nu a fost o surpriză pentru noi, și care face legătura cu caracterul contradictoriu, nefinalizat al schimbărilor din '89-'90.

Urmărind evenimentele din România, noi, cei din Ungaria, nu prea avem cum să schimbăm imaginea prezentată adineauri, totuși credem că, cunoscînd toate acestea și urmărind evoluțiile din ultima vreme, de la 1996 sîntem în fața unei situații inedite prin faptul că reprezentanța politică a comunității maghiare, respectiv UDMR, a devenit parte a puterii. Aceasta a creat o situație fără precedent care nu poate fi ignorată nici în acest an electoral, odată ce România a intrat în decembrie '99 în rîndul candidaților la integrare europeană, în urma căreia, cred că oricare ar fi rezultatul alegerilor, în cunoștința și conștiința celor discutate, încă odată nu vom mai călca în același rîu, nici noi românii, nici noi maghiarii.

Smaranda Enache: În discutarea acestor cauze a existat o referire la cauze istorice, o foarte interesantă propunere de explicație a ocultării Timișoarei și a mesajului Timișoarei, ceea ce cred că este deosebit de important, pentru că Timișoara a fost în zilele revoluției un cuvînt simbol. Toată lumea era în clar cu ce înseamnă Timișoara, iar Timișoara produsese în prima decadă a lui martie *Proclamația de la Timișoara*, care era un document extrem de nuanțat, cu foarte multe dimensiuni de restructurare profundă a societății românești, o restructurare care punea în cauză o mulțime dintre poncifurile statului național, ceea ce a trezit, poate într-un cerc mai larg decît pur și simplu Securitatea, anumite aprehensiuni care au condus la montarea unui conflict.

Dna Törzsök s-a referit de asemenea la rolul pe care serviciile secrete l-au jucat și a menționat această referire a președintelui Constantinescu, chiar în aceste zile, la rolul în continuare puternic al unor elemente ale fostei Securități, atît în presă, cît și în crearea unei imagini publice defavorabile, în special a acelor politicieni care sînt „pro europeni”, care doresc o dezvoltare a României într-o direcție care să-i fie favorabilă, o direcție însă care cere îndeplinirea unor criterii, care cer niște schimbări, care au un cost pe care unii nu doresc să îl achite.

Aș aminti doar că pe 31 decembrie '89, cînd am mers cu dl Csíky Boldizsár să publicăm în ziarul care fusese pînă cu puține zile înainte organul local al

partidului, un anunț privitor la înființarea Ligii Pro Europa, doar atît, și un număr de telefon pe care s-o contacteze cei care doresc să se înscrie, respectivul anunț nu ne-a fost acceptat. Asta era în 31 decembrie. Și nu era vorba despre nimic altceva, ci doar despre un anunț al Ligii Pro Europa, care abia avusese două-trei ședințe publice, abia discutasem despre ce vroiam să facem, conflictul interetnic încă nu plutea în nici un fel în atmosferă, eram un grup multiethnic în care erau și români și unguri și oameni de diverse alte naționalități sau religii, dar noi, pentru ziarul respectiv, devenit ulterior oficios al Vetrei Românești, reprezentam o direcție. Și pentru ca acel banal anunț să poată fi publicat a trebuit să dăm telefoane, să ne prevalăm de influența unui vicepreședinte CPUN sau așa ceva, într-un moment în care apăreau foarte multe anunțuri de toate felurile fără a se percepe taxe, într-un fel de avînt civic eliberat. Dar această organizație trebuia să nu se înregistreze și mesajul ei trebuia să nu meargă spre o parte din cititori. Nu am avut dificultăți la presa de limba maghiară să publicăm acel anunț, dar noi trebuia să fim ruși de o comunicare mediatică către publicul românesc, pentru că și noi am fi putut avea o influență, cît de mică, asupra evenimentelor ce urmau să vină. Nu s-a putut. Televiziunea locală care s-a născut în Tîrgu-Mureș și care a prezentat cîteva lucruri cu mult curaj, a murit foarte urgent. La radio și în presa locală eu nu am putut să dau nici un interviu. Am fost eu însămi în redacția ziarului local care atunci deținea monopolul asupra comunicării în limba română, după ce s-au publicat la adresa mea și la adresa opiniilor mele mai multe articole injurioase, calomnioase și am cerut să mi se permită să public un drept la replică. Îl am și astăzi. Niciodată nici un drept la replică, nici o replică a mea sau a unui coleg de-al meu român din Ligă nu a fost acceptat pentru că aveam ceva de spus în legătură cu lucrurile care se îndreaptă într-o direcție proastă. Așa încît am fost totalmente izolați și doar de la om la om cît am reușit să spunem niște lucruri.

Katalin Simonffi: Ce a însemnat în acea vreme rolul televiziunii române în amplificarea pînă la isterie a evenimentelor? Știm cu toții că a avut loc o revoluție transmisă în direct de televiziune, ceea ce a mărit extraordinar rolul televiziunii, al mass-mediei în general, în conștiința publică: oamenii nu se mai dezlipeau de televizor, credeau aproape tot ce li se spunea de către crainicii televiziunii, se putea afirma orice, orice afirmație ajungea în conștiința publică ca un cuvînt sacru. Astfel, unul din colaboratorii principali ai redacției de atunci, Cornelius Roșianu putea să apară pe micul ecran cu o morgă tragică, anunțînd că undeva la Los Angeles, pe zidul unei biserici a apărut o hartă a Ungariei Mari, ceea ce a fost tradus pentru marele public ca și cum ungurii ar și fi cerut refacerea Ungariei Mari și ruperea Ardealului de trupul țării. Asemenea vești începuseră să circule de la sfîrșitul lui ianuarie încoace.

În ceea ce privește emisiunea în limba maghiară — abia acum îmi dau seama —, am urmărit evenimentele de la un capăt la altul, începînd cu primele demonstrații,

de fapt o lună întreagă pas cu pas, fiind cumva mereu în urma evenimentelor. A trebuit să cercetăm și să dezmințim toate știrile false, toate diversiunile, putînd să răspundem doar cu o întîrziere de o săptămînă la toată campania de dezinformare din săptămîna anterioară. Așa a fost cazul farmaciei, cazul Trabantului, apoi a venit 15 martie, cînd devenise clar că atmosfera se înfierbîntase, că se pregătea ceva. În 19 martie eram în emisie, era o zi de luni, Zoltán Boros pleca în seara aceea la întîlnirea intelectualilor români și maghiari de la Budapesta, și seoseau știrile de la Tîrgu-Mureș. Iată-ne în fața responsabilității presei, a întrebării: ce putem să spunem din toate acestea, ce e credibil, ce e real și ce e exagerat, amplificat? Ce poate fi spus din toate acestea în situația în care Secuimea era pregătită să vină la Tîrgu-Mureș, iar — ceea ce a fost rostit abia acum, în emisiunea noastră de luni sau marți de Gelu Voican Voiculescu sau N.S.Dumitru — minierii erau prin apropiere? Atunci, în dimineața zilei de 24 martie, cînd în urma trativelor dintre Vatra Românească și UDMR se năștea declarația comună, demonstrații vetriști scandau „Să vină minerii!”. Și acest slogan a fost tot timpul prezent după 21 martie. Este evident că prima minieriadă atunci a fost concepută și te sperie și gîndul, ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi intrat și minerii și secuii. Este evident că acel Nagorno Karabah, despre care vorbise Smaranda Enache, era conceput pentru Tîrgu-Mureș.

Despre rolul presei centrale? Eram mereu cu un pas în urma evenimentelor. În data de 19 martie am urcat în mașină împreună cu corespondentul din Ardeal, István Farkas, care de atunci a emigrat în Suedia, și György Györfi, și ne-am dus la Tîrgu-Mureș. În zori eram deja la spital — András Sütő fusese deja transportat la București — și am filmat întreaga zi de 20. Am filmat tot ce se putea: răniții maghiari, pe acel tînăr român care a fost bătut pentru că a strigat „Karcsi” și au crezut că e maghiar, cu Radu Ceontea ne-am întîlnit în piața Bolyai, după ce am filmat sediul devastat al UDMR, dar nu a fost dispus să vorbească despre rolul Vetrei Românești, deși era evident că autobuzele cu care au fost transportați cei de pe Valea Gurghiului pentru manifestațiile organizate de „asociația culturală”, au fost comandate de dînșii. Documentele și înregistrările sînt bine cunoscute de-acum. Coborînd spre centru, i-am intervievat pe tinerii din preajma statuii lui Avram Iancu, întrebarea fiind „dacă s-ar fi putut evita ceea ce s-a întîmplat în 19, dacă românii — care erau de acord cu faptul că aici ceva nu era în regulă —, ar fi intervenit?” Răspunsul general era că probabil că nu. Am întrebat dacă chiar cred că ungurii vor Ardealul? Nu am primit nici un răspuns, domnea mai degrabă o stare de incertitudine. Dincolo era masa manifestanților maghiari cărora le lua interviu colegul Györfi. Am urmărit tot ce s-a petecut în fundal, eu însămi ajungînd, împreună cu colegul operator, în „fundalul” evenimentelor, la locul faptei, aș putea să spun, deoarece stăteam în spatele bisericii ortodoxe de unde tocmai fuseseră lansați țărani înarmați cu bîte. Filmările au continuat toată ziua, iar în 21 la amiază am „strecurat” filmele prin mulțimea de filtre pînă la București, căci televiziunea

centrală încă nu prezentase nimic concret despre evenimente, doar filmul televiziunii irlandeze care străbătuse lumea, și care era o dovadă clară despre agresivitatea care pusese stăpînire asupra orașului.

Sosim la București și alergăm la sediul UDMR ca să vedem ce e de făcut, redactorul nostru șef încă nu s-a întors, aveam nevoie să ne ajute cineva, fie și prin presiune politică, să ajungă materialul în emisiunea de știri. Politicienii de-acolo — nici n-aș putea spune cine erau — stăteau stupefiați, nu puteau înțelege că așa ceva s-a putut întîmpla cu adevărat. La locuința sa Boros avea o instalație video, acolo am montat primul material de știri cu care am alergat la Petre Popescu, redactorul șef de atunci al programelor de știri, cel care trebuia să decidă dacă materialele pot intra în emisie sau nu. Nu trebuie să vă spun că nu a intrat nici măcar în știrile de noapte. Ulterior s-a justificat în fața lui Boros că la ora aceea încă nu existaseră răniți români!

Eu am montat apoi încă un material la locuința lui Boros, un reportaj de opt-zece minute care ar fi trebuit să intre în emisiunea de sîmbătă dimineața. Între timp, vineri seara m-am întors la Tîrgu-Mureș — unde trebuia să se finalizeze declarația comună a Vetrei și UDMR-ului —, cu conștiința împăcată că materialul va intra în emisie. Dimineața încă mă întîlnisem cu Attila Verestóy și îi spuseseam să se uite la televizor că avem un material extraordinar, ca să aflu apoi că materialul a fost scos din nou. Iată cum se poate crea un curent de opinie doar prin filtrarea informațiilor.

Smaranda Enache: S-a discutat destul de mult despre cauze, iar între ele au fost menționate și cauze istorice, dar foarte mulți dintre vorbitori au căzut la un consens asupra faptului că acest eveniment a fost instrumentat politic și că a fost într-un fel menit să oculteze mesajul Timișoarei din *Proclamația de la Timișoara*, că au existat și pot fi definite cu claritate cercuri, grupări, mișcări pentru care acest eveniment a fost profitabil din punctul de vedere al dobîndirii unor legitimități politice care le lipseau din perioada de dinaintea revoluției sau chiar din timpul revoluției. După cum am enunțat și faptul că nu sîntem în căutarea unor vinovați. Este clar pentru noi că există vinovații individuale și individualizabile, că preocuparea pentru căutarea vinovaților trebuie să revină acelor instituții ale statului care sînt abilitate să facă acest lucru: parchetul, justiția în general și că impunitatea — pentru evenimentele din decembrie 1989, sau pentru cele din martie '90, sau pentru diversele situații de criză cum au fost mineriadele — este un element care poate distorsiona mersul democrației în România. Democrația trebuie construită pe legi, pe justiție și vinovații de diversele manipulări și evenimente violente trebuie să-și găsească o pedeapsă adecvată. Cred că despre ceea ce s-a discutat mai puțin sînt consecințele evenimentelor din martie asupra construcției democrației românești și asupra tranziției.

Marius Tabacu: Prin '93-'94 am fost a doua oară la Hodac — prima oară am fost în '90 imediat după evenimente — unde m-am întîlnit cu o mulțime de săteni.

M-a interesat cum gîndesc, ce au gîndit ei atunci ș.a.m.d. Ei bine, atitudinea lor a fost surprinzătoare din două puncte de vedere pentru mine. În primul rînd, că erau înspăimîntați. Aveau concepția, pe care o au și astăzi de altfel, cum că „ungurii ne-au tras o țeapă”, adică ne-au atras în capcană. Asta este ceea ce spun ei acum. Că ei au fost aduși aici, la Tîrgu-Mureș, și au căzut într-o capcană, este absolut evident pentru toată lumea. Că nu ungurii au făcut capcana asta nu mai este așa de evident pentru ei. Cert este că într-adevăr ei au căzut într-o capcană, și au mîncat o bătaie soră cu moartea. Dar ceea ce m-a contrariat foarte mult a fost faptul că și ei au fost foarte nemulțumiți de felul în care a reacționat presa română. Și acesta este un lucru care mie mi se pare foarte semnificativ. Eu, cînd am fost acolo ultima oară, era deja bine după ce Iliescu îl făcuse pe Cofariu erou național, dar asta pe ei îi încălzea prea puțin. Cofariu — vreau să vă spun —, nu se bucură de un prestigiu prea mare în regiunea respectivă, dimpotrivă. Și nici pe departe nu este considerat acolo „erou național”. Cum nici ei înșiși nu se consideră eroi pentru ceea ce au făcut la Tîrgu-Mureș sau pentru ceea ce au fost aduși să facă. Ba din contră, sînt înspăimîntați de posibilitatea, pe care ei o consideră absolut normală, ca la un moment dat să vină o revanșă. Fiindcă situația în care au ajuns ei acum este foarte puțin de invidiat. Fiindcă au ajuns în centrul atenției, ca urmare, acele mici afaceri cu lemne care constituiau centrul activității lor, sînt mult îngreunate. Pe de altă parte, sînt un neam foarte independent care nu au acceptat niciodată nici un fel de autoritate. Preotul satului — nu acela de atunci, bărbosul, ci un om, așa zice eu, de bun simț, mie mi-a făcut o impresie bună, n-am nici un motiv să mă îndoiesc că nu ar fi așa — mi-a spus că trebuie să fie foarte atent cu oamenii aștia, că dacă calcă un picuț strîmb este excomunicat din sat. Tocmai de aceea, fiindcă acești oameni nu acceptă nici un fel de autoritate asupra lor, fiindcă le poate strica afacerea lor cu lemne. Neacceptînd nici un fel de autoritate, ei s-au trezit în situația de a nu mai fi protejați de nici o autoritate. Deci imediat după evenimentele de la Tîrgu-Mureș ei s-au trezit singuri în fața aceluia, așa zis, pericol virtual care pentru ei este un pericol virtual de revanșă, din partea maghiarilor. Întrebarea nu e cît de real este acest pericol, pentru că pentru ei acest pericol există și continuă să existe. Oamenii aștia trăiesc cu frica în sîn.

Pe de altă parte, există o concepție generală pe care o s-o ilustrez cu un alt exemplu, tot trăit de mine, în urmă cu vreo două săptămîni, cînd am fost la Baia Mare. A fost tocmai atunci cînd la Baia Mare au fost să viziteze frumusețile regiunii cei doi miniștri ai mediului. Nu știu dacă știți, oamenii din regiune, imediat la aval, au obiceiul de a arunca cîte un pește viu în fîntînă. Și cînd peștele trage cu burta în sus înseamnă că nu mai poți bea apă din fîntînă. Așa că nu știu de ce or fi murit peștii din Tisa, dar ăia din fîntîna lor nu au murit de moarte bună. Bine, au văzut ce au văzut, am văzut și eu și m-am îngrozit de ce am văzut, după aceea ne-am întors la aeroport unde a fost conferința de presă. Acolo, presa de pe lume.

Prima întrebare pusă de presa română, întrebare care a câștigat un consens unanim, adresată domnului Pepó, ministrul maghiar al mediului: „Aveți dovezi cum că Tisa ar fi contaminată?” La care toată lumea a rămas siderată, inclusiv domnul Pepó: „Ce anume vreți să discutăm, dacă s-a întâmplat sau nu s-a întâmplat?.. „Domnule, aveți dovezi?” Asta a fost prima întrebare, întrebare care după aceea s-a repetat la nesfârșit în presa românească. Bine, presa maghiară, știm, a exagerat într-o oarecare măsură, dar a avut ce exagera. Deci acest fel de a gândi, acest fel care câștigă un consens larg, aceasta este problema. Că ungurii ne-au făcut-o! Asta mi s-a spus în Țara Moților la o săptămână după ce fusesem la Baia Mare, tot așa, într-o discuție cu niște oameni, care după ce aflaseră că am fost acolo mi-au spus: „Așa-i că ne-au făcut-o ungurii?” Ei bine, acest fel de a gândi care persistă și acuma, după zece ani, acest lucru este înspăimântător pentru mine.

Elek Szokoly: Începusem această discuție cu rolul presei în pregătirea evenimentelor. Eu însumi am fost doar martor al evenimentelor din martie pentru că hotărâsem, în consens cu câți m-am putut sfătui în acele momente, să plec în ziua de 20 la Timișoara, să încerc să dau publicității de acolo tot ce se întâmplă aici, la Tîrgu-Mureș, tocmai pentru că orașul și comunitatea sa fuseseră atât de puternic izolate încât nu exista practic nici o speranță ca să se afle adevărul. La București, totul era mistificat, pe toate canalele de presă, toate balivernele care apăreau erau crezute și acceptate de marele public. Ceea ce aș dori să subliniez este acea stare de izolare neputincioasă, tragică de-a dreptul, în care se afla comunitatea tîrgumureșeană în zilele respective, mai ales, evident, comunitatea agresată. Într-adevăr, presa a avut o mare responsabilitate atunci, și în pregătirea evenimentelor, desigur, dar și atunci, și a trebuit să treacă luni de zile pînă la mineriadele din București din 13-15 iunie ca bucureștenii, inclusiv prietenii noștri de astăzi, să accepte ideea că la Tîrgu-Mureș a avut loc de fapt o mineriadă *avant la lettre*, și că lucrurile nu s-au petrecut așa cum fuseseră prezentate în majoritatea organelor de presă. Atunci, la Timișoara, într-adevăr am dat totul publicității, am dat declarații de presă, interviuri. În primele zile, țin minte, ziarul *Timișoara* încă mi-a publicat informarea, a doua, a treia zi, în schimb, pînă și Timișoara se speriasă de atmosfera generală, deja și acolo strada începuse să fie dominată de indivizi gălăgioși, mult mai agresivi, și frica începuse să pună stăpînire inclusiv pe cele mai democratice organe de presă, cum era la vremea respectivă ziarul *Timișoara*. Am vrut să adaug acest episod pentru a ne conștientiza de situația tragică în care poate ajunge o comunitate datorită presiunii mediatice.

Poate singurul articol, singura declarație normală, obiectivă, curată și curajoasă în același timp, pe care am citit-o în perioada aceea a fost cea a regretatului Virgil Andrei Văță, fost membru în CPUN, publicată, dacă nu mă înșel, în *Timpul* din Iași.

Smaranda Enache: Marea problemă era că presa de limba română din Tîrgu-Mureș, așa cum am spus, era totalmente sub control, nici unul dintre românii așa ca mine, Mircea Suhăreanu, Lucia Briscan sau alții din colegii noștri nu puteau să se exprime și să ofere o alternativă la ceea ce se întîmpla în zilele pregătirii evenimentelor. Dar Tîrgu-Mureșul a fost nu numai izolat, ci a fost bombardat cu cantități de ziare tipărite la Sibiu, de către o editură care astăzi nu știu dacă mai are vreo relevanță, și ele erau descărcate direct din tanchete sau din carele de luptă care fuseseră aduse pentru menținerea ordinii. Dezbaterile în legătură cu niște soluții, pînă la urmă banale și democratice, privind în ce limbă să învețe niște copii, au fost amplificate într-un mod extraordinar de către niște instituții publice, care n-ar fi trebuit să aibă decît o neutralitate față de tot, cum era de exemplu, știm noi bine, poșta. Poșta Română care lansa de aici, de la Tîrgu-Mureș, apeluri către Rîmnicu Vîlcea și Constanța, și mai știu eu unde, cu texte alarmiste. Nu avusese loc nimic încă. Așa că psihologia majorității, din interiorul Tîrgu-Mureșului era cotrolată de lipsa aceasta de comunicare dintre românii și maghiarii de aici, care aveau o gîndire alternativă pe de o parte, pe de altă parte, populația majoritară a României era împinsă către o pregătire psihică: „Va avea loc un conflict”; „Vinovații de acești conflict sînt ungurii”; „Există un dușman intern”; „Trebuie să fim vigilenți, trebuie să ne pregătim să rezistăm sau să ripostăm”. Și cred că acest lucru este important să-l avem în vedere, pentru că conflictul, din punctul acesta de vedere, a fost pregătît.

Mircea Suhăreanu: O coincidență a făcut ca în 19 martie să dau spre publicare un articol care nu avea nici o legătură cu problemele care urmau să aibă loc la Tîrgu Mureș. Era un articol pe care astăzi îl privesc cu multă indulgență, era foarte naiv, titlul era cam așa „*Cui îi e frică de autonomie?*”, și în care am prezentat spaimile românilor în general, ale noastre, ale tuturor, în fața unor concepte ca federalism, autonomie, regionalism. Era o perioadă foarte efervescentă și, îmi aduc aminte foarte bine, fiecare vroia să scrie, să spună ceva, să-și expună punctul de vedere. Articolul l-am adresat revistei 22 pe care o îndrăgisem foarte mult și îl citeam cu nesăț. Din păcate, domnul Stelian Tănase nu l-a publicat și l-am trimis ziarului *Româniai Magyar Szó* care l-a publicat în 30 martie. Iată că și revista 22 a avut o reticență.

Tot în acea vreme, am ascultat Radio Deutsche Welle în limba română — îl ascult și acum, sînt un auditor fidel al postului — și m-au oripilat comentariile redactorului Ciurea, nu știu cum se mai numește, care exact după 19-20 martie, cu un limbaj încărcat de frustrări, a prezentat evenimentele foarte distorsionat și mi-am zis, uite, nici măcar Deutsche Welle nu ajunge să dea o nișă, un culoar de informație reală, curată, obiectivă asupra problemei. Și mai vreau să atrag atenția asupra unui lucru: de fapt, noi ne aflăm pe un soi de dinamită, nu de astăzi, nu de ieri, nu de zece ani, de multă, multă vreme. Este dinamita provocată de un sistem

de educație: manualele de istorie în limba română în general colportează insidios, nu pe față, însă printre rînduri. Noi în timpul regimului comunist am învățat să citim *Scînteia* printre rînduri. Ei bine, se poate lua și manualul de istorie și se poate citi printre rînduri, și printre rînduri o să vezi că românii sînt mereu supuși unui probleme, unui coșmar, nu este mărturisit, dar reiese din dialog, dușmanul este maghiarul, maghiarul care de o mie de ani stă mereu și îl frustrează pe român. Bineînțeles că tineretul, datorită acestei educații — nu directe, dar insinuante —, practic ajunge frustrat. Chiar și formula că „singurul prieten al României este Marea Neagră”, că „sîntem înconjurați numai de dușmani”, sugerează că România nu a putut păși în civilizație, nu a putut să se dezvolte din cauza unor dușmani. Cultivarea acestei imagini a dușmanului, creează în masa de oameni, pe care domnul Marius Tabacu a cercetat-o întîmplător în Munții Apuseni, substratul în subconștient a acestei imagini a dușmanului, care apare mereu, chiar fără semnificație deosebită. Evenimentele din martie au avut o încărcătură și o greutate deosebite, dar și altele mai mici, cum au fost nefericitele evenimente ecologice de acum, toate alunecă pe această pantă a diversivității dușmanului. Pînă cînd sistemul de predare a istoriei României nu va fi asanat de această mentalitate, nu vom putea ieși din această capcană. Îmi pare rău că n-am adus niște manuale de istorie din Germania, am avut ocazia să le am în mînă, în care germanii își analizează cu multă obiectivitate istoria, ba mai mult, dau tineretului posibilitatea să cunoască, în mod brutal chiar, unele realități care trebuie cunoscute, trebuie știute, nu e voie să le ascundem sub covor. Atîta timp cît istoria României în școală nu va fi predată ca lumea, generația următoare, chiar dacă tinerii au bune intenții, sînt entuziaști, e vîrsta la care există toleranță, deschidere față de legături, acest sistem insidios de a inocula cultul dușmanului va fi dăunător societății românești.

Gusztáv Molnár: Experiența mea, și probabil și a altora, arată că aceste stereotipii tradiționale sînt pe cale de diminuare, mai ales în mediul studentesc, cel al tinerilor în general. De patru ani vin să predau la Cluj, am și studenți români, și este de-a dreptul incredibil cu cîtă deschidere abordează cele mai delicate subiecte, chiar și pe cele cum ar fi federalismul sau tradițiile civilizaționale specifice, central-europene, ale Ardealului. Doar un mic exemplu: polemica și scandalul din jurul manualului alternativ al lui Sorin Mitu. Putem observa o situație paradoxală. Pe de o parte, la nivelul elitelor politice, reprezentînd cele mai diverse partide, indiferent de orientare, funcționează anumite stereotipii, o anumită imagine a dușmanului. Și mai accentuat funcționează aceste stereotipii în mass-media cu impact semnificativ — PER a efectuat astfel de sondaje din care a reieșit că presa din Ardeal, majoritatea ziarelor județene, lucrează în registru naționalist, cu astfel de stereotipii — și este foarte ciudat că receptorii, populația ardeleană, conform preferințelor lor electorale, oferă o imagine total diferită. Nu întîmplător spunea Ion Iliescu doar cu cîteva zile în urmă că trebuie întreruptă hegemonia

partidelor de centru-dreapta în Ardeal și trebuie cucerit electoratul. Eu am impresia că acest aspect nu are o forță atît de substanțială precum presupunem adesea. Nu are propunzime, și sînt convins că problemele sînt mult mai grave la nivelul elitelor decît al populației. E un fenomen specific — și acum mă refer la societatea românească în ansamblul său, nu doar la Ardeal — ca, într-o societate recent alăturată Occidentului, elitele să aibă un important rol de locomotivă, iar masele — aceasta este stereotipia — se tîrăsc undeva pe la coadă. Acum parcă s-ar fi întors lucrurile și se întîmplă ceva asemănător în România cu ceea ce s-a petrecut la începutul secolului, dar și în anii '20-'30 încă, în Ungaria, mass-media dătătoare de ton și elitele politice aveau un comportament incredibil de anacronic, în timp ce societatea maghiară era cu mai multe clase deasupra propriei elite. Nu îmi explic care ar putea fi cauza, dar ar trebui să medităm asupra chestiunii dacă sloganurile ideologice care au devenit curente în învățămînt, în viața publică, și care funcționează la nivelul elitelor, fără a fi lucruri substanțiale, ar putea fi modificate sau eliminate.

Lucia Briscan: Aș vrea să vorbesc despre acel sentiment pe care l-am simțit frecvent în jurul acestei mese, și acesta este: frustrarea. Eu însămi vreau să vă spun că, în seara asta, și an de an aproape, m-am simțit frustrată împreună cu prietenii mei de la Liga Pro Europa. Atunci cînd la discuțiile care au abordat asemenea probleme, precum cele referitoare la evenimentele din martie '90 de pildă, n-am avut șansa să avem mai multe fețe prezente din partea populației majoritare. Ne-am fi dorit foarte mult ca mai mulți români, fie ei elite sau nu, să se afle în jurul acestor mese rotunde la care încercăm să dezbatem astfel de probleme. Am simțit și am resimțit dureros frustrarea fraților și prietenilor noștri maghiari care, și astăzi, în jurul acestei mese, au vorbit cu o încărcătură emoțională care arată că după zece ani de la cele întîmplate, re trăiesc cu aceeași acuitate toate sentimentele și toate gîndurile pe care le-au avut atunci, pentru că nici pînă astăzi, își dau seama, nu au avut posibilitatea să spună tot. Nici pînă astăzi nu s-au găsit urechile care să audă, încă de atunci, tot ceea ce era de spus.

Noi, dacă amintim de „butoiul cu pulbere” pe care sîntem sau nu sîntem, vedem că frustrării adăugate în martie '90 la atîtea alte frustrări ale istoriei comune, nu putem să îi dăm un cadru unde să se defuleze. Iar dacă această frustrare există atît de acut și acum, înseamnă că „butoiul de pulbere” într-adevăr există.

Aș dori să mă refer puțin la paradoxul ce planează asupra societății românești, dar care după părerea mea atinge atît elitele, cît și populația. Și aș include aici și mass-media, ca o entitate separată. Urmărind acest dezastru ecologic — un lucru care nu a avut legătură nici cu etnia, nici cu istoria, ci a fost un lucru real, palpabil —, mi se naște întrebarea, nu către dumnevoastră, ci către propriii mei cetățeni, din propria mea țară: după o lună, o lună și ceva de la cele întîmplate, chiar nimeni nu învinuiește pe nimeni pentru faptul că acei oameni care trăiesc imediat în aval

de tragedia respectivă, care au suferit o agresiune de-a dreptul la existența lor fizică, n-au fost nici pînă astăzi — nu avertizați —, dar cel puțin informați de ce se întîmplă cu ei? Nici chiar ei nu întrebă: „Bine, domnule, dar pe noi chiar nimeni nu ne ia în considerare, noi nu sîntem cetățenii acestei țări?” Deci problema se pune: „nu-i așa că ne-au făcut-o ungurii?” Fie ne-au făcut-o, fie nu ne-au făcut-o, dar pe noi nu trebuia să ne apere cineva, nu trebuia să ne informeze cineva? Adică eu mă duc și întreb ce ne-au făcut ungurii și nu îl întreb pe cel care este plătit din banii mei, din existența mea, care răspunde de integritatea mea fizică. Nu-l întreb: „Păi bine, domnule, nu trebuia să mă anunți pe mine? Nu trebuia să mă aperi pe mine de acel ceva?”

Pe de altă parte, citind în ziarul românesc local *Cuvîntul Liber*, cam la o săptămînă sau două de la cele întîmplate, un reportaj — sau, mă rog, un eseu, pentru că nu pot să-i spun altfel —, despre cele întîmplate în aval de tragedia respectivă, m-am întreat: oare țin eu bine minte sau Tisa curge cumva invers? Vă rog să mă credeți că tot demersul aceluia articol mă pune în situația să mă întreb: eu nu țin minte bine sau într-adevăr apa asta și-a schimbat direcția?

János Makkai: Nu a fost pusă încă întrebarea: de ce a avut loc acest conflict tocmai la Tîrgu-Mureș. După Trianon a urmat revanșa, sau, chiar dacă nu o revanșă propriu-zisă, a început o politică de asimilare. Se recunoaște sau nu, dar politica de asimilare a avut o anumită strategie. Putem să luăm datele recesămintelor, de la oraș la oraș, de la frontieră încoace, și poate fi urmărită în timp modificarea demografică a Oradiei, Aradului, Timișoarei, Clujului și, poate vă aduceți aminte că, la sfîrșitul lui '89, începutul lui '90, a fost descoperit acel interesant document de partid prin care se conturase o strategie referitoare la evoluția compoziției etnice a Tîrgu-Mureșului, cum arătase aceasta în '77, în '82, și cum trebuia să evolueze în cincinalul următor pentru a-i modifica structura etnică. Proporția inițială era de șaptezeci și ceva la sută majoritate maghiară care trebuia să coboare sub cincizeci la sută. Din acest lucru se poate deduce că Tîrgu-Mureșul era un oraș de front unde, conform acestor strategii, pînă în '89 ar fi trebuit să se modifice structura etnică în favoarea majorității. După opinia mea, într-o bună măsură, aceasta este explicația faptului că acest conflict trebuia să izbucnească la Tîrgu-Mureș.

Și ca să revin la ziua de astăzi, marea noastră întrebare rămîne dacă cei care au conceput această strategie au renunțat definitiv sau nu la strategia asimilaționistă? Dacă nu au renunțat, tendința de asimilare se manifestă prin cele mai diferite căi și moduri, de pildă în polemicile legate de legile învățămîntului minoritar, nu în forme brutale, nu în forme evidente, ci prin jocul de tergiversare de ani de zile a acestora. Dacă se renunță, atunci se schimbă comportamentul, se schimbă viziunea și problema dispare ca subiect de dispută politică. Dar dacă ne uităm la ce se petrece la Tîrgu-Mureș acum, în preajma alegerilor locale, unde partidele democratice, conform logicii politice, ar fi normal să susțină candidatul

aliat cu cele mai mari șanse, care este, firește, candidatul UDMR (cu cea mai mare greutate, chiar dacă nu e capabil să ducă această greutate), ar fi normal să se unească deci, dar nu se unesc, dimpotrivă, fiecare își caută propriul candidat, ba va veni poate și momentul cînd aceste partide, care se consideră democratice, se vor alia cu partide antidemocratice, numai ca să încline balanța de partea românească. Deci, problema compoziției etnice se pune în continuare și, sub acest aspect, Tîrgu-Mureșul este și acum oraș de front —, iar toată tevatura va lua sfîrșit doar atunci cînd aceste forțe vor renunța definitiv și fără echivoc la ideea de asimilare. Am convingerea că, dacă dispare ideea de asimilare, atunci vor dispărea și rădăcinile nenumăratelor conflicte.

Paul Philippi: Eu aparțin unei minorități care n-a fost menționată aici, care n-a fost implicată în acest conflict din Tîrgu-Mureș și care are cele mai vechi experiențe ca minoritate. Fiindcă sașii, din secolul XII și pînă azi, au fost și sînt o minoritate care a urmărit și în secolele naționalismului lupta dintre cei care au vrut să fie într-o Românie Mare și cei care au vrut să fie într-o Ungarie Mare. Știm bine că în 1848 ungurii și-au exprimat ura lor față de stăpînii străini prin „Talpra magyar”, iar românii prin „Deșteaptă-te române”. Contradicția era absolută dintre aceste două tendințe, unii dorind să atingă țelul unei Românii Mari, iar alții, a unei Ungarii Mari. Cînd delegații sași au sosit la Cluj pentru dietă, mulțimea s-a adunat în fața hotelului, unde erau cazați, și au strigat „Unió vagy halál! (Uniune sau moarte!)”. Alternativa oferită era clară. În anul 1940, fiind elev la Brașov, am auzit cum unii strigau: „Nem, nem, soha, mindent vissza! (Nu, nu, niciodată, totul îndărăt!)”, iar ceilalți replicau „Vrem Ardealul pîn’ la Tisa”. Această contradicție a fost esențială, născută dintr-o istorie lungă și, după ce românii au făcut România Mare, ei vroiau să facă acum același lucru pe care l-au experimentat din vremurile maghiare, fiindcă asimilarea era o tehnică foarte curentă în statul maghiar după 1867, nu este o invenție a românilor (după cum nu a fost nici invenția maghiarilor), și cu atît mai puțin a fost invenția românilor ardeleni, de vină fiind mai ales centralismul dîmbovițean, care a venit peste noi și care ne acoperă și acum.

Vorbind despre presa națională, centrală, nu putem să nu vedem că această presă nu vrea să ia la cunoștință că există o problemă a minorităților a cărei soluționare trebuie să izvorească din experiența acestora. Și a majorității, desigur, dar românii, la Alba Iulia, au avut alte vederi decît românii care au făcut Constituția din 1923, unde a intervenit centralismul dîmbovițean. Atitudinea presei centrale este deci de acest tip dîmbovițean, aceasta se reflectă și în manualele de istorie care, de fapt, sînt o mare primejdie pînă astăzi, cu toate că generația mai tînă ră nu crede totul ce scriu aceste manuale. Eu astăzi am predat istoria Transilvaniei la Sibiu, de aceea am și întîrziat, și am vorbit despre Mihai Viteazul, și a fost foarte interesant cum au reacționat studenții de la Drept la niște informații pe care nu le-au aflat din manualele lor școlare. Deci, există deja evoluții încurajatoare.

Vorbind despre Tîrgu Mureș și evenimentele din '90, eu cred că trebuie să ne gîndim ce fel de intervenție medicală trebuie să efectuăm. Chirurgical, prin depistarea autorilor și pedepsirea lor, sau să intervenim mai mult ca interniști, căutînd să oferim generației tinere informații mai corecte, printr-o presă mai bună, mai obiectivă, care să înțeleagă care sînt adevăratele probleme și cum se pot soluționa ele în spirit mai european.

Permiteți-mi să vă mai povestesc o întîmplare care, din punct de vedere tactic, poate fi interesantă. În 1990 sau la începutul lui '91, cînd se dezbătuse noua Constituție a României, domnul Frunda și alți lideri din UDMR au venit la Sibiu ca să discute cu noi, cu Forumul Democrat German — atunci ne luau încă în serios —, cum să procedăm la dezbaterea Constituției. Delegația UDMR susținea că noi trebuie să ne împotrivim cu toată puterea primului articol referitor la statul național, unitar etc. Eu personal am spus următoarele: „Domnule Frunda, acest articol provine din Constituția din 1923, acesta este o vacă sfîntă. O vacă sfîntă nu se poate tăia. Eu propun să ne exprimăm punctul nostru de vedere față de acest articol, să spunem că îl înghițim în cutare și cutare de condiții. Dacă la acest prim articol se va dezlănțui controversa cea mare, atunci la articolul 4, la articolul 23 etc., orice va spune UDMR-ul, se va confrunta cu toată opoziția.” Trebuie să înțelegem că omul de pe stradă, educat de manualele de istorie și de presă, crede ceea ce se scrie. El nu este de rea voință, ci este prost educat. Problema este, cum putem compensa acest decalaj de informație. Acesta este, cred, întrebarea cea mare, aici trebuie intervenit din punct de vedere internist, și nu chirurgical.

György Virág: Chiar dacă acum comemorăm un eveniment trist, consider că este neapărat nevoie să vorbim despre el. Cu atît mai mult simt nevoia să vorbesc, pentru că la trei zile de la evenimentele din 20 am devenit vicepreședintele CPUN județean, funcție pe care am îndeplinit-o timp de trei luni și jumătate. Noi, în cele trei luni și jumătate, trebuia să ne confruntăm într-adevăr cu o deosebită tensiune și cu o cantitate de informație incredibilă. Eram în perioada preelectorală pentru alegerile din 20 mai, iar noi, cei care am fost condamnați în acele zile la un rol de conducere, considerasem că sîntem chemați să găsim poteca îngustă care să ne scoată din haosul creat, printre altele, de evenimentele din 19 și 20. Cu toate acestea, nu aș fi luat cuvîntul dacă nu aș fi considerat deosebit de importantă responsabilitatea celor vii față de memoria celor morți. Doresc să subliniez acest lucru deoarece noi, cei care am trăit aici, trăim încă și nădăjduim că vom mai trăi ani și decenii la Tîrgu-Mureș și, din respect față de memoria acelorora, dar și față de noi înșine, avem datoria să vorbim despre distorsiunile incredibile ce caracterizează, și după zece ani de zile, nu atît conștiința publică, cît presa mai mult sau mai puțin interesată. Spun acest lucru pentru că au apărut afirmații care — știm bine, noi, cei care am fost aici — nu au nici o bază de adevăr. Aceste lucruri mi se par inadmisibile, chiar dacă sînt, și voi fi firește, pentru libertatea

opinie și a presei, și dacă mi se pare firesc să fii liber să-ți exprimi opinia, nu mi se pare a fi firesc să ai libertatea de a minți. Este vorba de o atitudine morală, și cred că ar fi bine ca și reprezentanții presei s-o țină minte. Îndrăznesc să spun aceste lucruri pentru că, iată, activez de aproape șapte ani ca vicepreședinte al Consiliului Județean și pot spune că, chiar dacă nu am găsit încă acel ton comun pe care noi, târgumureșenii, am dori din suflet să-l găsim, am ajuns barem acolo încât să nu mai umblăm cu ochii în pământ, și noi, românii și maghiarii, maghiarii și românii târgumureșeni să avem curajul să ne privim în față. Susțin, deci, că n-au trecut cei zece ani degeaba, că sîntem mai aproape de acea stare care caracterizase cîndva Tîrgu-Mureșul: acea atmosferă mai amicală, mai familială care, deși se află încă departe, sîntem pe cale de a o recuceri.

Convingerea mea este că târgumureșenii n-o să mai ridice mîna unul asupra altuia, pentru că a fi târgumureșan nu înseamnă doar să ai o adresă care să fie consemnată în buletinul de identitate, ci un anumit sistem de valori și nivel de pretenții. Îmi permit să spun că noi, târgumureșenii, români și maghiari, maghiari și români, sîntem vecini, prieteni, rude, ca și înainte de martie '90, singura noastră șansă ca să ne reîntoarcem la atmosfera și starea juridică de dinainte fiind să ne putem ridica deasupra pasiunilor care au pus stăpînire pe unii dintre noi, acum zece ani. Nu împlător am amintit și aspectul juridic, căci este greu de imaginat, deși realitatea ne-o confirmă, că pot fi pronunțate sentințe atît de partizane precum au fost atunci, și care nu pot fi trecute sub tăcere nici după zece ani de zile. Trebuie să discutăm, deci, despre aceste lucruri, să dialogăm zi de zi, căutînd soluții permanente și cu fiecare prilej, ascultîndu-l cu atenție pe celălalt, cu răbdare, pînă la capăt, fără să ne fie jenă să ne schimbăm părerea dacă sîntem puși în fața unor argumente convingătoare.

Ariadna Combes: Îmi pare bine că pot să mă refer la relațiile româno-maghiare de dinainte de decembrie '89 și să vă vorbesc și despre felul în care vedeam noi, românii de dincolo de cortina de fier, aceste relații. Trebuie să spun că ajutorul pe care maghiarii din Ardeal și din Ungaria, deci grupul *Ellenpontok*, din care o mare parte emigrase deja la Budapesta în '88-'89, a fost un sprijin enorm pentru opoziția românească. Cred că fără ajutorul acestui grup mai mult de jumătate din lucrurile care s-au întîmplat nu s-ar fi putut întîmpla. Cel puțin din punctul meu de vedere, ei au fost pentru mine — și astăzi mă gîndesc cu foarte mare recunoștință la acest grup —, un foarte mare sprijin moral. Știam că pot să contez, din punct de vedere al comunicării, că vor fi întotdeauna oameni care vor putea să aducă vești din Cluj, să transmită vești în Cluj, un lucru foarte important pentru noi. După aceea nu trebuie să uităm — și și despre asta se vorbește foarte, foarte puțin —, de sprijinul pe care Ungaria, de data aceasta, l-a adus refugiaților români. În iunie 1989 eu am fost la Budapesta și am văzut pe cei mai bine de 20 de mii de refugiați, și vorbesc de refugiați români, nu maghiari, care erau susținuți,

sprijiniți, ajutați de guvernul din Ungaria: aveau un ajutor material, locuri în care să se întâlnească. Plus această legătură pe care am întreținut-o cu forțele atunci încă de opoziție, întâlnirea din 16 iunie cu intelectualii, printre care și Gusztáv Molnár, aici prezent, felul în care prevedeam atunci lucrurile și posibilitatea unei colaborări pentru democratizarea României și normalizarea relațiilor, care a dus de fapt la celebra Declarație de la Budapesta. Toate acestea sînt lucruri care promiteau o altă evoluție a relațiilor româno-maghiare. Tot în acest sens amintesc că în momentul în care la Paris am auzit, în martie '90, ce se întîmplă la Tîrgu-Mureș — pe vremea aceea eram tocmai pe cale să desființăm *Liga pentru apărarea drepturilor omului* de la Paris și să plasăm „puterea” celor din România —, ne-am întîlnit cu prietenii noștri de la Liga maghiară pentru apărarea drepturilor omului, ca să ne gîndim ce putem face împreună pentru organizarea unei misiuni în România. Pentru că întotdeauna a existat o parte de bună credință și de foarte bună calitate, care nu s-au lăsat pradă acestor manipulări.

Gabriel Andreescu: E limpede, dacă ne uităm la ce s-a întîmplat cu 14-15 ani în urmă, că în România apare o mișcare — sau poate mișcare este prea mult spus —, apar manifestări de rezistență la regim și, în toată această poveste, conexiunea româno-maghiară este foarte importantă. Este importantă și pentru ce se întîmpla în acel moment, dar importantă prin consecințe și pentru ce urma să se întîmple mai tîrziu. Iată însă că dacă ne uităm acum la evaluările trecutului, ele se dovedesc extrem de sărace, necuprinzînd aceste elemente semnificative din istoria rezistenței românești. Am în vedere, să zicem, aceea bucată introdusă la *Cartea neagră a comunismului*, mai mult, intervenția Anei Blandiana, a lui Liiceanu etc., în care citirea rezistenței este absolut naționalistă. Practic toate numele utilizate sînt românești. E o sărăcie care arată că în zece ani societatea românească nu a fost în stare nici măcar să citească ceea ce s-a întîmplat, să introducă materialele de bază. Eu cred că ar fi timpul să se întîmple și lucrurile acestea.

György Frunda: Sînt convins că aceste dezbateri, aceste mese rotunde sînt deosebit de importante, determinante chiar pentru conviețuirea româno-maghiară, pentru tratarea în general, și pregătirea pentru viitor a colaborării dintre națiunea majoritară și minorități. Aici mă refer nu numai la comunitatea maghiară, ci și la cea germană, evreiască și la celelalte comunități care trăiesc în România, precum și la cele din Ungaria, cu avantajele și dezavantajele fiecăreia. Mi se pare foarte important modul de abordare a evenimentelor din '90, a mentalităților, a concepțiilor, a situației în care ne aflăm în prezent. Fiind însă adeptul unui *realpolitik*, aș încerca să aduc discuția în planul pragmatismului. Mărturisesc că nu eram deloc fericit, ba am avut serioase obiecții la proiectul Tratatului de bază româno-ungar. În același timp, nu poate fi ignorat faptul că Tratatul de bază conținea o serie de elemente pozitive. Totul depindea de modul în care Tratatul era aplicat, nefiind un secret pentru nimeni că nu atît textul în sine contează, ci

aplicarea sa în practică. Din acest punct de vedere, consider că valoarea practică a Tratatului de bază româno-maghiar, maghiaro-român a fost demonstrată mai mult de viața politică ulterioară decît de voința părților în momentul semnării. Sînt convins de faptul că PDSR-ul nici în visele sale de groază nu și-ar fi închipuit că acest tratat poate fi respectat sau poate fi aplicat în spiritul lui, nu numai *ad literam*, mă gîndesc aici de exemplu la evoluția legii învățămîntului. Tot așa cum sînt convins că guvernul maghiar de atunci, care a semnat, nu știa că UDMR-ul va susține cu fermitate dreptul comunităților naționale din Ungaria de a avea reprezentanță parlamentară, chiar dacă n-o au nici astăzi.

Cu ce se explică evoluția Tratatului de bază româno-maghiar? Cu doi factori, în ordinea importanței: factorul internațional european și factorul intern. În privința factorului internațional, e cunoscut faptul că România, cel puțin în acest secol, dar nu numai, a avut un simț diplomatic foarte bun, reușind de fiecare dată, spre sfîrșitul evenimentelor, să se suie în barca învingătoare. Sîntem participanți la o istorie care merge spre o Europă unită sau o confederație europeană, în care varianta la naționalismul agresiv, sălbatic, asimilator este Europa regiunilor. Diplomația română — din acest punct de vedere merită recunoaștere — a știut să folosească momentul oportun pentru a fi în barca cîștigătoare. Politica românească, la ora actuală însă, este într-o foarte mare dilemă. Nu este pe placul nostru ce se întîmplă la nivel european, dimpotrivă, facem totul ca să blocăm această evoluție, sau cel puțin s-o frînăm, dar nu avem șanse de ales. Deci, sau înghițim pastila amară și avem șanse să ne integrăm în Europa Unită, să fim acolo și prin asta să nu mai fim atît de naționaliști, sau să acceptăm realitatea străzii, realitatea țării, să ne opunem acestui trend, dar atunci știm de pe acum că ne izolăm pe plan european, cu toate consecințele ce decurg de aici: izolare politică, economie proastă, care și așa e proastă, lipsa unui viitor pentru populația acestei țări. Or, între oamenii politici români trebuie să facem deosebiri, nu numai de nuanțe, ci diferențieri de fond, de esență, pentru că sînt oameni politici români foarte europeni, tot așa cum sînt oameni politici români care suferă de un naționalism sau de o xenofobie bolnăvicioasă. Atunci rolul nostru este de a găsi legătura cu acei oameni politici și cu acele forțe politice românești care sînt pro-europene și sînt pentru o conlucrare între români și unguri, atît în interiorul granițelor românești, cît și între România și Ungaria.

Procesul care a demarat este unul politic, iar aici a avut loc o schimbare esențială de mentalitate care, în mod ciudat, se manifestă pozitiv, între România și Ungaria, pe plan militar — unde am fi crezut că va fi cel mai dificil — și cel mai slab se manifestă pe plan economic, pentru că dacă, de voie de nevoie, ar putea fi înghițită pastila amară în speranța intrării în Europa, din păcate, din capul majorității românilor nu a putut fi scoasă ideea că ungurii vor înapoi Ardealul. Își zic: da, sigur, acum se recurge la metode mai rafinate, precum cele economice, dar scopul este același. Este foarte greu să operezi cu o astfel de mentalitate. În

același timp, și partea maghiară poartă o vină, guvernul ungar în general, care nu a găsit mijloacele juridice, economice și financiare care să stimuleze, nu numai să garanteze, investițiile maghiare în România. De ani de zile mă lupt pentru înființarea unei bănci ungurești în România. A demarat la un moment dat, apoi a murit. După părerea mea, cu așa ceva s-ar putea schimba mentalitățile mult mai ușor decât cu mese rotunde sau emisiuni de televiziune. Vă spun și de ce. Românul, chiar dacă nu-l iubește pe ungar, recunoaște că acesta este mai precis, mai punctual. Are deci mai multă încredere, și preferă să-și știe banii în siguranță în banca ungurească decât la Dacia Felix sau în alte bănci românești. Să nu-ți dai seama de importanța unei astfel de politici, prin care cel puțin trei milioane de oameni din Ardeal și-ar depune banii într-o astfel de bancă care ar servi dezvoltării regionale? Pe mine nu mă interesează cum s-ar încerca ulterior frînarea dezvoltării noastre, care oricum ar fi deja imposibilă.

În privința perspectivelor, trebuie să subliniem două principii: principiul regionalismului și cel al subsidiarității. Este evident că Europa, atît la nivel de Uniune cît și la cel de Consiliu, a aprobat ambele principii, și faptul că în ultimii nouă ani au fost elaborate mai multe documente internaționale în acest domeniu decât de la al doilea război mondial pînă la 1990. Și la nivel ONU, dar mai ales la nivel european, ceea ce ne interesează în primul rînd, au fost elaborate Convenția-cadru, Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare, **Carta autoadministrării locale** — acestea sînt cele mai importante, dar, pe lîngă acestea, Adunarea Generală a Consiliului Europei a mai adoptat zece recomandări despre învățămîntul superior, despre cultură, acum se află în lucru o anexă a **Convenției europene a drepturilor omului** referitoare la autonomia culturală, iar la nivelul Uniunii Europene se lucrează la instituția Ombudsman-ului pentru comunitățile naționale. Ceva ce n-am văzut în presa română, și nu știu cîte informații avem despre aceasta. Acest lucru este foarte important pentru că Convenția Cadru privind minoritățile naționale este singurul instrument juridic care apără minoritățile naționale la nivel european la ora actuală și care poate fi folosit la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Tot așa cum este foarte important faptul că la nivelul Consiliului Europei s-a creat și funcția de Comisar pentru problemele minorităților naționale. Dacă avem aceste instrumente și dacă știm că cele două principii — regionalismul și subsidiaritatea — sînt principii acceptate la nivel european, chiar dacă nu funcționează atît de bine la nivelul țărilor membre ale Uniunii Europene, cum ne închipuim noi sau ne place să credem, avem la îndemînă mijloace viabile pentru ieșirea din impasul în care ne zbatem. Sînt convins că cele două principii — regionalismul și subsidiaritatea — sînt alternativa la statul național, ele sînt alternativa care poate preveni conflictele etnice, conflictele naționale. Un regionalism care să rezolve problema conviețuirii dintre diferitele etnii, care să asigure folosirea limbii materne în toate domeniile vieții publice, nu numai în administrație,

dar și în justiție, economie, politică și în celelalte sectoare. Un regionalism care să asigure egalitatea reală dintre cetățenii de diferite naționalități, egalitatea șanselor de afirmare, este viitorul care poate preveni conflictele interetnice și poate asigura identitatea națională.

Cum se poate face acest lucru? Aplicînd cel de al doilea principiu, despre care vă vorbeam, principiul subsidiarității. Principiul subsidiarității, care în România există doar pe hîrtie — el se aplică foarte puțin, este, de exemplu, inadmisibil ca un prefect să aibă o putere mai mare decît un președinte de consiliu județean, este inadmisibil ca un prefect să poată suspenda un primar ales, fără ca să existe o hotărîre judecătorească definitivă împotriva acestuia. Dar cele două legi care au fost adoptate de Parlamentul României, legea învățămîntului și legea administrației publice locale, chiar dacă nu ating standardele europene, elimină foarte multe din discriminările care există în legislația română.

Gusztáv Molnár: Problema reconcilierii româno-maghiare sau maghiaro-române cere un efort deosebit, inclusiv intelectual. Mereu ne gîndim doar la aspectul concret, politic. Vă amintesc un aspect subliniat de Lucian Boia în „*Cele două secole de naționalism*” —, care conține o teză provocatoare: vestul continentului, deci Occidentul, a trecut din faza națională în faza postnațională, deci în faza în care practic națiunile se deconstruiesc. Nu se mai construiesc națiuni în occidentul Europei, poate doar în niște adaosuri din Europa Centrală. Dar în estul continentului, modelul național încă este considerat un model viabil. Privind lucrurile din București, îți dai seama că este foarte greu să adopți o poziție tranșantă în această chestiune. Pentru că, dacă la nivelul continentului avem de-a face cu o dihotomie fundamentală, atunci, dacă privim mai de-a-proape situația României, ne dăm seama că însăși în cadrul României avem de a face cu o asemenea dihotomie. Adică: privind lucrurile din București, singura variantă viabilă rămîne varianta statului național. Există desigur diferite oferte, diferite concepții: naționalism-etnic, naționalism-civic, dar toate la nivelul secolului XIX, inclusiv națiunea civică, deci oferta liberală a elitei din București: vezi Patapievici, Alina Mungiu, cele mai noi intervenții explicit anti-regionaliste. A apărut o nouă notă în publicistica elitei din București, un fenomen recent. Nu zic că este alarmant, consider că este o provocare intelectuală și încerc să răspund la această provocare. Întorcîndu-mă la condiția concretă a României, spun că problema regionalismului, evocată de senatorul Frunda, cred că nu este chiar așa de simplă. Spunînd că noi ne aliem cu forțele pro-europene românești, nu e chiar așa de simplă: cum? cu cine? cu care forțe? cu care forțe europene pro-regionaliste? Nu văd nici o forță pro-europeană în România, care să adopte principiul regionalismului și a subsidiarității. Daniel Barbu, de exemplu, să amintesc o altă figură proeminentă a elitei intelectuale din București, care a făcut o analiză pertinentă a PNȚCD-ului, a întregului sistem: ideologic, politic etc., arată foarte justificat că acest partid se

autointitulează partid creștin-democrat, dar nu are nici o tangență cu subsidiaritatea care este principiul de bază al creștin-democrației. Acest lucru înseamnă că la nivel politic, din păcate, în România am ajuns la o situație de blocaj. Dar asta nu înseamnă că închidem prăvălia și nu mai avem nimic de făcut. Cred că este momentul în care trebuie să creăm ceva nou, un nou discurs, care ar putea să fie cel al unui regionalism-civic în Transilvania și pentru Transilvania, acest discurs experimentat de români, de maghiari, de germani, de romi (să nu uităm că Transilvania a devenit din nou trihotomică după vechea trihotomie). Trebuie să recunoaștem foarte franc că nici tradiția intelectuală politică ungurească și nici cea românească nu au reușit să ofere o soluție pentru reconcilierea româno-maghiaro-săsească. Pentru că tradiția statului național unitar maghiar, tradiție încetățenită odată cu revoluția din 1848 și realizată după Ausgleich, a mers pe ideea statului național unitar. O ficțiune, dar au ținut-o morțiș, nici măcar o autonomie culturală pentru români nu a fost acceptată. Acest lucru trebuie reamintit mereu, pentru că și maghiarii cam uită această tradiție. Dar tradiția statului național unitar românesc de după 1918 este o replică sută la sută a acestei tradiții, pe care eu, într-o polemică mai veche cu Patapievic, am numit-o pseudo-imperială. Pentru că o tradiție imperială propriu-zisă este deasupra națiunilor. Tradiția austriacă este o tradiție imperială autentică, pentru că se situează deasupra unor componente naționale, adică la un alt nivel. Dar un stat național unitar este pseudo-imperial. Atunci devine imperial, dar de un imperialism sortit eșecului — pentru că națiunea și imperiul sînt două principii care se exclud —, cînd civilizația occidentală, și cel puțin civilizația Europei occidentale, intră în faza postnațională. Atunci putem vorbi iarăși de un fel de „nou imperiu” în Occident, care este un eșafodaj instituțional extraordinar de interesant, cu trei nivele: nivelul subnațional — nivelul regiunilor —, nivelul statului național, care rămîne — statele naționale fiind totuși subiectele unice ale dreptului internațional, dar nu mai constituie o entitate în expansiune, fiind deja o structură instituțională în defensivă —, și nivelul supranațional. Absolut tot ce este viabil, tot ce constituie progres, se desfășoară la două nivele: subnațional și supranațional.

Cred că ne aflăm oarecum într-un impas, și eu recunosc, nu văd actualmente nici o soluție politică viabilă în România pentru probleme mult mai esențiale — nu numai pentru reconcilierea româno-maghiară —, probleme care țin de însăși continuarea procesului de modernizare a acestei țări. Dar să încercăm, cel puțin la nivel de discurs intelectual, să creăm un nou spațiu public care, deși are tangențe cu politicul, nu face politică decît implicit. Cred că putem începe o fază de construcție. Nu este perioada soluțiilor politice, trăim în faza unei șanse, totuși aceea de a experimenta un nou tip de discurs, un nou tip de spațiu public și la nivel de țară și la nivel, în special, de regiune. Îmi dau seama că există un fel de așteptare. Intelectualii români din regiune sînt pregătiți pentru acest nou tip de discurs, numai că nu dispun de un forum, cum

este, de exemplu, Liga Pro Europa. Am impresia că o să avem în acest proces de construcție, ce se află înaintea noastră, mult mai multe probleme cu maghiarii din Transilvania, decît o să avem cu românii din Transilvania.

György Frunda: În ceea ce privește alternativa prezentată de Gusztáv Molnár, nu cred că ne contrazicem. Cred că niște elemente trebuie clarificate. După părerea mea reconcilierea nu înseamnă să ne pupăm în centrul Tîrgu-Mureșului, ci înseamnă să accept că există: o altă limbă, o altă naționalitate, o altă religie și așa mai departe, pe care să le tolerez cel puțin.

După părerea mea există soluții viabile în România, nu se poate susține că nu sînt soluții. Ceea ce lipsește, după părerea mea, este voința politică, nu alternativa. Alternativa există. Un exemplu concret: pachetul de legi privind reforma justiției în România, pe care o vrea ministrul Stoica și nu o vor alții. De ce? Pentru că în România sîntem foarte mulți creștini-democrați, dar din păcate sîntem prea puțini care sîntem democrați pînă la brîu și creștini de la brîu în jos. Cei mai mulți sînt invers.

Éva Gyimesi: Aș dori să-mi aduc contribuția la problema integrării. Opinia mea nu se află în raport de contradicție cu ceea ce a spus Gusztáv Molnár, ci într-unul de complementaritate. Aș dori însă să abordez chestiunea dintr-un unghi complet diferit. Aș începe prin a propune să facem o distincție între problema integrării și cea a globalizării. Dacă e vorba de globalizare, aceasta este o noțiune americanizată față de care, cred, că e bine să fim precauți. Europa a experimentat deja acele utopii care erau legate de ideea așa-zisei societăți perfecte. Cultura Europei a fetișizat idealuri, ca și cum societatea omenească ar fi trebuit să ajungă neapărat acolo: vezi utopiile post-iluministe referitoare la societatea perfectă, vezi ideologiile legate de ideea națiunii izvorîte din Romantism, care a înălțat națiunea la rangul de scop final. Adică rostul omului pe lume este ca să slujească împlinirea și desăvîrșirea națiunii sale. Apoi a venit comunismul, care și-a propus dominația și împlinirea unei clase, hitlerismul, cu victoria și puritatea unei rase. Și în numele tuturor acestora a fost mereu sacrificată fericirea individuală a omului. Niciodată nu era vorba de fericirea ta personală, X sau Y, care ai venit pe lume aici și acum. Niciodată nu fericirea ta ca persoană era importantă — a lui, a ta, a mea — ci idealul, înfăptuirea unui ideal supraindividual.

Cum stăm oare cu globalizarea? Nu este oare și aceasta o idee care subordonează individul, ignorînd importanța fericirii sale aici și acum? Oare globalizarea cum servește fericirea oamenilor ca indivizi? Căci în comparație cu aceasta, noțiunea integrării europene pare mai umană, deși și aici se pune întrebarea, ce fel de interese încearcă să ne integreze? Eu sînt eurosceptică, dacă vreți, în sensul euroscepticismului lui Dahrendorf, pentru că sînt de părere că omul a venit pe lume nu pentru ca să-și petreacă viața în slujba unui interes colectiv, ci ca să trăiască și să fie fericit. Jürgen Mortmann, un teolog evanghelic zicea că:

„Țelul creațiunii este libertatea, jocul și bucuria”. Această „libertate, joc și bucurie” înseamnă că tuturor li se cuvine libertatea, jocul și bucuria. Și independent de fele în care în viața mea privată realizez această triadă, ar trebui să reflectăm asupra modului în care, în modestul nostru spațiu în care trăim, integrarea servește fericirea omului ca individ.

Și iată această minunată regiune, Transilvania, în care au trăit împreună șapte religii, fără să se fi asimilat reciproc timp de secole, și cel puțin trei nații: maghiarii, germanii și românii — ordinea poate fi și inversată, nu este vorba de o ierarhizare —, care ar fi trăit în pace dacă nu ar fi fost învrăjbiți, din timp în timp, de parșive interese politice. Întrebarea mea este: ce se va întâmpla cu tradițiile atât de multicolore ale acestui spațiu, cu bogățiile sale culturale și etnografice? Pe mine nimeni nu mă cunoaște ca fiind prea tradiționalistă, nu aparțin deci acelei categorii de intelectuali maghiari care își imaginează păstrarea tradițiilor prin resuscitarea instituțiilor de-acum 150-200 de ani. Eu fac parte dintre aceia care doresc să construiesc instituții moderne și viabile pe anumite tradiții. Nu negîndu-le, ci considerîndu-le capabile să se încadreze în procesul de integrare europeană, păstrîndu-și identitatea. Pentru că multiculturalitatea Europei este mult mai vie și mai autentică decît cea americană, cred că ar trebui să facem distincție între cele două multiculturalități. Eu nu sînt nici politolog, nici filosof al culturii, dar simt pe propria mea piele importanța acestui subiect. Aș vrea să întreb: oare noi, românii, maghiarii, germanii — slavă Domnului că mai există germani printre noi —, nu sîntem în stare să creăm astfel de condiții instituționale încît tinerii noștri să nu mai plece în lume? Pentru că aici nu mai este vorba doar de procesul de absorbție a materiei cenușii în relație maghiară, ci de faptul că niște copii de zece ani învață pe Internet mai repede engleza decît limba lor maternă. Copiii noștri sînt supuși, datorită globalizării, unei tendințe care, prin intermediul Internetului, le oferă posibilități mult mai atractive decît să rămînă acasă și să construiesc instituții tradiționale. Vom fi oare în stare să construim astfel de instituții ca tînărul român, tînărul maghiar și ceilalți, să rămînă acasă în Ardeal și să-i îmbogățească cultura, nu neapărat în sens tradițional, ci îmbogățiți cu posibilitățile infrastructurale și celelalte, oferite de Uniunea Europeană? Sînt copleșită de întrebări la care nu știu să răspund, dar întrebările sînt cele ale unui părinte, ale unui intelectual îngrijorat.

Paul Philippi: Mulțumesc ultimilor vorbitori că au menționat și continuitatea prezenței unui rest al populației săsești. Încă nu am plecat cu toții, și chiar dacă nu constituim o pondere cantitativă, sperăm să fim una calitativă, dacă putem fi luați în considerare în chip de catalizator. Catalizatorul nu trebuie să reprezinte o cantitate mare, trebuie doar să fie prezent pentru desfășurarea anumitor procese fizice și chimice. Eu cred că aici putem avea o contribuție, măcar intelectuală.

Vreau să vă amintesc că în 22 decembrie '89, domnul Iliescu a ținut o cuvîntare unde a lansat un program în zece puncte. Primul punct era: pluralitatea societății

românești. În pluralitate ar trebui să fie inclusă și problema etnică, chiar dacă nu în Franța — dar asupra acestui punct o să mai revin. La punctul 7 programul s-a referit la minoritățile naționale. În dimineața zilei de 23 decembrie am auzit, din întâmplare, un post de radio, nu mai știu care, unul național în limba română, Europa Liberă sau Vocea Americii, unde un român din străinătate, un emigrant, s-a referit la aceste zece puncte eliminând punctul 7 și incluzându-l în punctul 10, unde era vorba despre drepturile omului, inclusiv cel de emigrare. Interesant era că nu comunistul, fostul comunist din România, a făcut această „reșezare”, ci unul din afară. A fost reflectată astfel o tradiție care este mai veche decât cea comunistă. Ea arată că există în societatea românească pericolul unei pietrificări mentale a secolului 19. Aceasta este, cred, problema intelectuală. Am vorbit mai devreme despre un tratament medical, care ar trebui să fie mai degrabă al internistului, aș putea adăuga, al psihiatrului poate, decât al chirurgului. Acest tratament aici ar trebui să înceapă — și cred că colegul Molnár are perfectă dreptate —, trebuie să căutăm niște foruri asemenea acestuia la care participăm aici, unde aceste idei pot fi discutate în mod liber, fără a avea imediat implicații politice. Voința politică despre care vorbea domnul Frunda poate fi influențată numai în acest mod indirect, prin intermediul unui discurs intelectual.

În anul 1863 un englez a parcurs Transilvania și a scris o carte vastă, intitulată „*Transilvania, that's towns and its people*”, în această succesiune „towns and people”. Vorbind acolo despre sași, care erau atunci minoritari și au rămas minoritari până astăzi, el nu subliniază faptul că sașii sînt de naționalitate germană, ci el subliniază „their sense for self governments”. Această problemă ne desparte puțin de problema națională și naționalistă și spune mai mult despre instrumentalizarea pluralismului. Și cred că e bine să reflectăm asupra acestei sublinieri: „sense for self governments”, pentru a deschide oamenilor posibilitatea autoadministrării în cadrul unei entități mai mari. Atunci ungurii au fost cei care tindeau să impună o anumită centralizare. Totul trebuia să fie văzut din unghiul Budapestei. După 1918, totul trebuia să fie văzut din unghiul Bucureștiului. Iată mica deosebire între naționalitate și „sense for self government”. Poate este utilă.

Încă o mică remarcă la problema subsidiarității și a regionalizării. „Naționalul” la noi și „naționalul” la francezi au structuri diferite. Gîndirea naționalistă franceză spune: regiunea face națiunea, și ceea ce e dincolo de regiune nu ne mai aparține nouă, aparține altuia. În acest fel gîndit nici n-ar exista o problemă națională în România, fiindcă toți cetățenii României ar fi români și nimic altceva. Faptul că există și minorități, numite naționale, nu poate fi gîndit cu capul unui francez, aș zice, fiindcă francezii se consideră cu toții francezi și nimic altceva, de aceea se opun și legislației pentru minorități pentru că ei, chipurile, nu au minorități. Este o problemă teoretică care trebuie lămurită în cadru intelectual și cu patrioții români din București, care provin dintr-o școală franceză.

Ariadna Combes: E adevărat că Franța și-a impus un stat unitar printr-o politică de forță de secole, lucru care probabil că este un păcat, pentru că s-au pierdut niște culturi importante, cum este cultura provensală sau cultura bretonă. A făcut-o în mod dur, dar să nu uităm că astăzi este un exemplu bun dintr-un alt sens, pentru că este un stat foarte „național”, care a reușit pariul regionalizării, ceea ce este chiar o revoluție. Franța în ultimii 30 de ani a făcut foarte mulți pași spre descentralizarea administrativă și financiară, deconcentrare, ceea ce este un lucru bun. Consider că regiunile din Franța sînt acum niște instituții mult mai puternice decît instituțiile centrale. Același lucru s-a petrecut și la nivelul departamentelor, și acum, al administrației locale. Sînt totuși niște lucruri de care trebuie ținut cont cînd vorbim de modelul centralist francez.

Gabriel Andreescu: M-au incitat toate intervențiile anterioare, așa încît comentariile mele vor fi sacadate. Aș începe mai întîi cu György Frunda, care abordase în cadrul temei programate în această dimineață — etapele și actorii reconcilierii româno-maghiare —, un lucru absolut fundamental. Un actor care nu trebuie niciodată uitat este mediul internațional. Nu putem să înțelegem dinamica societății românești și modul în care abordează problematica minorităților, a regionalismului, a naționalismului etc., fără să avem în vedere acest actor. Noi putem inventaria un număr de actori cum ar fi actorii interni: actorii politici propriu-ziși, partidele, actorii civici, și actori externi, cum este mediul internațional, în particular, cum este Ungaria. Rolul jucat de Ungaria în toată povestea internă a României este reprezentativ.

Dar impactul acestor actori nu este numai impactul prin ei înșiși, foarte importantă este sinergia acestei intervenții a actorilor, deci modul în care actorii interni și externi au intrat în sinergie și au cooperat implicit sau explicit. Aici mi se pare că se află o mare parte din explicația evoluției României în ultimii zece ani, care, după părerea mea, e într-o situație oarecum paradoxală. Dacă te uiți la masa de conservatorism românesc, mă refer la instinctele și manifestările politice, dar și la mentalități, la gîndirea civico-politică, adică în sensul abstract al cuvîntului, vei vedea că asta formează partea de sub apă a eisbergului, adică partea grea și importantă, și totuși, dacă eisbergul ăsta s-a mișcat într-o direcție, depășind logica sa interioară, adică pe o direcție totuși pro-europeană, lucrurile s-au întîmplat așa tocmai datorită unei sofisticate cooperări între cei doi actori.

Logica economică, tradiția culturală și așa mai departe se adună, se împlinesc datorită unei funcționări liberale a suprasistemului, care este una europeană.

Doamna Gyimesi a avut o intervenție foarte frumoasă legată de ceea ce simte domnia sa despre identitatea în această regiune, care este o identitate diferită de cea americană, de exemplu, multiculturalitatea americană este, fără îndoială, altfel decît cea europeană. Pe de altă parte, se face permanent distincție între natura axiologică a conceptelor noastre și natura lor descriptivo-obiectivă. Globalismul

nu este o utopie în sensul în care este fascismul sau comunismul, nici nu mai vorbesc despre analogia calitativă, dar nu este o utopie, este un fenomen. Această aventură a comunicării e un fenomen, care îți place sau nu, dar el sparge toate barierele, evoluția piețelor de capital, toate celelalte lucruri care se reflectă și în procese politice, cum este integrarea europeană, toate acestea sînt factori de fapt, nu de drept. Întrebarea este: ce adăugăm noi globalismului? Ce facem cu globalismul? Cum interacționează globalismul cu valorile adevărate, cu umanismul, de exemplu? Cu această atitudine față de individ? Deseori, în spatele unor bune intenții se ascund niște pericole. Dumneavoastră spuneți că sunteți eurosceptică, și eu înțeleg foarte bine de unde vine euroscepticismul acesta. De la imaginea unei tradiții locale, a cărei frumusețe, cel puțin în spațiul imaginației, echivalează fără doar și poate cu ideea integrării europene. Numai că, dacă ne uităm la realitatea faptelor, eu nu cred că există o cale mai fermă de a păstra ceva, cît de puțin, din șansa acelor valori pe care le aveți în vedere, fără o voință europeanistă fermă, pentru că fără această voință europeanistă intrăm într-o logică naționalistă, absolut lamentabilă, care ne duce, cum spunea Gusztáv Molnár, în zona acelor societăți falimentare, în plină construcție în zona Europei de Est și în cea a fostei Uniuni Sovietice.

Éva Gyímes: Aș dori doar să remarc faptul că tocmai respectarea principiului subsidiarității presupune ca aceste comunități est-europene să fie întrebate: dacă doresc să se globalizeze, cînd vor și cum vor să se globalizeze. Pentru că voința politică și economică tinzînd să ne globalizeze se manifestă tocmai ca o putere — ostilă, aș putea spune —, cu tendințe asimilatoare din partea unei națiuni. Și tendințele globalizatoare pot fi tendințe asimilatoare. Și cine poate opri aceste tendințe dacă intelectualul — și un sistem instituțional adecvat — este pur și simplu nepregătit să îmbine ocrotirea valorilor tradiționale, naționale cu deschiderea spre globalizare? Să avem un orizont deschis spre globalizare, dar să avem și instituții solide. Da, mă exprim în termeni axiologici, dar eu găsesc că gesturile și demersurile asimilatoare și anti-subsidiariste ale globalizării constituie un pericol real.

Levente Salat: Din perspectiva unei persoane care urmărește cu o oarecare doză de spaimă, dar totodată și cu fascinație, evoluția discursului, evoluția încercărilor de reconciliere — în primul rînd privind reconcilierea româno-maghiară —, în toți acești ani, începînd din '90 încoace, aș începe prin a spune că am avut un ușor sentiment de unilateralitate a discuțiilor, care au încercat să puncteze principalele elemente și motive care au condus la fenomenul „martie Tîrgu-Mureș”. Am avut senzația că atunci cînd ne concentrăm pe rădăcinile istorice ale evenimentelor sau elementele foarte importante ale manipulărilor politice, sau pe rolul presei, este evident că surprindem componente hotărîtoare, definitorii ale lucrurilor care s-au întîmplat. Dar dacă încercăm să discutăm, să analizăm evenimentele, fenomenul ca atare, din perspectiva unei posibile reconcilieri, atunci ne scapă ceva. Ne scapă tocmai acele elemente structurale care au făcut posibil

ceea ce s-a întâmplat. Ceea ce încerc să spun în câteva fraze se referă la aceste elemente structurale. După experiența mea din toți acești ani, de când am urmărit evoluția tentativelor și inițiativelor de reconciliere, am avut senzația amară că, practic, este o încercare disimulată. Că există o doză mare de ipocrizie, pentru că părțile, fără să explicitizeze acest lucru, încearcă această reconciliere cu speranța că este posibilă fără să ajungem la punctele într-adevăr nevralgice. Deci, fără să atacăm acele probleme care constituie, practic, miezul problemei. S-a încercat un fel de teatru, o tentativă nesinceră, pentru că punctele cele mai sensibile au fost evitate în mod sistematic. Deci aș îndrăzni să spun că în momentul de față ne lipsesc instrumentele conceptuale ale reconcilierii. Dacă așa este, atunci problema este foarte gravă. Eu cred că situația este complexă și poate fi analizată din foarte multe posibile perspective, dar aș da un singur exemplu: eu cred că ceea ce se apropie de un sfârșit acum, această experiență de co-guvernare în România, adică participarea reprezentanței politice a minorității maghiare în guvern, va duce la o concluzie destul de înspăimântătoare. Eu cred că rezultatul final va fi că toată lumea își va da seama că există o discrepanță profundă dintre așteptările și dezideratele minorității maghiare, pe de o parte, și disponibilitatea majorității de a le accepta. Ceea ce este un lucru foarte periculos. Toată literatura de specialitate, care vorbește despre posibilele resurse ale conflictului în situații similare, identifică această discrepanță mare dintre voința politică a minorității și cea a majorității, ca sursa cea mai periculoasă de conflict.

Eu consider că în momentul de față ducem lipsa acestui instrument conceptual pentru a duce un dialog sincer privind șansele reconcilierii româno-maghiare. Ceea ce își propune Gusztáv Molnár este fundamental, trebuie să recunoaștem — chiar dacă nu în aceiași termeni, analiza mea este puțin diferită față de cea propusă de el —, dar și eu consider că practic sîntem într-o situație în care s-au epuizat niște speranțe, niște instrumente, chiar lupta politică a minorității și aproape ajungem la concluzia că într-un fel a fost un eșec. Deci, e nevoie de altceva. Dar trebuie să exprim totodată și o doză ușoară de scepticism pentru că știu cu ce trebuie să ne confruntăm.

Tot ieri s-a vorbit despre așteptările diferite și perspectiva diferită din care tineretul privește aceste probleme. Sînt și eu de acord, am și experiențe similare, dar îmi dau seama de lipsa unor idei care pot fi propuse tineretului. Tineretul are o experiență foarte interesantă, el trăiește realitatea în termeni foarte diferiți în comparație cu modul în care vede intelectualitatea această realitate, dar noi nu putem să îi venim în ajutor, nu avem ce să-i propunem din punct de vedere discursiv, pentru că nu există acest ceva.

Smaranda Enache: Aș dori să iau parte și eu la această discuție finală, și îmi dau seama de la bun început că, pe de o parte îmi lipsesc instrumentele teoretice politologice, pe de altă parte îmi lipsește experiența de politică pragmatică, pentru

că mi-am petrecut zece ani din această perioadă în societatea civilă, care are propria ei logică, o logică pe care am putut să o înțeleg în toată specificitatea ei, abia de îndată ce am intrat, cu un an și jumătate în urmă, într-o funcție guvernamentală. Totodată această intrare într-o funcție guvernamentală mi-a permis să înțeleg și mai profund mecanismele interne ale guvernării. Să înțeleg mai puternic mizele reformei și necesitatea reformei, și să înțeleg și mai profund decât din societatea civilă fiasco-ul unor tentative de reformă, care ne pun în situația, acum la zece ani după schimbarea de regim, să trebuiască să ne gândim la un nou început. Există niște coridoare care s-au îngustat și care și-au epuizat pînă la urmă orice capacitate de deschidere. Aici nu vreau să am nici un fel de ton de lamento, este pur și simplu o constatare, așa cum fiecare individ constată în viața lui că există căi pe care a pornit și care au fost extrem de profitabile pentru că l-au ajutat și l-au dus la rezultatul că trebuie să caute alte căi. Mie mi se pare că toată experiența de zece ani a reconcilierii, a societății civile, a întâlnirilor, a cooperării a fost extrem de profitabilă, pentru că fără ea poate nu în zece, ci abia după 20 de ani am fi ajuns la unele din concluziile noastre de acum. Așa încît cred că este important să vedem acest parcurs, dar în același timp „nu putem încremeni în proiect” — ca să citez o deja celebră expresie. Nu putem, pentru că viața în jurul nostru este atît de diferită și provocările realității noastre imediate, comunitare, naționale, supranaționale, regionale sînt atît de mari, căutarea de răspunsuri este atît de intensă, nu numai în România, ci în întreaga lume, la întrebări absolut esențiale, încît nu putem rămîne în afara trendului de a ne pune întrebări și de a căuta eventuale răspunsuri. Poziția mea din acest punct de vedere este că într-adevăr cadrele în care ne-am mișcat, în trecutul imediat, dar și în trecutul mai îndepărtat, ca și acea osificare pe care a adus-o comunismul, ne-au oprit de la căutarea unor răspunsuri nuanțate, ne-au oprit de la căutarea unor soluții curajoase. De foarte multe ori dezbaterile despre federalism sau despre regionalism de exemplu, este prezentată în fața celor, care ar trebui să fie actorii acestei dezbateri sau susținătorii săi, oamenii de rînd, drept niște mode. Aici nu este vorba de niște mode, este vorba de căutarea unor soluții pentru ca să poată exista o conviețuire profitabilă reciproc, între diversele comunități, între diversele variabile ale întregii noastre societăți. Cred, însă, că pentru ca acest lucru să aibă susținători suficienți și să se poată ieși din această diabolizare la care este supusă discutarea cadrelor posibile ale conviețuirii, este nevoie să ne gândim la ce cîștiguri poate oferi o asemenea tendință, inclusiv celor care, în acest moment, nu își dau seama că au interesul de a se alia acestei căutări. Atunci cînd vorbim de necesitatea de a păstra multiculturalitatea, tradițiile, și, a deschide spre modernitate Transilvania, în diverse forme, spre binele cetățenilor săi, și nu spre binele a unu sau doi teoreticieni care au investigat acest domeniu.

Sigur, ne-am întrebat foarte mult în ultimul timp dacă mai merită să organizăm seminarii pe teme teoretice și poate ar fi interesant să ne gândim și la faptul că

există o realitate, o realitate economică, o realitate a schimburilor, care de asemenea ar trebui să intre în preocupările noastre, dar pe de altă parte, preocuparea noastră principală în ultimii zece ani a fost una de stabilitate și securitate și de punere în valoare în această zonă a unor principii umaniste, universaliste, cu respect deosebit pentru diferență, pentru șanse egale. Acest lucru vine și din educație și din progresele pe care noi le facem și vine și din complexitatea acestei regiuni în care trăim.

Cred că întâlnirea noastră de astăzi, — ca, de fapt, fiecare întâlnire pe care am avut-o de-a lungul celor zece ani — deschide o perspectivă nouă, ne lasă cu un semn de întrebare important, și acest semn de întrebare este legat de alternativa, de forțele, de capacitatea de federare a unor forțe care împreună să caute proiecte pentru reprezentarea acestei diversități, pentru păstrarea legitimității ei și pentru soluționarea unor chestiuni — pînă la urmă curente și banale — care sînt și ele chestiuni identitare. Pentru că atunci cînd ne referim la români, maghiari, romi, germani, evrei în această zonă sau la religiile lor ne referim totodată și la circumstanța că aceste comunități s-au influențat reciproc, că a existat și o logică a conviețuirii și că în identitatea fiecăruia este prezentă și componenta identității celuilalt. Ori nu putem să ocolim o constatare dureroasă și inconfortabilă, că această diversitate și această identitate complexă au suportat o perioadă destul de îndelungată de agresiuni, de colonizare culturală și că această identitate a devenit extrem de fragilă în ultimul timp. Fragilitatea identitară este o sursă de frustrare, este o sursă de tensiune. De aceea, faptul că ne interesează această fragilitate nu este un exercițiu intelectual, ci un exercițiu pragmatic, preventiv. Prin aceste discuții trebuie să vedem că anumite experiențe se închid, noi frustrări apar și că într-adevăr frustrările sînt un potențial de confruntare, de conflict.

Se impune de la sine că trebuie căutate noi mecanisme, pentru a administra această diversitate a Transilvaniei — fiindcă la ea ne referim —, pentru a-i garanta legitimitatea. Identitatea regională, ca și identitățile naționale, a suferit un număr de traumatisme în ultima perioadă, iar aceste traumatisme se reflectă ca frustrări individuale și colective în zona noastră, creînd un nou, și oarecum neașteptat, potențial de confruntare, tocmai în momentul în care ne gîndeam că anumite soluții, — care au fost salutate de noi toți și care au fost utile și benefice, care au fost salutate și de Europa —, ni s-au părut a fi răspunsul definitiv la problematica noastră. Aici mă refer la ceea ce se refereau și alți antevorbitori, la participarea UDMR-ului la guvernare, care a adus o energie nouă procesului, care a însemnat foarte mult pentru ultimii patru ani, într-un fel pentru verificarea potențialului nostru de a merge către modele noi, dar care nu a dat răspunsul total la provocările cu care trebuia să se confrunte.

Sînt convinsă că atît cei care se găsesc în jurul acestei mese, cît și cei care se găsesc în general în societatea civilă și, probabil, în anumite părți ale societății politice, caută răspunsuri. Și evident că vom avea în zece ani care urmează o

competiție de răspunsuri la această nouă provocare: cea a îmbinării identității regionale cu cea națională și cu cea supranațională, a armonizării mecanismelor regionale cu cele naționale și supranaționale. Fără îndoială, o soluție de confruntare se găsește oricînd, și pentru aceasta nu este nevoie de nici fel de efort intelectual, civic sau moral, dar, pentru găsirea unor soluții de armonizare a interesului regional cu cel național, cu cel supranațional, e nevoie de foarte multă fantezie, e nevoie de sinceritate și onestitate intelectuală și civică, și sînt convinsă că noi toți nu vom rămîne insensibili la această nouă provocare, iar Liga Pro Europa va dori să se implice substanțial în mecanismele pe care astăzi le vedem conturîndu-se. Totodată sînt convinsă că s-a încheiat într-o oarecare măsură și fetișul „puterii celor fără de putere”, cred că și această sintagmă haveliană, care a făcut școală și care este în fond extrem de respectabilă, ajunge să se consume, pentru că pînă la urmă e nevoie ca aceste concepte teoretice pe care le auzim în jurul mesei să fie administrate public în detaliile lor mult mai puțin spectaculoase care înseamnă: șomaj, mediu, educație, comunicare, viteză; pînă la urmă acestea toate înseamnă viața noastră și prosperitatea noastră individuală, a fiecăruia dintre noi. □

Declarația Universală a Drepturilor Lingvistice

Preliminarii

Instituțiile și organizațiile neguvernamentale semnatare ale acestei Declarații universale a drepturilor lingvistice, reunite la Barcelona în perioada 6-9 iunie 1996;

Luînd în considerare Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, care, în preambulul ei, își exprimă „încrederea în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea individului și în drepturile egale dintre bărbați și femei”, și care, în al doilea articol, afirmă că „fiecare om se poate prevala de toate drepturile și libertățile” fără deosebire de „rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, de originea națională sau socială, de avere, de naștere sau de orice altă situație”;

Luînd în considerare Pactul internațional cu privire la drepturile politice și civile din 16 decembrie 1966 (articolul 27) și Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din aceeași dată care, în preambulul lor, declară că individul nu

poate fi liber dacă nu îi sînt create condițiile care să îi permită să se bucure atît de drepturile civile și politice cît și de drepturile economice, sociale și culturale;

Luînd în considerare Rezoluția 47/135 din 18 decembrie 1992 a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite — Declarația cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice;

Luînd în considerare declarațiile și convențiile Consiliului Europei, cum ar fi Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 4 noiembrie 1950 (articolul 14), Convenția Consiliului de Miniștri al Consiliului Europei din 29 iunie 1992 prin care s-a aprobat Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare, Declarația referitoare la minoritățile naționale a întîlnirii la vîrf a Consiliului Europei din 9 octombrie 1993 și Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale din noiembrie 1994;

Luînd în considerare Declarația de la Santiago de Compostella a PEN Clubului Internațional și Declarația din 15 decembrie 1993 a comitetului de traduceri și drepturi lingvistice a PEN Clubului Internațional privind propunerea organizării unei conferințe mondiale asupra drepturilor lingvistice;

Considerînd că în Declarația de la Recife, Brazilia, din 9 octombrie 1987, cel de-al 12-lea Seminar al Asociației Internaționale pentru dezvoltarea comunicării interculturale a recomandat Organizației Națiunilor Unite adoptarea măsurilor necesare pentru aprobarea și implementarea Declarației Universale a Drepturilor Lingvistice;

Luînd în considerare Convenția 169 a Organizației Internaționale a Muncii din 26 iunie 1989 cu privire la Popoarele Indigene și Tribale din țările independente;

Luînd în considerare Declarația Universală cu privire la drepturile colective ale popoarelor de la Barcelona din mai 1990, care a afirmat că fiecare popor are dreptul să-și exprime și să-și dezvolte propria cultură, limbă și propriul mod de organizare și, în vederea acestui scop, să adopte diferite cadre politice, structuri politice, educaționale, de comunicare și de administrație publică proprii;

Luînd în considerare Declarația finală a Adunării Generale a Federației Internaționale a Profesorilor de limbi moderne de la Pécs (Ungaria), din 16 august 1991, care a recomandat ca drepturile lingvistice să fie considerate printre drepturile fundamentale ale omului;

Luînd în considerare raportul Comisiei pentru Drepturile Omului a Consiliului Economic și Social al Națiunilor Unite din 20 aprilie 1994, cu privire la proiectul de declarație asupra drepturilor popoarelor indigene, care apreciază drepturile individuale în lumina drepturilor colective;

Luînd în considerare proiectul de declarație al Comisiei Interamericane de Drepturile Omului, cu privire la drepturile popoarelor indigene, adoptată în cadrul celei de-a 1278-lea sesiuni din 18 septembrie 1995;

Considerînd că majoritatea limbilor lumii aflate în pericol aparțin comunităților nesuverane și că principalii factori care împiedică dezvoltarea acestor limbi și accelerează înlocuirea lor lingvistică presupun lipsa auto-administrației dar și politica statelor care își impun atît structura politică și administrativă cît și propria limbă;

Considerînd că invazia, colonizarea, ocupația sau celelalte modalități de subjugare politică, economică sau socială implică, de multe ori, impunerea unei limbi străine ori, cel puțin, distorsionează percepțiile privind valoarea limbii materne și dau loc unor atitudini de ierarhizare lingvistică, ceea ce subminează loialitatea vorbitorilor față de limba maternă; și considerînd că limba popoarelor ce și-au dobîndit suveranitatea este înglobată într-un proces de substituie lingvistică datorat unei politici ce favorizează limba fostei puteri imperialiste sau colonizatoare;

Considerînd că universalismul trebuie să se bazeze pe o concepție de

diversitate lingvistică și culturală care să triumfe atât asupra tendințelor de omogenizare cât și asupra celor de izolare ca factori de excludere;

Considerînd că, în vederea asigurării unei coexistențe pașnice între comunitățile lingvistice, trebuie stabilite o serie de principii generale care să garanteze promovarea și respectarea tuturor limbilor și folosirea lor în viața publică și privată;

Considerînd că diferiți factori de natură non-lingvistică (istorici, politici, teritoriali, demografici, economici, socio-culturali, socio-lingvistici și din domeniul comportamentelor colective) dau naștere unor probleme care duc la dispariția, marginalizarea sau degradarea numeroaselor limbi și că drepturile lingvistice trebuie, în mod constant, examinate dintr-o perspectivă generală, astfel încît în fiecare caz să poată fi aplicată soluția potrivită;

Conștiente de faptul că o Declarație Universală a Drepturilor Lingvistice este necesară pentru a corecta dezechilibrele lingvistice în vederea asigurării respectului față de fiecare limbă și a dezvoltării lor complete, și pentru stabilirea principiilor necesare unei păci lingvistice juste și echitabile pe plan mondial, considerate factor cheie a conviețuirii sociale;

DECLARĂ CĂ

Preambul

Situația fiecărei limbi, în lumina considerațiilor anterioare, este rezultatul convergenței și al interacțiunii unui întreg șir de factori de natură po-

litico-juridică, ideologică și istorică, demografică și teritorială, economică și socială, culturală, lingvistică și socio-lingvistică, inter-lingvistică, precum și de natură subiectivă.

În momentul de față, acești factori se definesc prin:

- tendința unificatoare seculară a majorității statelor de a reduce diversitatea și de a încuraja atitudinile opuse pluralității culturale și pluralismului lingvistic;

- procesul de mondializare a economiei, deci al pieții informației, al comunicării și al culturii, care bulversează domeniile relațiilor și formele de interacțiune ce garantează coeziunea internă a fiecărei comunități lingvistice;

- modelul de creștere economică promovat de grupurile economice transnaționale, care pretind că identifică dereglarea cu progresul, și individualismul competitiv cu libertatea, ceea ce generează grave și crescînde inegalități economice, sociale, culturale și lingvistice;

Amenințările care pîndesc azi comunitățile lingvistice, fie că este vorba despre absența autonomiei politice, despre o populație puțin numeroasă, dispersată, sau parțial dispersată, despre o economie precară, o limbă non-codificată sau un model cultural opus modelului predominant, fac ca numeroase limbi să nu poată supraviețui și să nu se poată dezvolta, dacă următoarele obiective fundamentale nu vor fi luate în considerare:

Pe plan politic, conceperea unei organizări a diversității lingvistice care

să permită participarea efectivă a comunităților lingvistice la acest nou model de dezvoltare.

Pe plan cultural, construirea compatibilității depline a spațiului de comunicare mondial prin participarea echitabilă a tuturor popoarelor, a tuturor comunităților lingvistice și a tuturor indivizilor la procesul de dezvoltare.

Pe plan economic, sprijinirea unei dezvoltări durabile, bazată pe participarea tuturor și pe respectarea echilibrului ecologic al societăților precum și pe raporturi echitabile între toate limbile și toate culturile.

Din aceste motive, prezenta Declarație consideră ca punct de plecare comunitățile lingvistice și nu statele. Ea se înscrie în contextul întăririi instituțiilor internaționale capabile să garanteze o dezvoltare durabilă și echitabilă pentru întreaga umanitate, urmărind concomitent obiectivul de a încuraja crearea unui cadru politic pentru diversitatea lingvistică bazată pe respect reciproc, coexistență armonioasă și apărarea interesului general.

Titlu preliminar

Precizări conceptuale

Articolul 1

1. Prezenta declarație consideră drept *comunitate lingvistică* orice societate umană care, stabilită istoric într-un spațiu determinat, recunoscut sau nu, se identifică drept popor și care și-a dezvoltat o limbă comună ca mijloc natural de comunicare și coeziune culturală între membrii săi. Expresia „*limbă proprie unui teritoriu*” desem-

nează idiomul comunității stabilite istoric pe același teritoriu.

2. Prezenta declarație are ca punct de plecare principiul conform căruia drepturile lingvistice sînt în același timp drepturi individuale și colective, și adoptă ca punct de referință a drepturilor lingvistice depline cazul unei comunități lingvistice istorice în cadrul propriului teritoriu, considerat a fi nu numai aria geografică în care această comunitate trăiește, ci și spațiul social și funcțional indispensabil pentru dezvoltarea deplină a limbii. Din această premiză decurge progresia sau continuarea drepturilor grupurilor lingvistice menționate la punctul 5 al prezentului articol, precum și cele ale persoanelor care trăiesc în afara teritoriului comunității lor.

3. În concordanță cu finalitatea enunțată a prezentei Declarații, sînt considerate a fi în propriul teritoriu și aparținînd unei comunități lingvistice grupurile:

i) separate de restul comunității lor prin frontiere politice sau administrative;

ii) stabilite istoric într-un spațiu geografic redus, înconjurat de membrii altor comunități lingvistice; sau

iii) instalate într-un spațiu geografic pe care îl împart cu membrii altor comunități lingvistice avînd antecedente istorice echivalente.

4. Prezenta Declarație consideră, de asemenea, drept comunități lingvistice în teritoriu istoric propriu popoarele nomade în spațiile lor istorice de migrare sau popoarele stabilite în spații

dispersate din punct de vedere geografic.

5. Prezenta Declarație consideră drept *grup lingvistic* orice grup social avînd aceeași limbă, stabilit în spațiul teritorial al unei alte comunități lingvistice, fără a avea antecedente istorice echivalente, acesta fiind cazul imigranților, refugiaților, al persoanelor exilate sau al membrilor diasporelor.

Articolul 2

1. Prezenta Declarație consideră că, atunci cînd mai multe comunități sau grupuri lingvistice împart același teritoriu, drepturile formulate în prezenta Declarație trebuie să fie exercitate pe baza respectului reciproc și să fie protejate prin garanții democratice maxime.

2. În vederea stabilirii unui echilibru socio-lingvistic satisfăcător, adică pentru a defini o relație adecvată între respectivele drepturi ale acestor comunități sau grupuri lingvistice și cele ale persoanelor care le compun, este necesar să se ia în considerare factori diferiți de antecedentele lor istorice pe teritoriul dat și voința lor exprimată în mod democratic. Printre acești factori, a căror luare în considerație poate presupune un tratament compensatoriu, vizînd o reechilibrare, se numără caracterul forțat al migrațiilor care a dus la coexistența diferitelor comunități sau grupuri și la gradul lor de precaritate politică, socio-economică și culturală.

Articolul 3

1. Prezenta Declarație consideră ca drepturi personale inalienabile, ce pot fi exercitate în orice situație:

- dreptul de a fi recunoscut ca membru al unei comunități lingvistice;
- dreptul de a folosi limba maternă atît în cerc privat cît și în public;
- dreptul la folosire a propriului nume;
- dreptul de a întreține relații și de a se asocia cu ceilalți membri ai comunității lingvistice de aceeași origine;
- dreptul de a păstra și dezvolta propria cultură;

și toate celelalte drepturi legate de limbă, recunoscute prin Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966 și prin Pactul Internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din aceeași dată.

2. Prezenta Declarație consideră că drepturile colective ale grupurilor lingvistice pot include, în afara drepturilor vizate în articolul precedent și în conformitate cu dispozițiile de la punctul 2 al articolului 2:

- dreptul fiecărui grup la învățarea propriei limbi și culturi;
- dreptul fiecărui grup de a dispune de servicii culturale;
- dreptul fiecărui grup la o prezență echitabilă a limbii și culturii sale în mass-media;
- dreptul fiecărui membru al unui grup dat de a i se răspunde în propria sa limbă în relațiile sale cu oficialitățile și în relațiile socio-economice.

3. Drepturile persoanelor și ale grupurilor lingvistice menționate anterior nu vor afecta în nici un caz relațiile lor cu comunitatea limbii "gază" sau integrarea lor în această comunitate. Nu

se va putea aduce atingere, pe de altă parte, comunității gazdă sau membrilor acesteia să-și folosească propria limbă în public fără restricție, pe întregul lor teritoriu.

Articolul 4

1. Prezenta Declarație consideră că persoanele care își stabilesc reședința într-un teritoriu al unei comunități lingvistice diferite de a lor au dreptul și datoria de a avea o atitudine *integrativă* în respectiva comunitate. *Integrarea* este definită ca o socializare complementară a unor persoane în așa fel încât ele să-și păstreze caracteristicile originare ale culturii lor împărtășind în același timp cu societatea primitoare destule referințe, de valori și de comportament, pentru a nu adăuga noi dificultăți membrilor comunității gazdă în viața lor socială și profesională.

Prezenta Declarație consideră, pe de altă parte, că *asimilarea* — adică fenomenul de aculturare a persoanelor în societatea primitoare, prin înlocuirea caracteristicilor originare ale culturii lor cu referințele, valorile și formele de comportament ale societății gazdă — nu va putea fi, în nici un caz, forțată sau indusă, ea poate fi numai rezultatul unei alegeri libere.

Articolul 5

Prezenta Declarație pornește de la principiul că drepturile tuturor comunităților lingvistice sînt egale și independente de statutul lor juridic sau politic, ca limbă oficială, regională sau minoritară; expresiile „limbă regională” și „limbă minoritară” nu sînt folosite în

prezenta Declarație, pentru că se recurge frecvent la acestea pentru a restrînge drepturile unei comunități lingvistice, chiar dacă recunoașterea unei limbi ca minoritară sau regională poate uneori să înlesnească exercitarea anumitor drepturi.

Articolul 6

Prezenta Declarație apreciază că o limbă nu poate fi considerată ca specifică unui teritoriu sub pretextul că este limba oficială a statului sau că a fost folosită în mod tradițional în spațiul respectiv, în scopuri administrative sau pentru anumite activități culturale.

Titlul I

Principii generale

Articolul 7

1. Fiecare limbă este expresia unei identități colective și a unei modalități distincte de percepere și descriere a realității și prin urmare ea trebuie să poată beneficia de condițiile necesare dezvoltării depline în toate domeniile.

2. Fiecare limbă este o realitate constituită colectiv și ea este pusă la dispoziția membrilor unei comunități ca instrument de coeziune, identificare, comunicare și expresie creativă în sinul acesteia.

Articolul 8

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul să-și organizeze și să-și administreze propriile resurse în scopul asigurării folosirii propriei limbi în toate domeniile vieții sociale.

2. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a dispune de mijloacele necesare pentru a asigura transmiterea și continuitatea limbii sale.

Articolul 9

Orice comunitate are dreptul să-și codifice, să-și standardizeze, să-și ocrotească, să-și dezvolte și să-și promoveze propriul sistem lingvistic, fără interferențe induse sau forțate.

Articolul 10

1. Toate comunitățile lingvistice sînt egale în drepturi.

2. Prezenta Declarație consideră că orice discriminare față de o comunitate lingvistică, bazată pe criterii precum gradul de suveranitate politică, situația socială, economică etc. sau pe nivelul de codificare, actualizare sau modernizare, care aduc atingere limbii sale, este inadmisibilă.

3. În aplicarea principiului egalității vor fi luate toate măsurile necesare pentru ca această egalitate să fie efectivă.

Articolul 11

Orice comunitate lingvistică are dreptul să dispună de mijloace de traducere în ambele sensuri care să garanteze exercitarea drepturilor conținute în prezenta Declarație.

Articolul 12

1. Orice persoană are dreptul să-și desfășoare activitățile publice în propria-i limbă în măsura în care aceasta este și limba teritoriului său de domiciliu.

2. Orice persoană are dreptul de a-și folosi limba în sfera personală sau familială.

Articolul 13

1. Orice persoană are dreptul de a învăța limba teritoriului în care domiciliază.

2. Orice persoană are dreptul să fie poliglotă și să cunoască și să folosească limba cea mai potrivită pentru dezvoltarea sa personală sau mobilitatea sa socială, fără a aduce prejudicii garanțiilor stabilite de prezenta Declarație în folosirea publică a limbii specifice teritoriului respectiv.

Articolul 14

Prevederile prezentei Declarații nu pot fi interpretate sau folosite în detrimentul oricărei alte norme sau practici prevăzută de un regim intern sau internațional mai favorabil folosirii unei limbi în teritoriul care îi este propriu.

Titlul al doilea**Regimul lingvistic general****Secțiunea I****Administrația publică și organismele oficiale****Articolul 15**

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul la folosirea limbii sale ca limbă oficială pe propriul său teritoriu.

2. Orice comunitate lingvistică are dreptul ca actele juridice și administrative, documentele publice și private și inscripționările în registrele publice realizate în limba teritoriului să fie considerate valabile și efective și ca nimeni să nu poată pretexta necunoașterea sa.

Articolul 16

Orice membru al unei comunități lingvistice are dreptul de a-și folosi propria limbă în raporturile sale cu autoritățile publice și să i se răspundă în această limbă. Acest drept se aplică în egală măsură în relațiile cu administrația

centrală, teritorială, locală sau supra-teritorială cu competențe pe teritoriul căruia această limbă îi este proprie.

Articolul 17

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a avea la dispoziție și de a obține în limba sa maternă orice document oficial util pe teritoriul căruia această limbă îi este proprie, indiferent dacă aceste documente sînt pe suport de hîrtie, pe suport magnetic sau pe orice alt suport.

2. Toate formularele, modelele sau alte documente administrative emise pe suport de hîrtie, pe suport magnetic sau pe orice alt tip de suport de către administrația publică trebuie să fie redactate și puse la dispoziția publicului în toate limbile teritoriilor acoperite de serviciile însărcinate cu eliberarea lor.

Articolul 18

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a cere ca legile și celelalte prevederi juridice care o privesc să fie publicate în limba proprie teritoriului lor.

2. Autoritățile publice care au în domeniul lor de acțiune mai mult de o limbă teritorială istorică, au obligația să publice toate legile și prevederile de interes general, în aceste limbi, indiferent dacă vorbitorii acestora înțeleg sau nu alte limbi.

Articolul 19

1. Adunările reprezentanților trebuie să adopte ca limbă(-i) oficială(-e) limba sau limbile vorbite istoric în teritoriul pe care îl reprezintă.

2. Acest drept privește în mod egal limbile comunităților dispersate, vizate de paragraful 4, articolul 1.

Articolul 20

1. Orice persoană are dreptul de a folosi în tribunale, oral sau în scris, limba istoric vorbită pe teritoriul pe care sînt situate acestea. Tribunalele sînt obligate să folosească în procedurile interne limba specifică teritoriului. Dacă sistemul juridic al statului impune ca procedura să continue în afara teritoriului de origine al justițiabilului, limba de origine trebuie totuși menținută.

2. În toate cazurile, fiecare persoană are dreptul să fie judecată într-o limbă pe care să o poată înțelege și să o vorbească sau să obțină asistența gratuită a unui interpret.

Articolul 21

Orice comunitate lingvistică are dreptul să ceară ca inscripționările în registrele publice să fie efectuate în limba proprie teritoriului.

Articolul 22

Orice comunitate lingvistică are dreptul să ceară ca orice act notarial sau oficial emis de un notar public să fie redactat în limba proprie teritoriului care este de resortul acestui funcționar public.

Secțiunea II

Învățămîntul

Articolul 23

1. Învățămîntul trebuie să contribuie la favorizarea capacității de liberă exprimare lingvistică și culturală a comunității lingvistice în teritoriul în care se desfășoară.

2. Învățămîntul trebuie să contribuie la menținerea și dezvoltarea limbii vorbite de către comunitatea lingvistică din teritoriul în care se desfășoară.

3. Învățămîntul trebuie să servească întotdeauna diversitatea lingvistică și culturală și să favorizeze stabilirea unor relații armonioase între diferitele comunități lingvistice ale întregii lumi.

4. Ținînd cont de cele de mai sus, orice persoană are dreptul să învețe limba pe care o dorește.

Articolul 24

Orice comunitate lingvistică are dreptul să decidă gradul în care limba sa să fie prezentă, ca limbă de circulație sau ca obiect de studiu, la orice nivel de învățămînt din cadrul teritoriului său: preșcolar, primar, gimnazial, liceal, tehnic și profesional, universitar, precum și al formării adulților.

Articolul 25

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a dispune de toate resursele umane și materiale necesare asigurării gradului dorit al prezenței limbii sale la toate nivelele de învățămînt din teritoriul său: cadre pregătite corespunzător, metode pedagogice adecvate, manuale, finanțări, spații și echipamente, mijloace tehnice tradiționale și tehnologie de vîrf.

Articolul 26

Orice comunitate lingvistică are dreptul la un învățămînt care să permită tuturor membrilor săi să obțină o stăpînire totală a propriei limbi, astfel încît să o poată folosi în toate domeniile de activitate, precum și la cea mai bună cunoaștere posibilă a oricărei alte limbi pe care doresc să o învețe.

Articolul 27

Orice comunitate lingvistică are dreptul la un învățămînt care să permită membrilor săi să acumuleze cunoștințe

lingvistice legate de propriile lor tradiții culturale, cum ar fi limba literară sau de cult, în trecut limbi obișnuite ale comunității sale.

Articolul 28

Orice comunitate lingvistică are dreptul la un învățămînt care să permită membrilor săi însușirea de cunoștințe aprofundate privind moștenirea lor culturală (istorie și geografie, literatură etc.), precum și cea mai înaltă pregătire posibilă privind orice altă cultură pe care doresc să o cunoască.

Articolul 29

1. Orice persoană are dreptul să beneficieze de învățămînt în limba sa proprie pe teritoriul pe care trăiește.

2. Acest drept nu exclude dreptul de a accede la cunoașterea orală sau scrisă a oricărei limbi ce i-ar putea servi ca instrument de comunicare cu celelalte comunități lingvistice.

Articolul 30

Limba și cultura fiecărei comunități lingvistice trebuie să fie obiect de studiu și cercetare la nivel universitar.

Secțiunea III

Nume de persoane

Articolul 31

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a-și păstra și folosi propriul sistem onomastic în orice domeniu și orice ocazie.

Articolul 32

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul să folosească toponimicele în limba proprie teritoriului dat, oral sau în scris, în toate domeniile, fie private, publice sau oficiale.

2. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a stabili, de a păstra și de a revizui toponimia autohtonă. Aceasta nu poate fi nici suprimată, nici deformată sau adaptată în mod arbitrar, nici înlocuită în cazul schimbării conjuncturii politice sau de altă natură.

Articolul 33

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a se denumi în propria limbă. În consecință, orice traducere în alte limbi va evita denominările ambigue sau peiorative.

Articolul 34

Orice persoană are dreptul de a-și folosi antroponimicul în limba sa proprie în toate domeniile și are dreptul la transcrierea sa fonetică, pe cât de fidelă cu putință, într-un alt sistem grafic, dacă este nevoie.

Secțiunea IV

Mass-media și noile tehnologii

Articolul 35

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a decide care să fie gradul prezenței limbii sale în mediile de comunicare din teritoriul său, fie că este vorba despre media locale și tradiționale sau despre cele cu o răspândire mai largă, ori cele care folosesc o tehnologie mai avansată, indiferent de sistemul de distribuție sau de mijlocul de transmisie folosit.

Articolul 36

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a dispune de toate resursele umane și materiale necesare pentru a asigura nivelul dorit al prezenței limbii sale și al liberei exprimări culturale în

mass-media din teritoriul său: personal corespunzător calificat, finanțare, spații și echipamente, mijloace tehnice tradiționale și tehnologie de vîrf.

Articolul 37

Orice comunitate lingvistică are dreptul să primească, prin mijloacele de comunicare în masă, informații aprofundate despre moștenirea sa culturală (istorie și geografie, literatură etc), precum și cel mai înalt nivel de informații cu putință despre orice altă cultură pe care membrii săi doresc să o cunoască.

Articolul 38

Limbile și culturile tuturor comunităților lingvistice trebuie să aibă parte de un tratament echitabil și non-discriminatoriu din partea mijloacelor de comunicare din întreaga lume.

Articolul 39

Comunitățile vizate în paragrafele 3 și 4 ale articolului 1 din prezenta Declarație, precum și grupurile menționate în paragraful 5 al aceluiași articol, au dreptul la o reprezentare echitabilă a limbii lor în mijloacele de comunicare din teritoriul în care sînt stabilite sau unde se deplasează. Exercițarea acestui drept trebuie să fie armonizată cu exercitarea drepturilor celorlalte grupuri sau comunități lingvistice din teritoriu.

Articolul 40

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a dispune de echipamente de informatică adaptate sistemului lingvistic propriu, precum și mijloace și produse informatice în limba sa, pentru a profita din plin de potențialul oferit de acestetehnologii în libera exprimare,

în educație, comunicație, editare, traducere și, în general, în tratarea informației și răspîndirea culturii.

Secțiunea V

Cultura

Articolul 41

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a-și folosi limba, de a o păstra și de a o întări prin toate modalitățile de exprimare culturală.

2. Exercițarea acestui drept trebuie să poată fi dezvoltată deplin fără ca spațiul comunității avute în vedere să fie ocupat în mod hegemonic de o cultură străină.

Articolul 42

Orice comunitate lingvistică are dreptul la dezvoltare deplină în cadrul propriului domeniu cultural.

Articolul 43

Orice comunitate lingvistică are dreptul să accedă la operele produse în limba sa.

Articolul 44

Orice comunitate lingvistică are dreptul să accedă la programe interculturale, cu ajutorul difuzării unui nivel informațional suficient și prin sprijinul acordat învățării limbii de către străini sau acelora de traducere, de dublaj, de postsincronizare și de subtitrare.

Articolul 45

Orice comunitate lingvistică are dreptul să pretindă ca limba proprie teritoriului să ocupe un loc prioritar în cadrul manifestărilor și serviciilor culturale (biblioteci, videoteci, cinematografe, teatre, muzee, arhive, folclor, industrii culturale și toate celelalte expresii ale vieții culturale).

Articolul 46

Orice comunitate lingvistică are dreptul de a-și ocroti patrimoniul lingvistic și cultural, inclusiv manifestările sale materiale precum arhivele, operele și lucrările de artă, realizările arhitecturale și monumentele istorice sau inscripțiile în propria limbă.

Secțiunea VI

Domeniul socio-economic

Articolul 47

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul să stabilească folosirea limbii sale în toate activitățile socio-economice ale teritoriului în care trăiește.

2. Orice membru al unei comunități lingvistice are dreptul să dispună în limba sa de toate resursele necesare desfășurării activității sale profesionale, cum ar fi documentele și lucrările de referință, instrucțiunile de folosire, formularele de toate tipurile, precum și materiale și produse informatice.

3. Folosirea altor limbi în acest domeniu nu poate fi pretinsă decât în măsura în care este justificată de natura activității profesionale în cauză. În nici un caz, o altă limbă de apariție mai recentă nu poate restrînge sau suprima folosirea limbii proprii teritoriului.

Articolul 48

1. Pe teritoriul propriei comunități lingvistice, orice persoană are dreptul să-și folosească limba proprie, cu deplină valoare juridică, în toate tipurile de tranzacții economice, precum cumpărarea sau vânzarea de bunuri sau servicii, operațiunile bancare, polițele de asigurare, contractele de muncă și altele.

2. Nici o clauză din aceste acte private nu poate să excludă sau să limiteze folosirea unei limbi pe propriul teritoriu.

3. Pe teritoriul propriei comunități lingvistice, orice persoană are dreptul de a dispune în limba sa de documentele necesare realizării operațiunilor mai sus menționate, precum: imprimare, cecuri, contracte, facturi, borderouri, comenzi și altele.

Articolul 49

Pe teritoriul propriei comunități lingvistice, orice persoană are dreptul să-și folosească limba în orice tip de organizații socio-economice, precum sindicatele muncitorești sau patronale și asociațiile sau breslele profesionale.

Articolul 50

1. Orice comunitate lingvistică are dreptul de a pretinde prezența predominantă a limbii sale în publicitate, pe firmele comerciale, pe indicatoare și, în general, în tot ceea ce reprezintă imaginea țării.

2. Pe teritoriul propriei comunități lingvistice, orice persoană are dreptul de a beneficia, în limba sa proprie, de informații complete, orale sau scrise, privind produsele și serviciile pe care le propun întreprinderile comerciale, aceasta presupunând atât instrucțiunile de folosire cât și etichetele, listele de ingrediente, publicitatea, garanțiile și altele.

3. Toate indicațiile publice privind securitatea persoanelor trebuie să fie exprimate în limba proprie teritoriului dat în condiții care să nu fie inferioare celor de care se bucură oricare altă limbă.

Articolul 51

1. Orice persoană are dreptul să folosească limba proprie teritoriului în relațiile sale cu firmele, întreprinderile comerciale și organismele private și să pretindă să i se răspundă în aceeași limbă.

2. Orice persoană are dreptul, în calitate de client, consumator sau utilizator, să pretindă să fie informat, oral sau în scris, în limba proprie teritoriului în instituțiile deschise pentru public.

Articolul 52

Orice persoană are dreptul să-și exercite activitățile profesionale în limba proprie teritoriului, cu excepția cazului în care funcțiile inerente serviciului pretind folosirea altor limbi, cum este cazul profesorilor de limbi străine, al traducătorilor sau al ghizilor.

Dispoziții adiționale

Prima

Autoritățile publice, în domeniile lor de activitate, sînt datorate să ia toate măsurile pentru aplicarea drepturilor proclamate în prezenta Declarație. Mai precis, vor trebui să fie destinate fonduri internaționale pentru sprijinirea exercitării drepturilor lingvistice ale comunităților care duc lipsă, în mod evident, de resurse. Autoritățile publice, de exemplu, trebuie să acorde ajutorul necesar în codificarea, transcrierea și predarea limbilor diverselor comunități, precum și în folosirea lor în administrație.

A doua

Autoritățile publice sînt datorate să vegheze ca autoritățile, organizațiile și

persoanele în cauză să fie informate în privința drepturilor și a datoriilor ce decurg din prezenta Declarație.

A treia

Autoritățile publice trebuie să prevadă, în acord cu legislația în vigoare, sancțiunile care să pedepsească violarea drepturilor lingvistice vizate prin prezenta Declarație.

Dispoziții finale

Prima

Prezenta Declarație propune crearea unui *Consiliu al Limbilor* în cadrul Organizației Națiunilor Unite. Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite îi revine sarcina de a crea acest

Consiliu, de a-i defini funcțiile și de a-i numi membrii. Ține de asemenea de îndatoririle sale crearea organismului de drept internațional însărcinat cu apărarea comunităților lingvistice în lumina drepturilor recunoscute în prezenta Declarație.

A doua

Prezenta Declarație propune și promovează crearea unei *Comisii mondiale a drepturilor lingvistice*, organism consultativ neoficial, alcătuit din reprezentanți ai organizațiilor neguvernamentale și ai altor organizații preocupate de problema drepturilor lingvistice.

Barcelona, iunie 1996

Un document de referință

ISTVÁN HALLER

Documentele internaționale cu privire la drepturile minorităților naționale au în vedere trei aspecte legate de limbă: (a) învățarea, (b) utilizarea și (c) recunoașterea valorii ei simbolice. Prima problemă însă de care se lovesc minoritățile este recunoașterea statutului lor. Ce este o minoritate, ce este o limbă regională/minoritară? Problematika definiției este una foarte controversată, disputată de decenii¹. Cum pînă în momentul de față nu s-a găsit nici o definiție care să cuprindă toată complexitatea realității, marea majoritate a specialiștilor afirmă că nici nu este nevoie de ea; la dezbateri internaționale pe tema minorităților doar cei care încearcă să blocheze autenticele discuții asupra problemei minorităților mai pun întrebarea retorică: „dar ce înțelegeți prin minorități, care este definiția lor?”

Declarația universală a drepturilor lingvistice (în continuare **Declarația**) reprezintă, în domeniul definirii limbii proprii unei comunități, punctul de vedere exprimat de specialiști, și nu de oameni politici: „*recunoscută sau nu*”, limba unei comunități este cea care a devenit „*o limbă comună ca mijloc natural de comunicare și de coeziune culturală*” între membri săi, introducînd și un criteriu istoric („*expresia »limbă proprie unui teritoriu« desemnează idiomul comunității stabilite istoric pe același teritoriu*”).² Astfel autoidentificarea devine prioritară față de heteroidentificare. Este important și faptul că **Declarația** recunoaște drepturile lingvistice ca fiind „*în același timp drepturi individuale și colective*” (idee dezvoltată în art. 3). În general, tratatele internaționale se referă la drepturile individuale ale persoanelor aparținînd unei comunități. O altă caracteristică definitorie a **Declarației** este că, în principiu, se pronunță pentru egalitatea limbilor comunităților, fără a face deosebire între limbi majoritare și minoritare, limbi oficiale și neoficiale, limbi recunoscute și nerecunoscute³.

Învățarea limbii

Învățarea unei limbii și utilizarea ei în educație (ca limbă a învățămîntului) sînt două noțiuni diferite. Cu privire la învățarea limbii, declarația stabilește că: „*orice*

persoană are dreptul să învețe limba pe care o dorește” (art. 23, alin. 4). Opțiunea este a persoanei, care, evident — în situația învățământului școlar —, este legată de opțiunea altor persoane. **Declarația** prezumă un sistem educațional descentralizat, care permite formularea opțiunilor colective și nu impune curricula școlară unitară.

Utilizarea limbii

Declarația prevede utilizarea limbilor comunităților în documente oficiale, în fața autorităților publice și a instanțelor judecătorești, în educație, în mass-media, în domeniul culturii, al tehnologiei și al economiei, similar cu alte tratate în domeniul drepturilor lingvistice. Nu atât domeniile de utilizare, cât mai ales anumite nuanțe semnificative deosebesc Declarația față de celelalte tratate.

În contextul art. 16, o limbă poate fi utilizată nu doar, cum prevede **Convenția-cadru** (art. 10 alin. 2), *„în ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoane aparținând unei minorități naționale, dacă aceste persoane solicită acest lucru și acolo unde această cerere corespunde unei nevoi reale”*⁴, ci pornind de la interesele comunităților, la nivelul tuturor autorităților cu care comunitățile pot fi în contact. O comunitate care poate comunica în limba ei maternă doar cu autoritățile locale (în regiunile unde reprezintă un anumit procent), dar nu și cu cele centrale (la scară națională procentul fiind mai redus), va avea tentația de a se izola, de a se baricada psihic în acel spațiu. Utilizarea limbii comunității în educație nu este considerată ca o concesiune mărinimoasă a statului, ci ca un drept și o opțiune a unei comunități, care se cere respectată.

Recunoașterea valorii simbolice a limbii

Folosirea numelui și prenumelui, a denumirilor geografice tradiționale, a locurilor publice (străzi, piețe etc.), a denumirii instituțiilor și altele în limbile comunităților are o mare importanță simbolică. O plăcuță trilingvă ce denumeste o piață nu constituie un scop turistic, de a-i ajuta pe cei care nu înțeleg o limbă sau alta să se orienteze, ci este un simbol al prezenței comunităților respective în timp și spațiu.

Noutatea pe care o aduce **Declarația** este protejarea acestor simboluri (art. 32). Denumirile nu pot fi modificate în mod arbitrar, nici dacă în timp se schimbă compoziția lingvistică a regiunii, recunoscându-se astfel participarea comunităților respective la crearea unor valori perene.

Un alt element important al **Declarației** este respectarea autodenumerii comunităților (art. 33). Istoria cunoaște un lung șir de denumiri peiorative (sau devenite peiorative) la adresa minorităților (spre exemplu „eschimos”, „lapon”, „valah”, „țigan”) a căror schimbare ulterioară (în „inuit”, „sami”, „român”, „rom”) în mentalitatea colectivă, deși dificilă, este benefică și necesară.

Dispozițiile

Dacă despre modul în care **Declarația** tratează drepturile lingvistice se poate afirma că este unul nou (față de cele consacrate cum ar fi **Carta sau Convenția-cadru**), despre unele dintre *Dispoziții* se poate spune că sînt chiar revoluționare.

Prima dispoziție adițională scoate drepturile lingvistice din sfera raționamentelor și pretextelor economice. Un drept lingvistic nu poate fi refuzat unei comunități pe considerentul că nu există resurse financiare de a-l aplica. Astfel „*comunităților care duc lipsă, în mod evident, de resurse*”, pentru asigurarea aplicării acestuia resursele trebuie garantate din fonduri internaționale.

A treia dispoziție adițională solicită sancțiuni pentru violarea drepturilor lingvistice, recunoscînd faptul că în absența sancțiunilor o normă juridică este incompletă și inefficientă.⁵

Declarația universală a drepturilor lingvistice, fiind elaborată de specialiștii în domeniu și nu de oameni politici, reprezentanți ai unor state, va avea puține șanse de a fi ratificată vreodată de acestea. Poate că menirea acestui document nu este de a deveni neapărat un document ratificat, avînd forță juridică, ci de a le arăta oamenilor politici lacunele existente în tratatele semnate pînă acum, precum și calea de urmat, modelul spre care trebuie să tindă reglementările în materie pentru eliminarea acestor lacune. De receptivitatea clasei politice față de această **Declarație** pot depinde, în mare măsură, viitoarele tratate privitoare la drepturile minorităților. □

NOTE

1. Una dintre puținele definiții ale minorităților se regăsește în **Recomandarea 1201**, care în art. 1 clarifică expresia „minoritate națională” ca fiind folosită referitor „*la un grup de persoane dintr-un stat care: a. locuiesc pe teritoriul aceluia stat și sînt cetățenii lui; b. mențin legături de lungă durată, trainice și permanente cu acel stat; c. manifestă caracteristici etnice, culturale, religioase sau lingvistice distincte; d. sînt suficient de reprezentative, chiar dacă sînt în număr mai mic decît restul populației unui stat sau a unei regiuni a aceluia stat; e. sînt motivate de preocuparea de a păstra împreună ceea ce constituie identitatea lor comună, inclusiv cultura, tradițiile, religia sau limba lor*”.

2. **Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare**, adoptată de Consiliul Europei la 5 noiembrie 1992 stabilește la art. 1 alin. a) următoarele definiții: „*prin expresia »limbi regionale sau minoritare« se înțeleg limbile: i) folosite în mod tradițional într-o anumită zonă a unui stat de către cetățenii aceluia stat care constituie un grup numeric inferior restului populației statului; și ii) diferite de limba (-ile) oficială (-ale) a (ale) aceluia stat; ea nu include nici dialectele limbii (-lor) oficiale a (ale) statului, nici limbile imigranților*”. Deși definiția este complexă și la prima vedere fără cusur, face posibilă ca, spre exemplu, autoritățile din Turcia să considere limba kurzilor (limbă indo-europeană) un dialect al limbii turce, denumită „turcă montană” — astfel nu lingviștii ci interesele politice își spun cuvîntul.

3. O astfel de diferențiere apare, spre exemplu, în **Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale** a Consiliului Europei, intrată în vigoare la 1 februarie 1998, care la art. 14, alin. 3 prevede că dreptul la învățarea limbii minoritare „*se va aplica fără a se aduce atingere*

învățării limbii oficiale ori predării în această limbă”, arătând în Raportul explicativ următoarele: „cunoașterea limbii oficiale constituie un factor al coeziunii și integrării sociale”. Pornită dintr-o mentalitate diferită, bazată pe indistinție, Declarația afirmă (art. 4, alin 1) că factor al integrării sociale este cunoașterea limbii comunității în general (a majorității locale), indiferent dacă ea este sau nu oficială.

4. Formularea, introducând restricții, lasă spații imense interpretărilor, spre exemplu „nevoia reală” este un element care oricând poate fi pusă la îndoială de statele care doresc limitarea drepturilor lingvistice.

*

István HALLER (n. 1962) a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (Erdélyi Figyelő, Gazeta de Mureș etc.). Din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania (Revista 22, Beszélő, Korunk).

Comunitatea românească din Ucraina

EUGEN PATRAȘ

1. „Minoritatea moldovenească” și „limba moldovenească”: Cui prodest?

Prima problemă care se impune a fi clarificată, în situația românilor din Ucraina, este dacă într-adevăr există două minorități românești, așa după cum le-a prezentat de-a lungul anilor regimul totalitar sovietic, iar după 1990 — autoritățile ucrainene, și anume: una românească propriu-zisă (135.000 persoane) și alta — „moldovenească” (325.000 persoane). Acestea, ca să spunem așa, folosind pluralul, ocupă, numeric, în ordinea respectivă, locurile 8 și 5 între etniile din Ucraina. Prin repatrierea tătarilor din Crimeea, comunitatea românească propriu-zisă, potrivit clasamentului oficial, va ocupa locul 9. *Per contrario*, cele „două comunități”, într-o situație firească, ar trebui să ocupe, ca una singură, locul 2 în ierarhia numerică a minorităților din țară (după ruși).

Pentru a intra în miezul problemei se impun câteva precizări de natură istorică, cu privire la realitățile de azi. Potrivit unei tradiții imperiale, originarii din provincia istorică a Bucovinei, din Ținutul Herței și Nordul Maramureșului (regiunea Transcarpatică) sînt înregistrați, de regulă, „români”, iar cei din spațiul fostului imperiu rus, cu unele excepții, „moldoveni”. Aceștia din urmă reprezintă o parte din populația raioanelor Noua Suliță și Hotin ale regiunii Cernăuți, precum și a regiunilor Odessa, Kirovograd, Nikolaev, Donețk ș.a.

În perioada postbelică s-a desfășurat un puternic proces de „moldovenizare” forțată și a celorlalți români, apogeul fiind atins în anii ‘70-’80. Ca urmare, populația românească dintr-o serie de localități din actuala regiune Cernăuți a început să devină, la comanda PCUS, „moldovenească”. Valul a început cu comunele din preajma orașului Cernăuți (Boian, Mahala, Molodia, Corovia, Valea Cosminului, Voloca, Ostrița). Astfel i se imprima centrului administrativ al istoricei provincii un caracter mai puțin românesc. Ulterior, „minoritatea moldovenească” s-a extins în continuare. Dar fostele autorități nu s-au mulțumit

numai cu atîta. Încercări de „moldovenizare”, nereușite însă, au fost și în nordul Maramureșului (regiunea Transcarpatică).

Există dovezi că declarațiile mai multor cetățeni, în special la recensămîntul din 1989, precum că sînt „români”, în anumite localități și raioane (mai cu seamă în raionul Noua Suliță), n-au fost luate în seamă pe motiv că „*în acest raion nu pot fi români*”.

Situația a devenit și mai stranie prin faptul că o serie de comune au ajuns să se constituie din reprezentanți a două minorități, ambele românești. Spre exemplu, potrivit recensămîntului din 1989 în comuna Voloca locuiau 1060 de „români” și 1847 de „moldoveni”, în Hrusăuți — 495 de „români” și 594 de „moldoveni”, în Ostrița — 2641 de „români” și 324 de „moldoveni” etc. Și aceasta fără să se fi produs aici vreodată un exod de „populație moldovenească”. Iar localnicii de aici, sub aspectul apartenenței etnice, se consideră de ani de zile, un tot întreg, zicînd că sînt români. Astfel, rude apropiate, părinți și copii, frați dreپți fac parte din două (!) minorități, în înțelesul autorităților — diferite.

Deoarece consecințele juridice rezultate dintr-o asemenea divizare asupra căreia insistă și astăzi autoritățile ucrainene nu pot fi decît nefaste pentru comunitatea românească, se impune necesitatea de a răspunde la două întrebări:

1) În ce măsură se poate pune problema liberei opțiuni de apartenență etnică, în trecut și în prezent, așa cum o cer reglementările internaționale?

2) Există oare vreo deosebire substanțială între cele două comunități pentru a le putea delimita juridic?

Ambele pot fi examinate doar în comun.

„Botezați” de imperiul rus, iar mai apoi și de regimul sovietic, ca fiind „moldoveni”, în sensul apartenenței, de fapt și de drept, la o altă etnie, glotonimul nu poate avea decît o justificare de apartenență la o anumită zonă geografică — Moldova, tot așa cum vorbim de români maramureșeni, români bănățeni, români ardeleni etc. „Însușirea” naționalității „moldovenești” s-a făcut nu prin libera opțiune a membrilor acesteia, așa cum presupun litera și spiritul documentelor internaționale, ci a fost impusă în mod arbitrar. „Libera opțiune” de a fi astăzi „etnic moldovean” nu este altceva decît rezultatul a 106 ani de stăpînire rusească și a 47 ani de regim totalitar sovietic.

Așadar, pseudominoritatea moldovenească a fost impusă artificial și, chiar dacă a fost oarecum inoculată în conștiința unei părți a populației, ea nu-și are nici o explicație științifică, neputînd exista nici *de facto*, nici *de jure*. Este o problemă temporală de mentalitate, combinată cu anumite jocuri politice.

Avînd trăsături lingvistice, religioase, istorice, psihologice, tradiții și obiceiuri identice, moldovenii din Ucraina, ca și cei din alte părți ale spațiului ex-sovietic, nu pot fi în nici un fel tratați decît ca fiind parte integrantă a uneia și aceleiași comunități românești.

O divizare arbitrară a populației românești în două comunități etnice nu corespunde nici reglementărilor internaționale. Motivul e simplu: această populație nu are, și nici nu poate avea, două identități diferite. Or, tocmai identitatea specifică proprie reprezintă elementul prin care o minoritate se distinge de majoritate sau de o altă minoritate. Faptul acesta e menționat în permanență de documentele internaționale. La el se referă mereu și specialiștii în domeniu.

Astfel, Recomandarea 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, în propunerea pentru definirea minorității naționale, se referă la „*un grup de persoane dintr-un stat care manifestă caracteristici etnice, culturale, religioase și lingvistice distincte*” (art. 1 „c”).

Amintim doar că, la momentul intrării în Consiliul Europei, Ucraina s-a obligat să-și conformeze politica față de minorități cu prevederile Recomandării 1201. Mai recent, prin intrarea în vigoare a Tratatului politic de bază dintre Ucraina și România, părțile s-au obligat, în art.13, pct.1, că „...*vor aplica normele și standardele internaționale prin care sunt determinate drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și anume acele norme și standarde care sunt cuprinse în [...] Recomandarea 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la un protocol adițional la Convenția europeană a drepturilor omului, referitor la drepturile minorităților naționale [...]*”. În acest mod, prevederile Recomandării 1201 au devenit normă juridică obligatorie și pentru Ucraina.

Într-un sens și spirit similar s-au pronunțat: Documentul final al Reuniunii CSCE de la Copenhaga (1990), Declarația ONU privind drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale.

Situația moldovenilor din Ucraina este similară cu cea a rusinilor din vestul Ucrainei care, însă, după cum este și firesc, nu sînt recunoscuți că alcătuiesc o altă etnie decît cea ucraineană. La fel și în România: deși o parte dintre cetățeni s-au declarat la recensămînt „ruteni” sau „huțuli”, ei sînt, pe bună dreptate, parte integrantă a minorității ucrainene din România, după cum lipovenii de aici nu constituie o etnie distinctă față de ruși.

Este, deci, științific, juridic și moral corect a se vorbi de o singură minoritate românească în Ucraina. De altfel, faptul este valabil și pentru alte țări din spațiul post-sovietic. Este acceptat deja în dreptul internațional că ceea ce este clar nu poate fi supus interpretărilor (*in claris non fit interpretatio*), oportunismul politic de moment fiind neavenit și de neconceput în asemenea situații. Este tocmai cazul unității de identitate etnică și lingvistică a românilor din Ucraina. Constatăm însă, cu regret, o incoerență, iar uneori și o duplicitate a Ucrainei în acest caz. Aceasta din urmă, datorită standardelor legale diferite pentru situații similare (*ubi eadem estratio, eadem lex esse debet*) între etnia majoritară și cele minoritare (în

cazul nostru română). Aplicarea „prin analogie” a normelor de drept rămîne a fi ignorată.

O asemenea abordare, în funcție de apartenența etnică a minoritarilor și de interesele false ale statului (atît pe termen scurt cît și pe termen lung), sînt categoric dezaprobat de documentele interne și internaționale.

Ucraina a recunoscut în mod expres identitatea etnică și culturală a românilor (moldovenilor) din țară, iar prin aceasta și-a asumat întreaga răspundere de a-i trata pe aceștia ca făcînd parte dintr-o singură comunitate. Astfel, Acordul între Guvernele Ucrainei și Republicii Moldova privind colaborarea în domeniul învățămîntului, științei și culturii, din 20 martie 1993, presupune, în art.2, că:

„Părțile Contractante vor depune toate eforturile, inclusiv prin semnarea unor acorduri separate menite să perpetueze și să dezvolte identitatea etnică, lingvistică și culturală a cetățenilor de naționalitate moldovenească (română), ce locuiesc pe teritoriul Ucrainei, și de naționalitate ucraineană, ce locuiesc pe teritoriul Republicii Moldova.

Pentru realizarea acestui scop Părțile Contractante:

vor deschide în localitățile populate compact de naționalitate ucraineană și moldovenească (română), în baza cererilor cetățenilor, instituții, școli, inclusiv școli muzicale și artistice cu predare în limba ucraineană în Republica Moldova și cu limba de predare română în Ucraina, asigurînd pentru acestea programe, manuale și literatură metodică-didactică necesară, precum și cadre calificate”.

La o identitate etnică și lingvistică se referă de asemenea art.14 și art.20, alin.2 al documentului.

Amintim că acordul a fost semnat de foștii premieri ai Ucrainei și Republicii Moldova, Leonid Kucima (actualul președinte) și Valeriu Muravski.

Pede altă parte, în baza Acordului dintre Ministerul Științei și Învățămîntului al Republicii Moldova și Ministerul Învățămîntului al Ucrainei privind colaborarea în domeniul științei și învățămîntului, din 4 iunie 1993, a fost semnat, la 10 iunie 1997, Protocolul de colaborare în domeniul învățămîntului între ministerele menționate pe anul de studii 1997-1998, care, printre altele, statuează:

Art.1. Părțile au convenit să acorde cetățenilor Ucrainei de origine moldovenească (română) drepturi și posibilitatea de a face studii în instituțiile de învățămînt superior din Ucraina, în conformitate cu legislația în vigoare și în limba de stat a fiecărei Părți.

Tot așa și Înțelegerea de colaborare între Ministerul Învățămîntului din Ucraina și Ministerul Învățămîntului din România, din 25 august 1995, făcînd referire, în art.2, la „cetățenii ucraineni de origine română care trăiesc în Ucraina”, nu restrînge în practică aplicabilitatea prevederilor date doar le cei recunoscuți „oficial” români, aceasta însemnînd că și „moldovenii” din Ucraina sînt beneficiari ai Înțelegerii. Dealtfel, aceștia din urmă, în cadrul schimburilor reciproce de bursieri,

reprezintă chiar majoritatea celor care își continuă studiile în România. Este și aceasta o recunoaștere în fapt a identității etnice și culturale a românilor, care încă sînt catalogați abuziv, de oficialitățile ucrainene, în două minorități diferite.

Printr-o luare de atitudine similară se caracterizează și Acordul privind colaborarea în domeniul culturii, științei și învățămîntului între Guvernul României și Guvernul Ucrainei, din 10 noiembrie 1992. Art. 4 și 5 se referă la etnia și limba română din întreg spațiul Ucrainei, indiferent de regiunea în care locuiesc etnicii români.

Pornind de la principiul potrivit căruia toate statele trebuie să îndeplinească cu bună credință obligațiile pe care și le-au asumat, conform Cartei ONU și prevederilor constituționale prin care „*tratatele internaționale în vigoare, pentru a căror obligativitate este dat acordul Radei Supreme a Ucrainei, sînt parte integrantă a legislației naționale a Ucrainei*” (art.9, alin.1), toate autoritățile ucrainene, centrale și locale, vor trebui să aibă în vedere, în activitatea lor legislativă, judecătorească și executivă, realitatea existenței unei singure minorități și a unei singure limbi — cea română.

Curajul politic și logica bunului simț ar trebui să se manifeste printr-o eventuală declarație la cel mai înalt nivel, în care, pentru restabilirea adevărului, Ucraina să renunțe astfel la practica moștenită de la regimul totalitar sovietic, de a promova o politică de dezbinare a etniilor, cu toate consecințele care reies din aceasta. Ar însemna cu adevărat „*o nouă eră*” pentru dezvoltarea în viitor a identității românești unice, cum se preconiza în Declarația Radei Supreme a Ucrainei către cetățenii Ucrainei de toate naționalitățile, din 28 august 1991. Aceasta se impune cu atît mai mult odată cu intrarea în vigoare a tratatului politic de bază între Ucraina și România.

O posibilă soluție practică poate fi și excluderea, din oficiu, la recensămîntul din 1 ianuarie 2001, a „etniei” și „limbii moldovenești”. Constatăm, totuși, posibilitatea de a intra în normalitate, dacă serviciile de stare civilă ar înceta să mai înregistreze apartenența la „etnia” și „limba moldovenească”. Într-o altă ordine de idei, „moldovenii” din Ucraina (de altfel ca și din R. Moldova) vor fi liberi să-și declare la recensămînt apartenența la etnia adevărată, precum și limba română ca maternă.

Soluția ar avea ca precedent trecerea centralizată, în ultimii ani, în instituțiile de învățămînt din țară, de la limba de predare rusă la cea ucraineană.

Amintim, de asemenea, că Academia de Științe a Republicii Moldova, la solicitarea parlamentului, s-a pronunțat clar asupra denumirii corecte a limbii populației majoritare din republică, respingînd orice implicații politice și speculații asupra acestui subiect.

2. Paritate sau proporționalitate?

Aici, ca și în alte situații, trebuie să ne edificăm asupra conținutului juridic al acestor doi termeni, raportați la protecția minorităților naționale. Faptul se impune cu atât mai mult cu cât modul în care își afirmă propria identitate minoritatea românească din Ucraina, și mai ales perspectivele acesteia, sînt puse într-o legătură directă cu starea de fapt caracteristică, sub acest aspect, minorității ucrainene din România. În ultima perioadă această legătură directă duce la încetățenirea principiului parității cantitative, care, deseori fiind absolutizat, se transformă într-un tîrg banal: noi vă „dăm” o școală — voi ne „dați” una, noi vă „dăm” o grădiniță — voi ne „dați” una etc.

Apare astfel o modalitate specifică de a trata subiectul problemei, deoarece:

a) soarta minorității dintr-un stat este pusă în dependență directă de starea relațiilor bilaterale dintre cele două state (așa cum a fost pînă nu demult și, uneori, continuă să mai fie);

b) gradul de manifestare a identității naționale a uneia dintre minorități poate fi „temperat” de cealaltă. Altfel spus, o minoritate poate deveni ostatică celeilalte, fără ca aceasta să dorească așa ceva.

Atît starea de fapt a lucrurilor, cît și legislația internă a celor două țări resping un asemenea mod de a trata problema minorităților și anume:

1. Constituția Ucrainei interzice „*orice privilegii sau restricții după criterii de [...] origine etnică [...] limbă [...] sau alte motive*” (art.24, alin.2). Prevederi similare se conțin și în Constituția României (art.4, alin.2).

Or, în ipoteza acceptării principiului parității cantitative, în orice moment este posibilă apariția situației care ar putea duce la discriminarea pe criterii etnice a persoanelor aparținînd minorităților naționale (respectiv, a celei românești din Ucraina sau a celei ucrainene din România).

2. Este posibil a nu lua în seamă cota numerică a fiecărei minorități: respectiv cca. 459.000 români (moldoveni) din Ucraina, la recensămîntul din 1989, și cca. 66.000 ucraineni din România, la recensămîntul din 1992, ceea ce implică aplicarea principiului „*numerus clausus*” în defavoarea evidentă a românilor din Ucraina. Devine iminentă realitatea unor cote numerice diferite în asigurarea elementelor ce țin de protecția unei identități: școli, grădinițe, ziare, instituții de cultură etc.

3. Solicitățile unei minorități pot fi, iar în cazul analizat și sînt, diferite (după unele opinii, tocmai aici se regăsește răspunsul la doctrina parității cantitative). O minoritate poate fi protejată doar în măsura în care își dorește acest lucru, evident, luîndu-se în considerare cadrul legislativ existent. În egală măsură, este acceptat principiul potrivit căruia drepturile nesolicitate nu pot fi interpretate ca încălcare de drepturi. A interzice unei minorități anumite lucruri, pe motiv că acestea sînt sau nu sînt solicitate de cealaltă minoritate, deroghează de la un sistem legal și civilizată de a înțelege problematica în cauză.

4. Drepturile minorităților naționale pot fi examinate într-un dublu sens:

a) obiectiv — însemnând totalitatea normelor de drept care reglementează statutul acestei categorii de persoane în țară;

b) subiectiv — drepturile minorităților naționale acordate ca atare.

Tratatul dintre Ucraina și România, după cum este și firesc, conține principiul parității în drepturi anume în sens obiectiv, adică valoric. Sensul subiectiv rezultă din voința politică a fiecăreia dintre părți și din clauzele enumerate mai sus. Ne vom referi în continuare, parțial, doar la punctele 3 și 5 din art.13, și anume:

„Părțile Contractante se angajează să adopte, dacă va fi necesar, măsuri adecvate în vederea promovării, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, a egalității depline și reale, între persoanele aparținând minorităților naționale și cele aparținând majorității populației. În această privință, ele vor ține seama în mod corespunzător de condițiile concrete în care se află persoanele aparținând minorităților naționale.

Părțile Contractante reafirmă că persoanele sus-menționate au dreptul să fie instruite în limba lor maternă într-un număr necesar de școli și instituții de stat pentru învățămînt și specializare, situate ținînd seama de răspîndirea geografică a minorităților respective”.

Este cît se poate de clar faptul că atît „măsurile adecvate”, „condițiile concrete”, cît și „numărul suficient de școli și instituții de stat pentru învățămînt și specializare” sînt și vor fi numeric diferite în fiecare dintre cele două cazuri. Și documentele internaționale referitoare la protecția minorităților naționale, pe care Ucraina s-a obligat să le respecte, inclusiv prin tratatul cu România (art.13, alin.1), iau în considerare aspectul numeric al minorității în realizarea drepturilor acordate. Asemenea prevederi sînt cuprinse, spre exemplu, în art.7, alin.3 și 4, art.8, alin.1 și art.11 din Recomandarea 1201 (1993) a Consiliului Europei, în art.10, alin.2 din Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, precum și în pct.17 al Recomandărilor de la Haga referitoare la drepturile minorităților naționale la educație.

Concluzionînd, remarcăm imperativitatea parității în crearea cadrului legislativ necesar protecției minorităților naționale în cele două țări, asigurarea în practică a drepturilor putînd fi realizată în baza principiului proporționalității, ținîndu-se seama, în fiecare caz aparte, de mai mulți factori: specificul problemei, măsura în care sînt solicitate doleanțele, posibilitățile reale etc., cu o largă deschidere pentru toate cazurile. O interpretare restrictivă a prevederilor tratatului, în sensul unei parități cantitative pentru cele două minorități, nu numai contravine literei și spiritul documentului, dar ar putea aduce și prejudicii respectării cu bună credință a documentului, creînd o îngrijorare justificată în cadrul minorității românești din Ucraina.

3. Dreptul la învățămînt în limba maternă

Regimul totalitar sovietic a adus grave prejudicii învățămîntului minoritar din Ucraina. Cel românesc nu a constituit o excepție. Revendicările comunității românești în acest domeniu pornesc de la normele fundamentale care reglementează statutul minorităților naționale, în special egalitatea și nediscriminarea, iar ca o derivată a acestora — și faptul că realizarea drepturilor majorității nu se înfăptuiește pe seama și în dauna populației minoritare sau invers. În egală măsură, nu poate fi acceptată nici politica de subordonare a intereselor unei minorități intereselor alteia (altora) sau de discriminare față de acestea din urmă.

În sprijinul unui asemenea mod de a înțelege lucrurile vin toate documentele interne și internaționale în domeniu.

Situația deznaționalizării școlilor, creată în general către anul 1989, de care erau alarmate deopotrivă etnia majoritară, ucraineană, ca și cea minoritară, românească, impunea crearea unor șanse egale pentru transformările de mai departe. Dar, de îndată ce Ucraina a devenit stat suveran, problema a căpătat o abordare practică total diferită. Astfel, în urma politicii de stat în domeniul învățămîntului, în regiunea Cernăuți, între anii 1989-1996 au fost trecute, *în mod administrativ*, de la limba rusă de predare la cea ucraineană, 26 de școli (aproape toate), numărul acestora ridicîndu-se astfel la o cotă superioară ponderii populației majoritare cu cca. 9%.

În același timp școlile mai multor localități cu populație românească compactă au rămas mai departe cu o altă limbă de predare decît cea maternă, și anume cea ucraineană. Aducem în continuare doar cîteva exemple:

Localități	Total locuitori	% populației românești
Corcești	1538	90
Colincăuți	5354	88
Tureatca	1748	82
Molodia	3743	68
Valea Cosminului	1655	63
Corovia	2643	56
Cotileu	2101	52

Astfel, etnicizarea procesului de învățămînt a devenit unilaterală.

Abordarea practică diferită a etnicizării procesului de învățămînt vine în contradicție cu toate normele de drept intern și internațional. În cazul nostru, ne vom referi la art.3, alin.1 din Acordul de colaborare între Ministerele Învățămîntului din Ucraina și România, din 25 august 1995, prin care:

„Părțile vor crea, în concordanță cu componența națională și necesitățile ei, rețeaua de instituții de învățămînt și de educație (preșcolare, primare,

gimnaziale și liceale) în limba de predare română în Ucraina și limba de predare ucraineană în România.”

Mai recent, Tratatul dintre Ucraina și România dezvoltă această obligație a părților, potrivit căreia părțile reafirmă că persoanele aparținând minorităților naționale „**au dreptul să fie instruite în limba lor maternă, și într-un număr necesar de școli și instituții de stat pentru învățământ și specializare, situate ținând seama de răspândirea geografică a minorităților respective**” (art. 13, alin.5).

În regiunea Cernăuți, Programul de dezvoltare a limbii ucrainene și a altor limbi naționale în perioada de până în 2000, aprobat în 1991 de Consiliul regional de deputați al poporului, stipula, în mod expres, „**aducerea rețelei instituțiilor de învățământ și instructive în concordanță cu componența națională și necesitățile populației**” (până în anul 1995). Același Program presupunea „**elaborarea și aprobarea în anul 1991 a unui plan complex, avînd un grafic calendaristic, privind trecerea instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate din regiune la limba ucraineană de predare, iar în localitățile compact locuite de cetățeni aparținînd naționalității române (moldovenești) — respectiv la limba lor națională**”. Programul urma să fie realizat pînă în anul 1996, și a fost realizat definitiv — doar pentru etnia majoritară.

Pe de altă parte, acolo unde etnicii ucraineni au fost în minoritate, într-un număr substanțial mai mic decît în cazurile analizate mai sus, procedura a fost similară — deschiderea din oficiu a școlilor cu limba de predare ucraineană. Astfel, la Herța, unde comunitatea ucraineană numără 19% din populație (409 din 2122), fosta școală rusă a fost trecută la limba ucraineană de predare, fără de știrea părinților sau înștiințarea elevilor și a profesorilor, în timp ce 85% din cei 207 elevi ai școlii erau români. La fel, români erau și majoritatea cadrelor didactice. Într-o altă localitate cum e comuna românească Mămăliga din raionul Noua Suliță, au fost constituite clase ucrainene separate, chiar dacă populația ucraineană din localitate constituie doar 197 persoane din 2460. Raportat la „cazul Herța”, este la fel de nejustificat refuzul autorităților de a deschide școli românești acolo unde există deja clase suficiente cu predare în limba română. Așa se prezintă situația în comunele Molodia și Corovia (cîte 8 clase), localități în care populația românească este majoritară. Deschiderea acestor școli a fost solicitată în mod expres de către părinți. Faptul contravine și prevederilor art. 13, alin. 5 din Tratatul ucraineano-român, prin care părțile s-au obligat să asigure „**un număr necesar de școli și instituții de stat pentru învățământ [...]**”, precum și art.2, alin.2 din Acordul încheiat între Guvernul Ucrainei și Guvernul Republicii Moldova privind colaborarea în domeniul învățămîntului, științei și culturii, prin care Părțile Contractante s-au obligat să „**... deschidă în localitățile populate compact [cu persoane] de naționalitate ucraineană și moldovenească (română), în baza cererilor cetățenilor [...] școli [...] cu predare în limba ucraineană în Republica Moldova și**

cu limba de predare română în Ucraina, asigurînd pentru acestea programe, manuale și literatură metodico-didactică necesară, precum și cadre calificate”.

Mutatis mutandis, cel puțin în astfel de localități cum sînt Colincăuți, Tureatca, Corcești, Molodia, Valea Cosminului, Corovia, Cotileu etc. se impune o soluție similară cu cea de la Herța.

Egalitatea șanselor în protecția limbii materne este inseparabilă de principiul echității, iar protecția majorității, în cazul cînd este minoritară în anumite zone, poate fi doar adecvată protecției minorităților naționale în cadrul majorității, în așa fel încît principiile egalității și nediscriminării să fie respectate. Acesta este și conținutul art. 13 din Recomandarea 1201 (1993) a Consiliului Europei.

Într-un asemenea sens s-au pronunțat și documentele internaționale. Învățămîntul școlar și preșcolar în limba maternă lipsește cu desăvîrșire în 16 localități cu populație românească compactă din regiunea Odessa. El e inexistent și în regiuni ca Nikolaev, Kirovograd, Herson, Donețk etc. Învățămîntul mediu de specialitate din Ucraina, cu limba română de predare, este reprezentat doar de o grupă anuală de 15 liceeni a Liceului Pedagogic din Cernăuți, iar cel superior — de o grupă anuală de 10 studenți, la specialitatea „Filologie română” în cadrul Universității din Cernăuți și a unor grupe de cîte 6-8 studenți avînd o specializare similară în cadrul Universității din Ujgorod și a Institutului Pedagogic din Ismail. Acest „învățămînt superior românesc” este organizat, de fapt, în baza limbii ucrainene, de la 70% în cazul Universității din Cernăuți, pînă la 95% în celelalte două cazuri.

Recent, senatul Universității din Cernăuți a anulat, începînd cu anul 1998, examenul de admitere la limba și literatura română (oral), pentru specialitatea „Filologie română”, substituindu-l cu limba și literatura ucraineană.

Învățămîntul profesional în limba română în Ucraina e inexistent. Angajamentul pe care și l-a asumat Administrația de stat Cernăuți, prin Programul complex privind renașterea spirituală și dezvoltarea culturii ucrainene și a culturilor altor naționalități din regiunea Cernăuți, pînă în anul 2000, aprobat în 1990, de a deschide o secție românească formată din 11 persoane în cadrul școlii regionale de artă, pînă în prezent nu s-a realizat. Potrivit Programului, secția menționată urma să pregătească cadre naționale pentru zonele cu populație compactă românească. Totodată, Consiliul regional de deputați ai poporului s-a obligat să contribuie la deschiderea grupelor românești în cadrul instituțiilor de învățămînt din regiune, obligație care de asemenea a rămas în faza bunelor intenții. Politica discriminatorie în învățămînt, promovată în toată perioada sovietică, fără de schimbări substanțiale după 1990, are ca rezultat o cotă extrem de scăzută a studenților de etnie română. Astfel, instituția de bază a învățămîntului superior din regiunea Cernăuți — Universitatea — către anul 1991, potrivit statisticilor rectoratului (date oficiale mai recente nu s-au putut obține, situația

însă, din câte cunoaștem, s-a agravat și mai mult), se prezenta, după componența etnică a studenților, în felul următor:

Naționalitatea	Facultatea											
	mat.	filol.	fiz.	l. str.	ist.	biol.	geog.	chim.	ingin.	econ.	total	%
Ucraineni	775	1480	1281	602	877	796	742	247	190	1369	8329	85,2
Ruși	60	122	219	55	80	52	27	17	46	142	820	8,3
Români	26	187	49	44	45	12	9	3	4	48	434	4,3
Evrei	20	9	46	2	4	9	2	6	1	10	109	1,1
Belaruși	1	1	6	2	5	—	1	—	2	4	22	0,2
Polonezi	1	5	9	4	5	2	1	1	2	7	37	0,3
Alte naționalități	4	2	2	2	3	4	3	1	—	8	29	0,2
Total	887	1806	1612	711	1019	88	789	276	245	1588	9769	100,0

Și mai puțin favorabilă e situația „tradițională” din cadrul Academiei de Medicină din Cernăuți, unde studenții și cadrele didactice de etnie română constituie doar... 1%.

Lipsesc aproape cu desăvîrșire doctoranzii români în cadrul instituțiilor de învățămînt superior.

Rezultatele n-au întîrziat, astfel încît datele recensămîntului din 1989, pentru cele trei regiuni cu populație compactă românească din Ucraina (Cernăuți, Odessa și Transcarpatică) ne oferă următorul tablou în ceea ce privește nivelul de instruire, la 1000 de locuitori, pe etnii, în ordinea descrescătoare a ponderii numerice a populației:

Regiunea Cernăuți

Etnia	Studii superioare	Studii superioare neterminate	Studii medii speciale	Studii medii generale
Ucraineni	68	12	145	309
Români	65	8	64	705
Ruși	208	24	234	294
Evrei	282	25	245	206

Regiunea Odessa

Etnia	Studii superioare	Studii superioare neterminate	Studii medii speciale	Studii medii generale
Ucraineni	101	21	185	301
Ruși	215	32	225	281
Bulgari	58	13	135	282
Români	32	7	96	295
Evrei	282	25	256	20
Găgăuzi	39	11	111	302
Belaruși	180	28	246	281

Regiunea Transcarpatică

Etnia	Studii superioare	Studii superioare neterminate	Studii medii speciale	Studii medii generale
Ucraineni	68	10	149	136
Ruși	246	25	267	310
Maghiari	37	7	98	427
Români	17	3	38	208
Țigani	0	0	5	79
Slovaci	88	12	157	385

Tabloul este asemănător, iar uneori chiar mai deplorabil, în celelalte regiuni ale Ucrainei.

Marginalizarea minorității românești, prin limitarea reprezentanților acesteia în accesul la învățământul de toate nivelurile, reprezintă o modalitate inacceptabilă de a trata o comunitate, fapt respins de reglementările internaționale în domeniu.

Recomandările de la Haga privind art.33 al Documentului Reuniunii de la Copenhaga, care încurajează statele să creeze *în mod efectiv* condiții de natură să promoveze identitatea națională, preconizează ca „statele să examineze posibilitatea ca învățământul superior să devină accesibil pentru minorități, acolo unde s-a demonstrat nevoia acestuia și unde acesta este justificat de ponderea numerică a minorității”.

Încadrându-se în același spirit, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, art.12, alin.3, statuează: „*părțile se angajează să promoveze șanse egale de acces la educația de toate nivelurile pentru persoanele aparținând minorităților naționale*”.

Pe același făgaș se situează și recenta Recomandare 1353 a Consiliului Europei privind accesul minorităților la învățământ.

Tocmai din aceste motive și avînd în vedere disproporția enormă în accesul la învățământul în limba maternă de toate nivelurile pentru comunitatea românească din Ucraina, din toată perioada postbelică, se impun o serie de măsuri practice care ar putea să creeze cu adevărat șanse egale, pentru reprezentanții acesteia, în a-și dobîndi o profesie sau a se afirma în plan intelectual. Cel mai potrivit remediu, în acest sens, ar fi adoptarea unui program special menit să asigure învățământul românesc din Ucraina, în toată plenitudinea și la toate nivelurile.

Dacă grupele românești la Universitatea din Cernăuți au fost posibile (adevărat, pentru o scurtă perioadă de timp) în anii regimului totalitar sovietic (anii '60), Ucraina în accesiunea sa către statul de drept ar trebui să dea dovadă de o înțelegere cel puțin mai generoasă față de această problemă. **Crearea Universității multiculturale la Cernăuți, cu o reprezentare pe măsură a studenților și profesorilor români, se impune în prezent mai mult decît oricînd.**

Este de reținut, în acest context, și pct.18 al Recomandării de la Haga, potrivit căruia „*în situațiile în care, în istoria recentă, minoritatea națională și-a menținut*

și a deținut controlul asupra propriilor instituții de învățămînt superior, acest lucru va trebui recunoscut în determinarea viitoarelor cadre legale”. Or, în perioada interbelică comunitatea românească a dispus de asemenea instituții în Bucovina.

O serie de acțiuni ale autorităților vin însă să demonstreze nepăsarea acestora față de învățămîntul în limba maternă a etniei românești, iar uneori și intenția expresă de constrîngere a acestuia. Cîteva exemple sînt edificatoare:

1. Programul de stat privind asigurarea instructiv-metodică a instituțiilor de învățămînt din Ucraina, cu limba română de predare, pînă în anul 2005, avizat în 1997 de vice-premierul ucrainean, I. Kuras, care, alături de alte prevederi, stipula, la punctul 13 următoarele:

„A schița formele și termenii unei posibile treceri treptate a instituțiilor de învățămînt cu limba română de predare la predarea în limba de stat a disciplinelor din ciclul natural și matematic și a unor obiecte din ciclul umanitar”.

Responsabili: Ministerul Învățămîntului, Academia de Științe Pedagogice, Administrațiile regionale de stat.

Perioada: 1997-1998

Asemenea „proiecte”, contrare tuturor normelor de drept intern și internațional, care neagă întru totul dorința unei comunități de a-și păstra și de a-și dezvolta limba maternă în învățămînt, ca element de bază în protecția identității și specificului național, pun sub semnul întrebării „noua eră” în dezvoltarea etniilor minoritare din Ucraina.

În acest sens vom cita doar din Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, potrivit căreia „... părțile se vor abține de la orice politică sau practică avînd drept scop asimilarea persoanelor aparținînd minorităților naționale împotriva voinței acestora și vor proteja aceste persoane împotriva oricărei acțiuni vizînd o astfel de asimilare” (art.5, alin.2).

2. La 1 martie 1993, prin ordinul nr. 52 al Inspectoratului școlar regional Cernăuți — din păcate, reactualizat ulterior — se instituie o „comisie de experți pentru determinarea utilității cărților în procesul de învățămînt și elaborării recomandărilor metodice corespunzătoare în folosirea acestora”. În practică, aceasta nu înseamnă altceva decît faptul că toate cărțile ajunse în școli din străinătate se cer a fi prezentate, în mod obligatoriu, acestei comisii, sub răspunderea personală a directorilor și a șefilor inspectoratelor școlare orașenești și raionale.

Dat fiind că majoritatea absolută a donațiilor de carte din străinătate, în cazul regiunii Cernăuți, nu sunt decît în limba română, a decripta sensul și scopul ordinului cu pricina nu prezintă o dificultate. Sînt deja mai multe exemple cînd donațiile de carte școlară au fost „filtrate”, iar „sperietoarea” ordinului planează în permanență deasupra școlilor românești. Situația devine cu atît mai puțin

înțeleasă cu cât practic toată literatura beletristică este primită din România și republica Moldova, Ucraina s-a obligat să sprijine acțiunile care vizează schimbul reciproc de literatură în limba celeilalte părți, făcându-se referiri speciale pentru asigurarea bibliotecilor școlare.

3. Sînt cunoscute o serie de hotărîri ale administrațiilor regionale și raionale, inclusiv ale inspectoratelor de învățămînt, în ceea ce privește implementarea limbii ucrainene în învățămînt, administrație și justiție. Nu este nici una însă care ar viza dezvoltarea limbii române.

4. Folosirea limbii materne în administrație și justiție

Legea privind limbile în RSS Ucraineană (art.3, alin.2) stipulează în mod expres posibilitatea de a folosi, în paralel cu limba de stat, limbile minorităților naționale „În activitatea organelor de stat, de partid și obștești, întreprinderilor și organizațiilor aflate în zonele cu populație majoritară aparținînd altor naționalități”.

Cu toate acestea, studiile efectuate demonstrează că limba română nu este folosită în activitatea structurilor menționate, în special în administrație și justiție. Menționăm doar că populația românească constituie majoritatea în trei unități administrativ-teritoriale (raioane): Herța — 93%, Noua Suliță — 96% și Hliboca — 56%, iar în raionul Storojineț — 37%. Aceasta înseamnă că aici românii sînt în număr substanțial, acumulînd astfel condițiile prevăzute de documentele interne și internaționale pentru a avea ca limbă de lucru, în paralel cu cea de stat, sau de una singură, limba acceptată de majoritatea populației.

Chiar dacă programul de dezvoltare a limbilor minorităților naționale în regiunea Cernăuți prevede ca, în locurile compact locuite de alte etnii, funcționarii publici să fie bilingvi, în marea lor majoritate aceștia nu cunosc decît limba de stat. Într-o asemenea situație devine inoperantă folosirea limbii comunității românești. Lipsa mecanismului de implementare a prevederilor legale, însoțită de lipsa voinței politice, duce la marginalizarea în continuare a limbii române.

Faptele citate, la care s-ar mai putea alătura și altele, sînt mărturii ale încălcării principiilor de bază ale drepturilor omului — egalitatea și nediscriminarea. Prevederile legale exprese asupra păstrării, dezvoltării și exprimării identității naționale sînt ignorate. Motivul e apartenența etnică a populației din zonă.

5. Dreptul la memoria istorică

a) Denumirile istorice ale localităților

La 7 septembrie 1946 Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Ucrainene a schimbat, în mod abuziv, denumirile majorității localităților românești din regiunea Cernăuți, precum și a celor din alte regiuni.

Pentru revenirea la denumirile istorice ale acestora, avînd ca bază juridică art.1 și 6 din Legea RSS Ucrainene privind referendumurile republicane și locale, precum și Legea Ucrainei privind Consiliile locale de deputați ai poporului și de autoadministrare locală (art. 1, 23, 51), 16 comune din raionul Herța au organizat, în anul 1993, cu sprijinul administrației și consiliului raional de atunci, un referendum, rezultatele fiind de cca. 95% „pentru”. Din motive, chipurile, financiare, dar și de altă natură, autoritățile regionale și republicane refuză să recunoască rezultatele referendumului. Avem de-a face cu negarea dreptului la identitatea națională, garantat prin art. 11 din Constituție.

b) Dreptul de a-și cinste înaintașii

Cu prilejul împlinirii, la 26 octombrie 1997, a 500 de ani de la victoria reputată în Codrii Cosminului de oastea lui Ștefan cel Mare asupra polonezilor, românii din regiunea Cernăuți au decis să-i înalțe marelui voievod, prin colecță populară, un monument. În acest scop au fost luate hotărârile respective de către primăria comunei Voloca și Consiliul raional Hliboca, pe teritoriul cărora urma să fie amplasată statuia.

După o campanie de presă, plină de învinuiri și injurii la adresa comunității românești, dirijată de autorități, administrația regională a solicitat un „aviz de specialitate” Facultății de Istorie a Universității din Cernăuți. Concluzia, care într-o asemenea atmosferă putea fi intuită ușor dinainte (autoritățile, s-ar putea spune că au obținut-o la comanda lor), a fost dată de o comisie compusă din 13 persoane, dintre care 12 erau ucraineni. Dintre toate motivele refuzului dorim să scoatem în evidență doar trei, și anume:

1) Un asemenea monument ar aduce prejudicii relațiilor de bună vecinătate și prietenie stabilite între Ucraina și Polonia (?!);

2) Bătălia din Codrii Cosminului n-a însemnat altceva decît „ocuparea definitivă de către Ștefan cel Mare a acestor pămînturi ucrainene” (deci, Ștefan cel Mare „a ocupat” ceea ce de drept îi aparținea la acea vreme statului medieval moldovenesc);

3) În oastea poloneză s-a presupus că au fost înrolați și soldați de etnie ucraineană, ceea ce ar fi însemnat că „s-a vărsat și sînge ucrainean”. Iar pentru așa ceva nu se ridică monumente.

În cadrul unor asemenea „argumente istorice” nu numai Ștefan cel Mare, ci nici un comandant de oști, din toate timpurile și din orice țară, nu și-ar merita vreun omagiu din partea urmașilor.

Refuzul de aprobare pentru ridicarea monumentului menționat desconsideră atît prevederile interne privind dreptul la identitatea proprie, cît și cele ale Acordului dintre Guvernele Ucrainei și Republicii Moldova privind colaborarea în domeniul învățămîntului, științei și culturii, în special art. 9, potrivit căruia „Părțile

Contractante vor sprijini instalarea de monumente, busturi, însemne memoriale personalităților, al căror nume este legat de istoria și cultura Moldovei și Ucrainei”.

c) Folosirea simbolurilor naționale

Acest drept face parte integrantă din cel al autonomiei național-culturale, garantat și de Declarația drepturilor naționalităților din Ucraina (art. 4). Totuși, folosirea simbolurilor naționale este interzisă în regiunea Cernăuți, deși în favoarea acesteia s-au pronunțat expres o serie de consilii locale, întreprinderi, școli etc. Între timp, în alte regiuni ale Ucrainei minoritățile naționale pot să-și valorifice în mod liber acest drept (tătarii din Crimeea, maghiarii din regiunea Transcarpatică, evreii etc.).

Interpretările care se fac, uneori, precum că simbolurile naționale ar trebui mai întâi înregistrate la Ministerul Justiției, sînt lipsite de temei. Or, potrivit hotărîrii Cabinetului de Miniștri al Ucrainei privind ordinea de înregistrare a simbolurilor organizațiilor cetățenilor, sînt supuse înregistrării doar simbolurile proprii ale organizațiilor obștești și nicidecum simbolurile naționale. Acestea există ca atare și nu pot fi supuse unor cerințe de înregistrare.

Recent, Legea Ucrainei privind autoguvernarea locală, prin articolele 22 și 26, alin.49, a statuat dreptul comunităților teritoriale (comune, raioane, orașe, regiuni) de a-și alege propriile simboluri, pornind de la „*specificul istoric, cultural, social-economic, tradițiile și afinitățile locale*”, fapt care, în mod evident, poate să includă și specificul etnic. Conținutul, descrierea și modul de folosire ale acestora sînt aprobate de către consiliul respectiv (art.22, alin.3, art.43, alin.14).

6. Intoleranța ca remediu?

Toată perioada anilor '90 a fost, și încă mai este, din păcate, caracterizată de un dictat al autorităților ucrainene față de minoritatea românească. Doritul dialog a fost substituit prin crearea artificială și nemotivată a unui spirit de intoleranță, atunci cînd se pun în discuție careva doleanțe național-culturale. Marginalizarea politică, socială și economică a etniei românești se pare că a devenit o dominantă în promovarea noii doctrine de integrare în spațiul statal ucrainean. Multiculturalitatea este tot mai hotărît substituită cu deznaționalizarea, acestui scop fiindu-i subordonat un complex întreg de acțiuni.

Înăbușirea spiritualității românești prin eliminarea metodică din circuitul cultural a tot ce ține de specificul național, falsificarea trecutului, limitarea accesului la informare, standardele diferite în situații identice pentru diferite etnii etc. s-au încetățenit într-un mod cu totul incompatibil vremurilor pe care le trăim, și în primul rînd, consolidării statului de drept.

De la reprezentarea total insuficientă în administrațiile de stat (spre exemplu, în cea regională — doar de cca. 3%, în timp ce cota populației date, pe regiune,

constituie cca. 20%, iar în cea raională din Hliboca, din cei 63 de funcționari doar 5 sînt români, cu toate că populația românească din raion constituie 56%, respectiv, cea ucraineană - 40%), la neluarea de atitudine în cazuri extrem de grave pentru existența minorității vizate, precum și promovarea doctrinei potențialului dușman și lansarea de zvonuri false — toate acestea fac parte din arsenalul noilor autorități.

Departate de a epuiza șirul de exemple reprobabile pe care le-am putea prezenta la acest capitol, ne vom limita doar la cîteva cazuri ce vin să confirme cele de mai sus:

1. Raionul Herța, cu o populație majoritară românească (93%), rămîne mai departe unul dintre cele mai subdezvoltate raioane rurale din Ucraina. Într-o situație similară se află și o serie de localități românești din raioanele Storojineț și Hliboca. În toate cazurile, atît relieful cît și condițiile climaterice sînt identice cu cele din raioanele și regiunile învecinate, cu populație majoritară ucraineană.

În acest context amintim doar unele prevederi din Declarația ONU asupra dreptului la dezvoltare, din 1986, și anume: *„Statele au dreptul și datoria de a formula o politică de dezvoltare națională adecvată care să vizeze îmbunătățirea constantă a bunăstării întregii populații și a tuturor indivizilor, pe baza participării lor active, libere și pline de semnificații în dezvoltarea și la distribuirea corectă a beneficiilor rezultate din aceasta [...]”*.

2. În toate cazurile cînd au fost grav afectate identitatea și imaginea identității românești, autoritățile n-au luat nici o atitudine publică față de asemenea acte. Dintre acestea remarcăm:

a) blocarea începutului lucrărilor primului Congres al românilor din regiunea Cernăuți, din 7 iunie 1992, de către un detașament al formațiunii paramilitare UNSO, sosit din Galiția, pe motiv că lucrările Congresului se vor desfășura într-o altă limbă decît cea ucraineană;

b) arderea publică a tricolorului românesc în Piața Centrală din Cernăuți, în data de 21 ianuarie 1996, în cadrul unei manifestări autorizate de primăria orașului;

c) distrugerea zonei vechi a cimitirului din Cernăuți, în care sînt înhumate personalități marcante ale vieții culturale românești din Bucovina;

d) incendierea (în 1992) celui mai vechi monument de istorie și arhitectură românească din Cernăuți — Biserica Sf. Nicolae, construită în anul 1607, de către boierul Stroiescul, și luată în perioada sovietică sub protecția statului (în ultimul timp a fost transmisă, de primăria orașului, bisericii autocefale ucrainene);

e) culpabilizarea colectivă și hărțuirea tinerilor români, cetățeni ucraineni, care-și continuă studiile în România, de către „organele competente” etc.

Pe de altă parte, asemenea „abateri” ca schimbarea denumirii unei străzi, purtînd anterior un nume ucrainean, cu un nume românesc, într-o localitate cu populație majoritară românească (Crasna), a stîrnit declarații la nivelul conducerii administrației și consiliului regional.

3. Păstrarea și promovarea identității culturale a unei minorități sînt posibile doar în cadrul unui schimb intens de valori, în special cu țara (țările) cu care aceasta este legată prin afinități specifice. În acest sens, legăturile umane sînt de neînlocuit. Tocmai de aceea, practic toate documentele regionale și internaționale în domeniu, după Conferința de la Helsinki din 1975, au pus un accent cu totul deosebit pe „dimensiunea umană”.

Mai recent, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale menționează, în art.17, alin.1, că „părțile se angajează să nu aducă atingere dreptului persoanelor aparținînd minorităților naționale de a stabili și a menține **contacte libere și pașnice** peste frontiere cu persoane care se află în mod legal în alte state, îndeosebi cu acelea cu care au în comun identitatea etnică, culturală, lingvistică sau religioasă, ori patrimoniul cultural”.

Referiri similare se regăsesc în Documentul Reuniunii de la Copenhaga (pct.32.4), Declarația ONU privind drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice (art.2, alin.5) etc.

Felul în care această libertate de contacte este înțeleasă de către Administrația de Stat din Cernăuți a fost „demonstrat” la numai două zile după intrarea în vigoare a Tratatului dintre Ucraina și România. Ne referim aici la telegrama trimisă, în data de 24 octombrie 1997, de către Gh. Filipciuk, Guvernatorul acestei regiuni, către Prefectura județului Suceava și Consiliul Județean Suceava (România), prin care se aducea la cunoștința reprezentanților autorităților române, invitați de către enoriașii români din comuna Hrusăuți, regiunea Cernăuți, la ceremonia sfințirii bisericii din localitate, ce urma să aibă loc în 26 octombrie, că prezența lor ar fi „inoportună”. Dat fiind faptul că o asemenea mentalitate, mai puțin europeană, este proprie oficialităților și în multe alte situații similare, prezentăm în continuare textul integral al telegramei:

24.10.1997, No 07.37/66-1853

Prefectului județului Suceava
Domnului Vasile Ilie
Președintelui Consiliului
Județean Suceava
Domnului Gavril Mârza

STIMATE DOMNULE PREFECT

STIMATE DOMNULE PREȘEDINTE

În data de 24 octombrie 1997 am aflat din scrisoarea dumneavoastră că o delegație oficială a județului Suceava are intenția să viziteze regiunea Cernăuți și să participe la acțiunea organizată de Alianța Creștin-Democrată a Românilor din Ucraina, care va avea loc la 26.10.1997 în satul Grușevka.

Analiza situației arată că participarea la aceste acțiuni a persoanelor oficiale din județul Suceava, ca și instalarea monumentului domnitorului Ștefan cel Mare sînt inoportune, întrucît nu vor contribui la consolidarea în continuare a legăturilor dintre popoarele noastre, ca și a relațiilor ucraineano-româno-poloneze.

*Cu cele mai sincere urări,
Șeful Administrației
Regionale de stat*

Gheoghii Filipciuk

Două precizări se impun:

a) „Acțiunea” la care se referea dl. Guvernator nu era altceva decît sfințirea bisericii din localitatea menționată. Ea nu era organizată de Alianța Creștin-Democrată a Românilor din Ucraina, ci de enoriașii comunei;

b) Instalarea monumentului domnitorului Ștefan cel Mare nu putea să aibă loc din simplul motiv că un asemenea monument încă nu există.

Cazul dat reprezintă un exemplu tipic al ridicării de noi frontiere între persoane aparținînd aceluiași cult și vorbind aceeași limbă. Atitudinea oficialităților ucrainene locale este și mai regretabilă în condițiile în care nesocotește Protocolul privind colaborarea între regiunea Cernăuți (Ucraina) și județul Suceava (România) în anii 1995-1998, care are menirea să-i apropie pe oameni în dorința lor de a se cunoaște mai bine, și nu a-i îndepărta și înstrăina. Dacă sosirea unei delegații din județul vecin și prieten, la sfințirea unei biserici dintr-o localitate românească din Ucraina, la invitația credincioșilor de aici, este calificată ca „inoportună”, dialogul asupra colaborării transfrontaliere își va găsi tot mai puțin loc. Iar dacă schimburile transfrontaliere în cadrul euroregiunii „Prutul de Sus” vor depinde în întregime de voința personală a guvernatorului, eșecul acesteia este garantat *a priori*.

Menționăm în această ordine de idei că documentele internaționale nu numai că nu exclud, ci chiar presupun ca asemenea contacte libere să existe și între diferite confesiuni și credincioși. Astfel, art.6 din Declarația ONU asupra eliminării tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazată pe religie și credință stipulează dreptul de „a stabili și menține legături cu indivizi și comunități în probleme de religie sau credință la nivel național și internațional”.

Un sens similar îl are pct.32(4) al Reuniunii de la Copenhaga a Conferinței pentru dimensiunea umană OSCE.

În plan bilateral, „sancțiunile” guvernatorului vin în contradicție cu art.13, alin.7 din Tratatul ucraineano-român, potrivit căruia persoanele aparținînd minorităților naționale „... au dreptul de a menține contacte între ele și peste frontiere, cu cetățeni ai altor state și de a participa la activitățile organizațiilor neguvernamentale, atît la nivel național cît și internațional”. Asemenea acțiuni

sînt dezaprobată și de Acordul privind colaborarea în domeniile culturii, științei și învățămîntului între Guvernul Ucrainei și Guvernul României, prin care Părțile s-au obligat să „încurajeze contactele directe între instituțiile corespunzătoare ale celor două state, uniunile de creație, organizațiile guvernamentale și neguvernamentale, precum și între cetățeni pe bază individuală sau colectivă [...]” (art.2, alin.2).

Tocmai de aceea nu pot fi înțelese unele acțiuni ale Arhiepiscopiei Cernăuților și a Bucovinei, menite să îngrădească asemenea contacte în cadrul bisericii ortodoxe. Așa, de exemplu, nu este agreată plecarea tinerilor români din regiune pentru continuarea studiilor teologice în România. Un alt caz a fost înregistrat la momentul sfințirii noii biserici din comuna Bahrinești, raionul Hliboca, din 15 iunie 1997, cînd numita Arhiepiscopie a refuzat să accepte venirea reprezentantului Bisericii Ortodoxe Române, invitat de către enoriașii acestei localități. Cazurile din ultima perioadă vin să confirme atitudinea tot mai ostilă a Bisericii Ortodoxe Ucrainene față de venirea reprezentanților clerului din România, la invitațiile credincioșilor români din Ucraina.

În acest context, considerăm oportun proiectul înființării unei Arhiepiscopii autonome a parohiilor românești din Ucraina, în total cca. 140, care să poată gira mai bine chestiunile legate de specificul propriu.

4. Pentru studierea istoriei ținutului natal, Inspectoratul Școlar Cernăuți a transmis în toate școlile din regiune un număr important din „Istoria Bucovinei” (autor Arkadi Jukovskii). Lucrarea dată, impregnată de un puternic caracter antiromânesc, se află de cîțiva ani pe masa de lucru a elevilor bucovineni. Românii, „pe care nici istoria și nici viața nu i-a învățat nimic” — după cum se menționează în prefața „Istoriei” — sînt văzuți în permanență ocupanți și dușmani ai poporului ucrainean. O asemenea lucrare nu poate să educe decît ură națională față de vecinul român, creîndu-se încă de pe băncii școlii chipul celui împotriva căruia trebuie să te lupți. Lucrarea intră și în lectura elevilor români, intenționîndu-se chiar traducerea ei în limba română, pentru a fi mai accesibilă (!?).

Considerăm că este cazul să reamintim și cîteva prevederi ale Documentului Reuniunii de la Copenhaga pentru dimensiunea umană a CSCE, document pe care Ucraina s-a obligat să-l respecte. Astfel, condamnînd fără echivoc totalitarismul, ura rasială și etnică, antisemitismul, xenofobia și orice discriminare împotriva oricui, statele participante s-au angajat că:

— vor lua măsuri eficace, conform sistemelor lor constituționale, la nivel național, regional și local, pentru a favoriza înțelegerea și toleranța, în special în domeniul învățămîntului, culturii și informației (pct.40(3));

— se vor strădui să garanteze ca învățămîntul să pună un accent deosebit, printre obiectivele sale, pe problema combaterii urii și prejudecăților rasiale și pe respectarea diferitelor civilizații și culturi (pct.40(4)).

5. Conform tradiției, etniile principale din Bucovina (română, ucraineană, evreiască, germană, poloneză) au dispus de Case naționale proprii, ca centre de păstrare și promovare a identității lor. Până în prezent însă, unica comunitate reintrată în Casa națională este cea ucraineană (în anul 1992). În același timp celorlalte comunități acest lucru le este refuzat. Pentru minoritatea românească din Ucraina faptul este cu atât mai important cu cât un asemenea act nu numai că ar servi la crearea unui centru cultural de renaștere spirituală, ci ar constitui un mod de a recunoaște, măcar parțial, atrocitățile la care aceasta a fost supusă de către regimul totalitar.

6. Recent, autoritățile regiunii Odessa, avînd girul Kievului, au dispus ca limba română în școlile localităților românești să fie înlocuită cu „limba moldovenească”. Faptul că actualul guvern ucrainean sprijină fundamentalismul moldovenesc din Odessa, în egală măsură în care îl respinge pe cel rusin din Ujgorod, denotă explicit nedorința de a se conforma argumentului științific pentru cazuri identice. O asemenea duplicitate de abordare nu poate fi, atât juridic cît și politico-moral, decît contraproductivă.

7. Accesul la informare

Formarea oricărei personalități umane, mai ales în condițiile actuale, nu poate fi realizată fără o largă informare a individului. Specificul situației minorităților naționale impune ca reprezentanții acestora să poată beneficia de surse suplimentare de informare, comparativ cu restul populației, care vin în sprijinul protecției și îndeosebi dezvoltării identității culturale. Tocmai pornind de la înțelegerea acestui fapt, ca element obligatoriu în realizarea optimă a specificului de informare a minorităților naționale, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale a statuat, în art. 9, alin. 1, că „*în cadrul sistemelor lor legislative, persoanele aparținînd unei minorități naționale să nu fie discriminate în accesul la mijloacele de informare*”, luîndu-se în acest scop „măsurile adecvate”.

Diversitatea și intensitatea formelor de informare, mai ales în cadrul comunităților autonome numeroase, trebuie să asigure un nivel proporțional, comparativ cu etnia majoritară, astfel încît să fie eliminate orice îngrădiri artificiale în libera dezvoltare a fiecărei identități.

Accesul (sau mai bine zis lipsa lui) la informare a comunității românești din Ucraina este caracterizat în prezent de:

- lipsa vreunei biblioteci naționale;
- lipsa vreunei librării cu literatură în limba maternă;
- restricții vamale, în special de natură ideologică, în ceea ce privește donațiile de carte trimise pentru comunitatea românească din Ucraina;
- insuficiența acută a emisiunilor radio și TV în limba maternă;
- imposibilitatea abonării la presa din România și Republica Moldova etc.

8. Quo vadis, Ucraina?

Nu totdeauna evenimentele din ultimii ani au venit să confirme intenția Ucrainei de a sprijini în practică păstrarea, dezvoltarea și libera exprimare a identității naționale a minorităților.

Cadrul legislativ statuat între anii 1989-1992, consfințit în mare măsură prin Constituția din 1996, este tot mai mult iradiat de hotărârile ulterioare ale diferitelor instituții centrale de stat. S-au „evidențiat” în acest sens Ministerul Învățămîntului și Comitetul de Stat în Problemele Naționalităților și Migrării, care, fără a ține seama de dorința expresă a minorităților de a-și păstra specificul etnic, elaborează noi și noi proiecte, care-și propun în fond un singur scop: deznaționalizarea forțată a etniilor minoritare.

Consolidarea națiunii titulare și a statului ucrainean este văzută adeseori și prin prisma renunțării, de către minorități, la cultura, învățămîntul și trecutul propriu, iar multiculturalitatea e înțeleasă, într-un mod mai mult sau mai puțin voalat, ca un factor distructiv.

În cazul Ucrainei observăm pe cît se poate de clar cîtă dreptate avea cercetătorul maghiar Csaba Gy. Kiss, care, referindu-se la spațiul post-comunist european, menționa că „... în perioada naționalismului, care, la noi n-a caracterizat doar secolul al XIX-lea ci și secolul XX, nici un popor din această regiune n-a fost privat de șansa de a dovedi toleranța față de minorități, dar, odată ajuns în poziția celui puternic, a optat de cele mai multe ori pentru discriminare”.

Supunem în continuare doar cîteva exemple care vin să confirme cele spuse mai sus:

1. În data de 1 iulie 1997, Cabinetul de Miniștri al Ucrainei, prin hotărîrea nr.28-1681/4, a adoptat proiectul *Legii Ucrainei privind dezvoltarea și folosirea limbilor în Ucraina*, la scurt timp înaintat Radei Supreme pentru examinare și aprobare. Proiectul, după cum menționează nota explicativă însoțitoare, semnată de premierul ad interim V. Durdineț, a fost discutat și aprobat de către Consiliul în probleme de politică lingvistică de pe lîngă președintele Ucrainei.

Făcîndu-se trimitere la art.10 și 11 din Constituție, autorii proiectului — 7 ministere, Academia Națională de Științe și Comitetul de Stat în Problemele Naționalităților și Migrării (cel din urmă fiind inițiatorul documentului) — și-au propus să dea „un impuls dezvoltării pentru mai departe a politicii lingvistice din țară într-o realitate caracterizată de existența Ucrainei ca stat independent”. Scopul este condiționat de „necesitatea creării unui mecanism fiabil în asigurarea dezvoltării multilaterale și folosirii limbii de stat ca instrument principal de comunicare în toate sferele vieții sociale pe întreg teritoriul Ucrainei, precum și libera dezvoltare, folosire și protecție a limbii ruse, altor limbi ale minorităților naționale din Ucraina”.

Adoptarea proiectului dat ar însemna în mod automat abrogarea mai multor prevederi din Legea RSS Ucrainene privind limbile în RSS Ucraineană, precum și a Hotărârii Radei Supreme a RSS Ucrainene privind punerea în aplicare a Legii RSS Ucrainene privind limbile în RSS Ucraineană, în sensul renunțării la anumite drepturi acordate limbilor minorităților naționale, și anume:

a) Principala reglementare de funcționare a limbilor minoritare, conținută în art.6, alin.2, după ce anunță pe larg o asemenea posibilitate, face trimitere la *„ordinea stabilită de Cabinetul de Miniștri”*, evident ulterioară, adică în alb, fapt ce nu inspiră multă încredere în adevăratele intenții ale autorilor proiectului.

Folosirea limbilor minorităților este acceptată doar pentru lucrările de secretariat, nu și în activitatea ca atare a instituțiilor de stat, întreprinderilor și organizațiilor, fapt ce contravine art.22, alin.3 din Constituție, precum și art.3, alin.3 din Legea RSS Ucrainene privind limbile în RSS Ucraineană. În acest context se vorbește doar de localități, nu și de zone compact locuite de minorități naționale (raioane, regiuni).

b) Conținutul art.3, pct.2, alin.2 prin care *„măsurile privind protecția limbilor minorităților naționale în Ucraina nu pot să îngusteze sfera de folosire a limbii de stat sau să diminueze necesitatea studierii acesteia”* ar trebui completat cu sensul invers, și anume că dezvoltarea limbii de stat nu poate fi făcută pe seama limbilor minoritare, contrar voinței vorbitorilor acesteia.

c) Art.11, alin.2 stipulând dreptul de a se folosi de serviciile unui interpret în justiție nu precizează cine îl va angaja pe acesta.

d) Dreptul la învățământ în limbile minorităților, potrivit art.17, pct.1, alin.5 poate fi doar *„în paralel cu limba de stat atunci când există un număr suficient de persoane”*. O asemenea formulare, prin imprecizia sa, lasă loc suficient pentru interpretări subiective sau chiar abuzive.

e) Nota explicativă la proiect menționează că la elaborarea acestuia *„s-a ținut seama de propunerile [...] organizațiilor obștești”*. Cercetările efectuate demonstrează însă contrariul. În plus, textul anteproiectului n-a fost dat publicității, fiind cunoscut organizațiilor obștești abia după trimiterea lui spre examinare în Rada Supremă.

2. Proiectul *Concepției etnopoliticii de stat a Ucrainei* stipulează, în art.3, alin.5, următoarele:

„Respectînd principiul egalității în dezvoltarea etnoculturală a naționalităților, statul întreprinde, în raioanele în care etnicii ucraineni sînt în minoritate sau acolo unde, ca urmare a circumstanțelor istorice, au fost supuși deznaționalizării, măsuri în vederea restabilirii autoconștiinței acestora, ca element spiritual esențial pentru viața oricărei națiuni, parte componentă a complexului psihologic, asigură realizarea drepturilor ucrainenilor la învățămînt

și obținerea de informații în limba maternă, contribuie la dezvoltarea și creșterea prestigiului culturii ucrainene”.

Prevederi similare, din păcate, nu se regăsesc în contextul dezvoltării popoarelor băștinașe (pct.4) și a minorităților naționale.

3. *Concepția învățământului național din Ucraina*, adoptată în 1995, preconizează ca etnicizarea procesului instructiv, în calitate de principiu a învățământului național, să fie înțeleasă drept o „*imprimare națională dată educației avînd ca scop formarea conștiinței de sine a cetățeanului. Principiul etnicizării este aplicabil în egală măsură reprezentanților tuturor popoarelor Ucrainei. Crearea de condiții tuturor copiilor de a învăța în limba maternă, de a-și educa demnitatea națională, simțul apartenenței etnice la propriul popor. Refacerea la copii a mentalității poporului de care aparțin, implementarea la generațiile tinere a specificului propriu fiecărei națiuni, educarea copiilor în baza exemplului personalităților culturale naționale, continuării faptelor părinților. Principiul etnicizării reprezintă o parte componentă a socializării copiilor*”.

Creșterea extrem de rapidă a numărului elevilor care învață în limba ucraineană, după 1989, s-a făcut, de cele mai multe ori, pe cale administrativă, ocolind voința părinților, unici în drept să se pronunțe asupra limbii de predare, iar uneori chiar contrar voinței acestora. Sute de școli, anterior cu limba rusă de predare, au fost reprofile, astfel încît între anii 1992-1996 numărul elevilor care învățau în limba ucraineană a crescut de la 51,4% la 60,5%, păstrîndu-se o ascendență spectaculoasă și mai departe.

Nu același lucru s-a întîmplat și în cazul minorităților naționale. Chiar dacă s-a reușit (re)deschiderea unui număr infim, de clase, școli sau grădinițe în limbile minoritare, acest fapt s-a produs, de fiecare dată, în urma unor eforturi și insistențe deosebite și, evident, cu dorința expresă a părinților.

4. Intențiile adevărate ale Ministerului Învățământului din Ucraina, de dată mai recentă, sînt cuprinse în cele două documente care-și propun reglementarea învățământului minoritar și anume: *Bazele conceptuale privind învățămîntul în limbile minorităților naționale din Ucraina*, elaborat în iunie 1997 și *Concepția învățămîntului pentru minoritățile naționale din Ucraina*, din aprilie 1998. Ambele documente au ca scop final același lucru: reducerea substanțială, iar ulterior și lichidarea învățămîntului în limba maternă a altor etnii decît cea ucraineană. Cu toate că primul proiect a fost respins categoric de către Congresul comunităților minoritare din Ucraina, din 26 octombrie 1996, iar anterior și de către subcomisiile de specialitate ale Comisiei pentru drepturile omului, minorități naționale și relații interetnice din Rada Supremă, Ministerul Învățământului a revenit în forță cu cel de al doilea, fără a se consulta cu reprezentanții organizațiilor național-culturale.

Proiectul concepției în cauză, dacă s-ar materializa, ar duce în mod cert la lichidarea școlilor în limbile minoritare, rămase ca prin minune în urma regimului totalitar sovietic.

Astfel, potrivit proiectului, *„În școli, clasele cu limba de predare a minorităților naționale, începând cu clasa a IV-a, se instituie învățământul bilingv sau trecerea treptată la predarea tuturor disciplinelor în limba ucraineană. Limba și literatura maternă se studiază ca discipline separate în toate instituțiile de învățământ general, indiferent de formele de proprietate”*. Școlile naționale, altele decât cele ucrainene pot fi totuși deschise cu statut de ... școli serale sau fără frecvență.

Nu este nici locul cel mai potrivit de a se constata că *„Statul ucrainean [...] nu admite ca sub forma unor societăți național-culturale și instituții de învățământ să se creeze focare politice, partide și mișcări separatiste. În politica școlară statul ucrainean pornește de la faptul că Ucraina este un stat unitar și limba de stat este cea ucraineană”*. După cum observă, pe bună dreptate, academicianul Alexandrina Cernov, asemenea funcții *„ar trebui să aparțină în exclusivitate Serviciului de Securitate al Ucrainei”*.

Proiectul stipulează, de asemenea că *„minoritățile naționale trebuie să stimeze drepturile altor persoane, îndeosebi (?) ale acelor care constituie majoritatea populației”*, fără să se menționeze că respectul ar trebui să fie reciproc. Or, reglementarea constituțională potrivit căreia *„toți oamenii sînt liberi și egali în demnitatea și drepturile lor”*, obligă ca sentimentul de respect să emane de la toți și pentru toți, indiferent dacă persoana aparține etniei majoritare sau minoritare. Legea învățământului din Ucraina de asemenea statuează ca principiu de bază *„... respectul reciproc între națiuni și popoare”*.

În astfel de cazuri, neconsultarea comunităților minoritare face să apară o stare permanentă de îngrijorare în ceea ce privește viitorul acestora. În această ordine de idei, art.33 al Documentului Reuniunii de la Copenhaga stipulează că *„statele participante vor proteja identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a minorităților naționale pe teritoriul lor și vor crea condiții de natură să promoveze această identitate. Ele vor lua măsurile necesare în acest sens după consultări corespunzătoare și în special după ce vor contacta organizațiile sau asociațiile acestor minorități, conform procedurii de decizie din fiecare stat”*.

Un nou proiect al *Concepției învățământului pentru minoritățile naționale din Ucraina*, elaborat în iulie 1998, reconfirmă convingerea Ministerului Învățământului din Ucraina de a pune capăt învățământului în limbile minorităților.

5. În iulie 1998, prin proiectul *Legii privind învățământul mediu general în Ucraina* (art.7), trimis spre examinare Radei Supreme, din nou (!) se propune lichidarea învățământului în limbile minorităților naționale din Ucraina, propunînd trecerea totală la limba ucraineană de predare. Sînt, astfel, desconsiderate, o dată

în plus, minoritățile naționale, care pe parcursul a 70 de ani de regim totalitar au reușit, cu sacrificii enorme, să-și păstreze, chiar și parțial, limba maternă în școală.

În asemenea condiții nu este greu de înțeles de ce după 1989 numărul de ore destinat studierii limbii și literaturii naționale în școlile minoritare, și așa insuficient, a scăzut cu încă 50%.

6. *Dispoziția președintelui Ucrainei nr.385/97-rp, din 31 octombrie 1997, privind punerea în practică a acțiunii „Să transmitem urmașilor tezaurul nostru — limba maternă”*, presupunea organizarea, în toată țara, pe parcursul anului 1998, a unor ample manifestări menite să contribuie la revigorarea limbii ucrainene. Cu puțin timp înainte, prin Hotărârea Guvernului Ucrainei nr.998 din 8 septembrie 1997, asupra măsurilor complexe privind dezvoltarea multilaterală și a funcționării limbii ucrainene, cu trimitere la art.10 și 11 din Constituție, au fost elaborate o serie de măsuri concrete avînd ca scop implementarea limbii de stat în toate domeniile vieții social-politice din țară. Dispoziții similare au fost luate și la nivelul autorităților locale.

Nu considerăm că acțiunile date ar fi avut de pierdut ceva în cazul cînd s-ar fi referit la limbile tuturor etniilor din Ucraina. Or, după cum s-a menționat mai sus, nu numai limba etniei titulare a avut de suferit în perioada regimului totalitar sovietic, ci și limbile minorităților. Acestea chiar mai mult.

7. Programul de stat privind dezvoltarea culturii minorităților naționale din Ucraina, trimis spre reexaminare Radei Supreme în 1997, nu a fost adoptat nici pînă în prezent. Pe de altă parte, Programul „Diaspora ucraineană pînă în anul 2000”, aprobat în 1996, este în plină desfășurare.

8. Cu toate că art. 16 din Legea privind minoritățile naționale stipulează în mod expres alocarea unor cheltuieli speciale pentru dezvoltarea acestui segment de populație, în bugetul de stat al Ucrainei din ultimii ani asemenea prevederi n-au fost incluse. La fel și bugetul de stat pentru anul 1998 n-a conținut asemenea prevederi.

9. Neîncrederea manifestată față de minoritățile naționale se constată și în faptul că funcționarii structurilor de stat, care se ocupă de problemele specifice ale altor etnii decît cea majoritară, de regulă, nu sînt reprezentanții acestor minorități. Cel mai elocvent exemplu în acest sens îl reprezintă chiar Comitetul de Stat în Problemele Naționalităților și Migrării, și substructurile de profil ale administrațiilor regionale de stat, precum și alte instituții în domeniu. Într-o asemenea stare de lucruri, spre exemplu, nu este dificil de înțeles de ce deja menționatele proiecte de lege, care vizează în practică lichidarea treptată a învățămîntului în limbile minorităților din Ucraina, pornesc nu de la altcineva decît de la ... Direcția învățămîntului în limbile minorităților din cadrul Ministerului Învățămîntului. În caz contrar, ar fi greu de presupus că reprezentanții minorităților naționale să-și lichideze limba și tradițiile etniilor de care aparțin. Sînt ignorate astfel prevederile documentelor internaționale prin care se stipulează

angajamentul statelor de a asigura o participare activă a reprezentanților minorităților naționale în treburile publice, „îndeosebi la activitățile privind protecția și promovarea identității unor astfel de minorități” (pct. 34 al Documentului Final al Conferinței CSCE din Copenhaga). Asemenea obligațiuni Ucraina și-a asumat și prin tratate bilaterale, cum ar fi cel cu Republica Ungară (art. 17), Republica Polonia (art. 11, pct. 1), Republica Moldova (art. 7), Republica Belarus (art. 6), Republica Slovacă (art. 18), România (art. 13, pct. 1).

Concluzionând, reproducem obligația statului ucrainean, asumată prin Apelul Radei Supreme a Ucrainei către cetățenii Ucrainei de toate naționalitățile, și anume: *„Prezidiul Radei Supreme a republicii își asumă răspunderea că declararea independenței Ucrainei nu va duce niciodată la lezarea drepturilor persoanelor, indiferent de naționalitate”*.

9. Concluzii

Minoritatea românească din Ucraina este o minoritate autohtonă și ocupă locul doi, după cea rusă, între minoritățile naționale din țară.

Atît în perioada regimului totalitar sovietic, cît și după 1990, românii din Ucraina au fost marginalizați politic, economic, social, cultural și național, aplicîndu-li-se metodic un tratament discriminatoriu, față de etnia majoritară, iar uneori chiar și față de alte minorități, comparabile numeric cu ea. Aceasta decurge din neglijarea evidentă a dreptului la:

- învățămînt în limba maternă;
- participare la viața publică;
- consultare în problemele ce țin de propria identitate;
- acces liber la mijloacele de informare în limba maternă;
- contacte libere cu cetățenii din alte țări;
- memorie colectivă;
- folosirea simbolurilor naționale;
- redobîndirea imobilelor aparținute cîndva comunității (Palatul Național, Palatul Culturii etc.);

— reprezentare proporțională în administrație, justiție, învățămînt etc.

Împreună, toate aceste neîmpliniri crează premisele unei asimilări forțate, contrar voinței membrilor comunității. Procesul de rusificare, promovat de fostul regim, s-a transformat într-un proces de ucrainizare, la fel de pervers ca și precedentul. Raportul minoritate/majoritate de cca. 1:6 mai mic în învățămînt, administrație și justiție, comparativ cu reprezentarea demografică, nu poate fi justificat, decît prin absurd, ca fiind echitabil într-un stat de drept.

Prin tratatele internaționale, dar și prin prevederile legislative interne, Ucraina s-a obligat să renunțe la promovarea unei politici sau a unei practici care ar avea

drept scop asimilarea minorităților naționale. Acesta este și sensul art.5, alin.2 din Convenția-cadru.

Cît despre comunitatea românească, asemenea obligațiuni se regăsesc în Tratatul politic de bază cu România (art.13) și Republica Moldova (art.5-8).

Avînd în vedere starea dezavantajoasă în care se află în prezent comunitatea românească din Ucraina și pornind de la principiile egalității și nediscriminării între etnii, se impune elaborarea, adoptarea și realizarea unui amplu program de acțiuni pentru revigorarea identității național-culturale a românilor din Ucraina. Un asemenea program ar putea deveni lucrativ doar prin concursul ambelor părți interesate: pe de o parte, prin efortul propriu al comunității, pe de alta, prin sprijinul efectiv din partea statului ucrainean. Și statul român ar trebui să-și eficientizeze acțiunile în vederea sprijinirii românilor din Ucraina, dat fiind faptul că măsurile întreprinse în ultimii ani au fost sporadice și, în mare măsură, ineficiente. Punctul de plecare însă trebuie să fie o mai mare voință politică și o deschidere mai largă a autorităților ucrainene față de doleanțele acestei comunități. Majoritarii ar trebui să înțeleagă că și minoritarii au o istorie, o limbă, o cultură pe care doresc să le păstreze și să le dezvolte, iar pentru aceasta au nevoie de ajutor.

Toate aceste probleme necesită o analiză temeinică în cadrul Comisiei mixte interguvernamentale ucraineano-române privind monitorizarea respectării prevederilor art.13 din Tratat. □

*

Eugen PATRAȘ (n. 1959) este licențiat în istorie la Universitatea din Cernăuți, în drept la Universitatea din Chișinău și în relații internaționale la Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București, a doctorat în specialitatea de drept internațional la Facultatea de Drept a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. Este autor al volumului *Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova. Statutul juridic, și al numeroaselor studii în domeniul minorităților naționale din Ucraina și Republica Moldova.*

Eugen Patraș, Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova. Statutul juridic, cap. II, subcap. 7-9, preluate cu permisiunea autorului.

Reconciliere politică *versus* discurs istoric: percepția Ungariei în istoriografia românească, 1989-1999

CONSTANTIN IORDACHI ȘI MARIUS TURDA

Căderea comunismului și sfârșitul războiului rece, precum și procesul general de democratizare politică și integrare în instituțiile economice și de securitate occidentale au generat o colaborare politică din ce în ce mai intensă a țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est. Cu toate acestea, transformările identitare și reconstruirea imaginarului social în această regiune nu provoacă încă schimbări semnificative la nivelul percepției celuilalt: miturile, prejudecățile și stereotipurile negative, precum și excluderea simbolică a unor state aparținând fostului bloc comunist din Europa, percepută ca un concept politic elitist-exclusivist și normativ-hegemonic, continuă să caracterizeze geografiile mentale colective din Europa Centrală și de Sud-Est.

Fără a avea pretenția unei tratări exhaustive, articolul de față urmărește schimbările pe care le-a suferit interpretarea istoriei Ungariei în discursul istoriografic românesc din ultimul deceniu, în încercarea de a explora unele elemente componente ale imaginii Ungariei în spațiul academic românesc. Relațiile statale româno-maghiare au parcurs în ultimul deceniu o spectaculoasă evoluție politică, de la intens conflict diplomatic la colaborare și parteneriat politico-militar. Depășind acuta confruntare ideologică privind statutul minorității maghiare din România de la sfârșitul anilor optzeci, violențele inter-etnice de la Tîrgu Mureș din 1990 precum și lipsa contactelor politice din anii 1990-1994, România și Ungaria au construit, începînd cu anul 1996, un mecanism de reconciliere politică și de parteneriat, apreciat unanim drept „un model pentru Europa și pentru întreaga lume.”¹ Stimulate de procesul de integrare europeană, elitele politice din cele două țări au abandonat prioritățile naționaliste ale agendei lor politice în favoarea

interdependenței economice, politice și militare bilaterale, considerată acum drept un element care produce stabilitate și nu conflict.² Stimulate de modelul de reconciliere politică franco-german, România și Ungaria au constituit o relație de colaborare pe termen lung, menită să faciliteze integrarea lor în NATO și Uniunea Europeană.³ Promovată însă aproape exclusiv la nivelul elitelor politice din cele două țări și realizată sub influența hotărâtoare a comunității internaționale, reconcilierea româno-maghiară nu se bazează încă pe o reală schimbare de imagine la nivelul opiniei publice din România și Ungaria. Clișeele, prejudecățile și stigmatizarea reciprocă continuă să supraviețuiască la nivelul memoriei colective, în discursul public și, cu atât mai semnificativ, în discursul istoric profesionist.

Din volumul foarte vast de studii istorice care au apărut după 1989, textul de față selectează doar pe cele considerate reprezentative din perspectiva autorilor. Cronologia intelectuală a acestui demers este structurată în trei părți. În prima parte este schițat contextul istoriografic propriu-zis al discuției. O atenție specială este acordată sintezelor de istorie a românilor și modului în care se face referire la acele momente din istoria Ungariei care sunt convergente istoriei românilor. În partea a doua sunt discutate principalele curente istoriografice și demersurile interpretative care se concentrează pe percepția și analiza istoriei Transilvaniei, văzută ca spațiul comun al celor două istoriografii concurente, română și maghiară. Partea a treia analizează trăsăturile noului discurs despre Europa centrală și de sud-est, care combină o metodologie interdisciplinară, din domeniul sociologiei, antropologiei culturale și al istoriei ideilor. Acest excurs prin producția intelectuală românească din ultimul deceniu își propune așadar două lucruri: să descopere direcțiile curente ale discuției despre Ungaria și unguri și să descrie agendele intelectuale emergente despre aceste subiecte. Nu în ultimul rând, vom încerca să vedem în ce măsură putem vorbi despre „continuitate” între școlile istorice românești din perioada interbelică, istoriografia comunistă și discursul istoric de după 1989.

Contextul istoriografic al discuției: Istoria Ungariei văzută de istoricii români

Sistemul cultural post-decembrist nu pare a fi sensibil la mutații profunde. Pledoaria unor istorici de marcă — printre care Alexandru Zub, Lucian Boia sau David Prodan — de la finele anului 1989, prin care se anunța triumfător renunțarea la pervertirea ideologică și la falsificare în scrierea istoriei, atât de evidente în comunism, pare acum un simplu exercițiu intelectual, mai degrabă o aspirație decât un fapt istoric.⁴ Apelul are însă marele avantaj de a surprinde dilema identitară a istoricului (și, prin extensie, a oricărui intelectual) în sfera publică, un spațiu considerat a fi adevăratul barometru al diseminării Istoriei Naționale, al spiritului național și, implicit, domeniul de protecție a acestora. Nu este așadar surprinzător faptul că studiile despre identitatea națională domină peisajul cultural românesc. În cadrul acestora, referirile la istoria

Ungariei sunt din ce în ce mai frecvente, confirmând locul privilegiat al imaginii ungurilor în discursul istoriografic românesc.

Lucian Boia, unul dintre cei mai pertinenți critici ai miturilor istoriografiei comuniste, apreciază conflictul dintre români și maghiari ca fiind una din temele dominante ale istoriografiei românești. În opinia sa, persistența unei memorii istorice traumatizante, abil întreținută și utilizată de regimul comunist, face ca „opiniile extreme” să capete „proporțiile unei adevărate psihoze,” construind în cele din urmă un scenariu mitic, în care „Ungaria devine piesa dominantă căreia i se subordonează toate evoluțiile românești majore. Ea face figură de mare putere — ceea ce, evident, nu este — capabilă să surclaseze o țară ca România, de două ori și jumătate mai întinsă și mai populată.”⁵ Ungaria devine astfel un mit hegemonic care reușește să subordoneze întreaga istoriografie românească: „Pînă și istoria românilor a ajuns să fie concepută în așa fel încît să nu se cedeze punctului de vedere unguresc sau să nu se afirme nimic din ceea ce ar putea avantaja Ungaria (chestiuni precum continuitatea, istoria Transilvaniei sau raporturile dintre teritoriile românești și unirea lor, nu au mai putut fi abordate cu seninătate profesională din motive strict „ungurești”). Și astfel, pentru a nu pierde în fața Budapestei, românii se așează de bunăvoie la remorca Ungariei, devenind dependenți de tot ce se întîmplă și se spune acolo.”⁶

Lucian Boia fixează astfel trăsăturile fundamentale ale imaginii Ungariei în istoriografia românească:

1) Caracterul polimorf al acestei imagini, ale cărei componente se combină adesea în mitul conspirației, cu puternice „efecte de real”: dușmanul din afară (Ungaria propriu-zisă), „dușmanul din interiorul cetății” (minoritatea maghiară din România), și complotul internațional împotriva României (i.e. „lobby-ul antiromânesc al diasporei maghiare din străinătate”).

2) Conținutul negativ al acestei imagini, care favorizează exclusiv momentele conflictuale din istoria celor două țări și nu valorifică elemente comune și perioade de colaborare.

3) Funcția ideologică a acestei imagologii conflictuale, ce servește drept model de legitimare politică și mobilizare naționalistă. Îndeosebi spre sfîrșitul anilor 1980, conflictele diplomatice acute dintre România și Ungaria asupra statutului comunității maghiare din România, precum și disputa ideologică dintre reformismul conducerii maghiare și stalinismul crescînd al regimului politic condus de Nicolae Ceaușescu au amplificat dimensiunea ideologică a imaginii Ungariei, transformînd-o într-o adevărată obsesie a istoriografiei românești. Memoria traumatică a conflictelor istorice româno-maghiare a fost astfel reactivată și consolidată de propaganda oficială a regimului comunist, iar contracararea revizionismului istoric maghiar a fost ridicată la rang de prioritate a istoriografiei și chiar a diplomației românești. Și, în fine,

4) centralitatea imaginii Ungariei în istoriografia românească: model al alterității radicale, imaginea maghiarilor este intim legată de obsesiile identitare și de imaginea pe care românii o au despre ei înșiși, servind drept contrapondere simbolică la construirea unei imagini ideal-tipice a identității românești.⁷

Pentru a ilustra tipologia propusă de Lucian Boia am ales trei sinteze de istorie a românilor, diferite atât ca abordare cât și ca scop declarat al cercetării: lucrarea lui Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri*, carte remarcabilă prin simplitate, cursivitate și erudiție; lucrarea lui Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a Poporului Român*, încercare solitară de rescriere a canonului naționalist *sine ira et studio*, adresată publicului larg; și, în fine, o amplă sinteză de *Istoria românilor*, scrisă, în colaborare, de către un grup de proeminenți istorici români și străini, și care încredințează deliberat tratarea istoriei moderne și contemporane românești istoricilor stăini, considerați a nu fi „implicați în realități partizane.”⁸ O analiză succintă a imaginii Ungariei în aceste lucrări relevă numeroase elemente comune de abordare la autorii respectivi. Astfel, ungurii sunt menționați pentru prima dată în istoria regiunii odată cu așezarea lor în cîmpia pannonică, la sfîrșitul secolului al IX-lea. Autorii insistă asupra personalității regelui Ștefan I, cel care „a creat Regatul Ungar, și a impus ungurilor creștinismul.”⁹ Se apreciază faptul că adoptarea „formelor de organizare politică și ecleziastică ale lumii apusene” a conferit Regatului Ungar un rol geo-politic important în Europa Centrală, acela de „vîrf de lance al lumii creștine”, și a dat „expansiunii ungare un caracter mult mai organizat și eficace.”¹⁰ Deși se recunoaște rolul jucat de Regatul Ungar în cruciadele creștine tîrzii împotriva Imperiului Otoman, autorii români subliniază „inconsistența” politicii anti-otomane a regilor Ungariei, sugerînd prin contrast rolul preponderent al Moldovei, al Țării Românești și al „elementului militar românesc” din Transilvania și Banat în apărarea creștinătății. Astfel, istoricii români insistă asupra personalității lui Iancu de Hunedoara, de origine română, dar animat de un catolicism militant. În schimb, fiul său, Matei Corvin — numit alternativ Matia sau Mátyás, este caracterizat drept „unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei, foarte priceput, foarte cult”, dar care era, „din păcate, prea ambițios și însetat de putere.”¹¹ Odată ce a „devenit rege al Ungariei, nu a mai arătat nimic din obîrșia sa românească [spre regretul postum al istoriografiei românești], fiind perfect integrat nobilimii maghiare.”¹²

Narațiunea istorică a celor trei autori este dominată de problema statutului populației românești din Transilvania și Banat în cadrul Regatului Ungar, un stat caracterizat drept un „vast [...] conglomerat teritorial și etnic [...], cu tendințe asimilatoare tot mai manifeste.”¹³ Deși afirmă că această chestiune „nu mai prezintă azi nici o importanță politică,”¹⁴ cei trei autori pledează extensiv pentru teza continuității daco-romane la nordul Dunării și pentru veridicitatea cronicii lui Anonymus, de multe ori în polemică cu istoriografia maghiară recentă. Concluzia lor

unanimă este că românii au constituit elementul etnic cel mai numeros în Transilvania și, din această perspectivă, esențial pentru dezvoltarea ulterioară a provinciei.

Autorii români rămân în continuare ambigui în legătură cu statutul politic al Transilvaniei. Deși recunosc, mai mult implicit decât explicit, apartenența regiunii la Regatul Ungariei, ei abordează istoria Transilvaniei din perspectiva mitului romantic al unității politice, economice și culturale a românilor, cristalizat în istoriografia românească de Nicolae Iorga: formula „celor trei țări românești” sugerează o dezvoltare istorică unitară a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, în timp ce Regatul Ungar este amintit doar sporadic, devenind astfel un actor politic exterior. Resentimentul eliminării românilor din sistemul națiunilor medievale privilegiate domină însă narațiunea istorică despre Transilvania atît în perioada evului mediu cît și în cea modernă. Astfel, un spațiu larg este acordat cuceririi și colonizării graduale a voievodatului Transilvaniei de către regalitatea maghiară, precum și depozării românilor de pămînt, excluderii lor confesionale și politice din noua organizare politică și eliminării sau maghiarizării elitelor politice românești, în special în timpul dinastiei angevine. În secolele XVI-XVII, Transilvania este caracterizată drept un spațiu al toleranței, dar nu și pentru români, în timp ce revoluția maghiară de la 1848 este abordată preponderent din perspectiva confruntării româno-maghiare, iar regimul dualist, prin politica sa sistematică de deznationalizare a românilor. În consecință, ocuparea Budapestei de către armata română în 1919 este privită de Florin Constantiniu ca avînd „o valoare simbolică: era răscumpărarea secolelor de oprimare și umilință îndurate în Transilvania. Fără o astfel de satisfacție oferită opiniei publice românești, reconcilierea dintre cele două popoare și state apărea anevoioasă.”¹⁵ Constantiniu descrie noi momente traumatice din „istoria” confruntării româno-maghiare, menționînd atrocitățile și torturile „oribile” împotriva unor simpli locuitori români, săvîrșite de jandarmi maghiari, în 1918, la Făget, Giurgurta și în Secuime, dar consideră că ocuparea Budapestei nu a fost un act de răzbunare, „căci autoritățile militare românești au avut o atitudine corectă și au întreprins acțiuni umanitare în beneficiul populației.”¹⁶ În același spirit, Djuvara apreciază că în 1919 „Ocupăm deci Budapesta și împiedicăm în acest fel apariția comunismului în centrul Europei.. În continuare, el afirmă că „Ungurii onești recunosc și azi că ne datorează salvarea de comunism.”¹⁷

În fine, tema care beneficiază de o atenție privilegiată este istoria revoluției maghiare din 1956 și impactul său asupra relațiilor româno-maghiare. Constantiniu și Deletant converg în a considera revoluția maghiară drept un moment decisiv în evoluția regimului comunist din România. Ei consideră autoritățile române drept cel mai activ aliat sovietic împotriva defecțiunii Ungariei, acceptînd chiar să joace „rolul odios al acoperirii aducerii forțate a lui Imre Nagy în România.”¹⁸ Recompensa sovietică pentru colaborarea liderilor români a fost, potrivit lui

Deletant, o mai mare autonomie a liderilor de la București în problema națională, cu repercursiuni negative asupra statutului minorității maghiare în România. Autorul englez analizează pe larg politica de modernizare economică promovată de Nicolae Ceaușescu și impactul său asupra statutului minorității maghiare. El evidențiază legătura strânsă dintre generalizarea crizei economice și ideologice a regimului comunist din România în anii 1980, acutizarea confunțării diplomatice dintre România și Ungaria, și agravarea continuă a situației minorităților naționale.

Concluzionând acest scurt excurs istoriografic, putem spune că percepția Ungariei în aceste sinteze istorice ale românilor adresate publicului larg este în multe privințe superficială și se caracterizează printr-o interpretare mai degrabă monolitică, fără diferențe majore de abordare și interpretare. Acest lucru este completat de inexistența cîmpului referențial original: în limba română nu există nici o „Istorie a Ungariei”. Mai mult, în ciuda deselor polemici, nu există un veritabil dialog între comunitățile de istorici din România și Ungaria, lucrările lor rămînînd quasi-necunoscute. Nici măcar atît de hulita *Erdély története* (Istoria Transilvaniei) apărută în anul 1986 sub egida Academiei Maghiare de Științe nu a beneficiat de o traducere, lăsînd publicul larg fără posibilitatea comparației și judecății proprii. Discursul istoriografic românesc despre Ungaria se reduce, de fapt, la problema Transilvaniei, iar imaginea Ungariei a ajuns să fie percepută exclusiv prin prisma istoriei Transilvaniei — catalizatorul dezbaterilor istoriografice româno-maghiare.

Transilvania și istoriografiile concurente

Autorii și direcțiile interpretative de care ne vom ocupa în cele ce urmează nu formează neapărat o generație intelectuală. Mai degrabă, date fiind condițiile absolut fortuite ale fiecăruia în formarea sa academică, fiecare folosește un repertoriu istoriografic diferit (chiar dacă interacțiunile și contaminările reciproce sunt totuși vizibile). În general, toate cărțile care se scriu despre Transilvania se referă doar la românii de acolo, maghiarii fiind prezentați mai curînd ca elemente alogene, al căror scop direct a fost „asuprirea” populației românești majoritare.¹⁹ Reprezentarea Transilvaniei (fie ea ca pămînt românesc sau unguresc) determină intelectualii ambelor tabere să legitimizeze sursele puterii și să reproducă o stare de conflictualitate.²⁰ După cum remarca recent și Alina Mungiu-Pippidi: „Ce subiect poate aduce la iveală ce este mai primitiv din fiecare dintre noi, dacă nu Transilvania? Regiunea e inima dezbaterii politice și a construcției naționale și identitare a celor două națiuni, de care depinde stima de sine a fiecăruia dintre noi.”²¹ Nu este de mirare că, după aproape un secol de existență a „statului național unitar român”, accentul istoriografiei românești este încă pus pe producerea de noi argumente pentru „Transilvania — pămînt românesc.” Este ca și cum această regiune ar funcționa simultan, ca un filtru prin care energiile politice, sociale și

culturale ale românilor sunt triate și verificate și ca un simbol al bunei funcționări a statului român.

În esență, trei mari direcții istoriografice pot fi detectate în raport cu studierea Transilvaniei și a relației sale cu Ungaria și România. Prima, care este cea mai veche și mai bine reprezentată, își trage seva din istoriografia romantico-naționalistă a secolului al XIX-lea (în particular, din scrierile lui Nicolae Iorga) și din istoriografia triumfalistă a anilor 20' și 30', efect al înfăptuirii unirii din 1918 și a statului național unitar (vezi în special lucrări de Silviu Dragomir, Ioan Lupaș și Vasile Netea). În mare măsură, trăsăturile acestora au fost preluate de istoriografia comunistă și subzistă cu succes și în zilele noastre. În această categorie intră nume pe care nu puțini le-ar considera incompatibile,²² precum Ștefan Pascu²³, Ion Coja²⁴, Mircea Zăciu²⁵, Titus Podea²⁶ sau David Prodan²⁷. Multe teme istorice sunt utilizate atât de comuniști cât și de naționaliști, precum: „statul român — veșnic național unitar”, lupta de veacuri pentru unirea politică a tuturor românilor, Ungaria permanent iredentistă²⁸, politica de asuprire a minorităților dusă de statul istoric maghiar pînă în 1918²⁹, deznaționalizarea „forțată” etc. Acestea sunt în continuare subiectele în jurul cărora cărțile care fac referire la Transilvania și Ungaria își construiesc argumentația. Acest tip de discurs a atins paroxismul în masiva *Istoria României. Transilvania*³⁰, la care își aduc contribuția mulți din istoricii consacrați ai Transilvaniei, precum Liviu Maior, Gelu Neamțu sau Șerban Polverejan, într-un colectiv coordonat de un economist, Anton Dragoescu și patronat de primarul naționalist și anti-maghiar al Clujului, Gheorghe Funar. Intenția nedeclarată a autorilor este de a da o replică, cel puțin prin mărimea celor două volume, la *Istoria Transilvaniei* editată de Academia de Științe a Ungariei în 1986. Faptul care frapază de la bun început este că, după subiectele tratate, această istorie ar fi trebuit să se numească simplu „istoria românilor din Transilvania”, sau, mai exact, o anumită istorie a românilor din Transilvania și Ungaria, o istorie care îi decontextualizează complet de cadrul referențial istoric, iar prin exagerările naționaliste mai curînd îi defavorizează decît să trezească un sentiment de „compătimire” istorică. Maghiarii sunt și ei prezentați, însă rolul și imaginea lor sunt exclusiv negative.

În strînsă legătură cu perspectiva descrisă mai sus, se situează ceea ce se poate numi narațiunea istorică clasică despre Transilvania, văzută ca un spațiu geo-strategic de mare importanță în Europa centrală.³¹ Din această categorie fac parte istorici care încearcă să lărgescă puțin canonul național-comunist, să-l îmbogățească prin publicarea de documente³², prin introducerea de referințe externe ce tratează unele subiecte considerate pînă acum „retrograde”, „nesemnificative” sau supraliciteate ideologic, precum: naționalismele concurente, aspectele religioase și demografice, relațiile româno-maghiare din timpul revoluției din 1848, federalismul românesc din Transilvania sau discuțiile din 1918 privind o posibilă creare a unei monarhii dunărene și integrarea Transilvaniei în România. În ge-

neral, această categorie de istorici, dintre care cei mai reprezentativi ar fi Camil Mureșanu³³, Liviu Maior³⁴, Ștefania Mihăilescu³⁵, Nicolae Bocșa³⁶ sau Gheorghe Iancu³⁷, acceptă faptul că într-o perioadă a revizuirilor, cum este cea de azi, sunt tot mai puțini aceia care consideră că destrămarea Monarhiei austro-ungare după primul război mondial a creat o situație ideală în Europa Centrală și de Est. Departe însă de fi cu adevărat critici la adresa vulgatei naționale sau dornici de a reconsidera miturile fondatoare ale istoriografiei și filozofiei statale a unității politice de veacuri a poporului român, acești istorici manifestă totuși o distanțare emoțională față de subiectele trasate, iar uneori, prin intermediul unor lecturi consistente din lucrările de specialitate din domeniile respective, reușesc să construiască un discurs istoric coerent și articulat.

Al treilea curent privind Transilvania a prins contur destul de recent și are ca protagoniști tineri istorici, sociologi și antropologi, grupați în jurul Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, și a revistelor *Altera*, *Transylvanian Review*, *Echinox* sau *Provincia*. Autori precum Sorin Mitu³⁸, Florin Gogîltan³⁹, Ovidiu Pecican, Victor Neuman⁴⁰, Valeriu Leu⁴¹, Toader Nicoară⁴², Maria Crăciun sau Ovidiu Ghitta⁴³ examinează critic obsesia factologică și ignoranța teoretică a istoriografiei române, precum și lipsa dialogului cu orientările majore din istoriografia occidentală⁴⁴. Concentrându-se pe studierea specificului regional, a deschiderii europene, a istoriei imaginarului și a multiplicității culturale a Transilvaniei, acest discurs introduce pentru prima dată maghiarii din Transilvania într-un tablou istoric complex, multi-etnic, tratându-i în aceeași măsură atât ca generatori de cultură cât și ca subiecți ai interacțiunii sociale cu alte grupuri etnice. Sensibili la conjunctura istorică și la conștientizarea unei „specificități locale, transilvănene, susținută de puternice stereotipii regionale”, istoricii din generația tânără își propun „demitizarea Ardealului, mai corect spus, analiza critică a identității acestuia”, și a intrumentalizării concomitente a imaginii sale în mitologiile naționale maghiare și românești. În același timp, ei resping—cel puțin pentru moment—soluțiile de federalizare regională, sugerînd că în România prioritare nu sunt teoriile geo-politice ci consolidarea economiei de piață, a statului de drept și a instituțiilor societății civile din România.⁴⁵ Extensia acestui nou discurs istoriografic în manualele școlare, mass media și în polemicile politice privind devoluția în Transilvania a relevat însă fragilitatea poziției sale, aflată deopotrivă sub focul încrucișat al vulgatei național comuniste și al unui consens naționalist mai larg existent în societatea românească.⁴⁶

Europa centrală și relațiile româno-maghiare

Eforturile noii generații de istorici sunt completate de studii recente care vin dinspre teoria politică, antropologia culturală, psihologia socială și sociologia naționalismului, semnate de autori precum Gabriel Andreescu,⁴⁷ Gusztáv Molnár⁴⁸,

Alina Mungiu-Pippidi, Sorin Antohi⁴⁹, sau Enikő Magyar-Vince⁵⁰. Contextul discursiv al acestor cărți este în bună măsură determinat de mitul cultural al unei geografii intermediare între Est și Vest — Europa centrală — relansat după anii '80 de mai mulți intelectuali din Polonia, Ungaria și fosta Cehoslovacie. Reacția intelectualilor români la mitul Europei centrale a fost multiplă, fiind determinată deopotrivă de conjunctura politică și de opțiunile ideologice ale autorilor. Putem sesiza cel puțin patru orientări distincte:

În perioada de început, 1990-1996, majoritatea intelectualilor din opoziția democratică propuneau asumarea, cel puțin la nivel formal, a diferenței dintre România și zona Europei centrale, cu scopul politic vădit de a blama stagnarea și lipsa de democrație a regimului politic condus de Ion Iliescu. În ultimele sale consecințe, această viziune propunea însă interiorizarea unei noi excluderi simbolice a românilor (văzută și ca o auto-excludere), cu puternice efecte psihosociale potențiale la nivelul mentalului colectiv⁵¹. A doua reacție a fost aceea a respingerii mitului cultural al Europei centrale, văzută ca o construcție ideologică exclusivistă, bazată nu atât pe afirmarea unei identități pozitive și a unei comunități de valori, cât pe excluderea și „exoticizarea” atât a Rusiei, cât și a țărilor din Europa de sud-est. A treia reacție aparține curentului regionalist radical și corespunde unei fragmentări simbolice a identității și a ideologiei naționale românești. Sugerînd că anumite zone ale României, precum Transilvania și Banatul, se pot integra mai ușor în Europa, datorită tradițiilor istorice, coabitării multietnice și toleranței religioase, autori precum Gusztáv Molnár sau Sabin Gherman argumentează, direct sau indirect, existența unei diferențe identitare în România. Din perspectiva unei literaturi care, deși domină dezbaterile politice asupra Europei centrale și de sud-est (vezi teoria „ciocnirii civilizațiilor” propusă de Samuel Huntington), a primit critici devastatoare pentru viziunea sa „orientalistă” ce esențializează diferența dintre Est și Vest⁵² — acești autori susțin că Transilvania și Banatul ar aparține Europei centrale⁵³, și ar alcătui astfel un spațiu în care societatea civilă și pluralismul politic au tradiții mult mai puternice decât în celelate zone ale României, putativ asociate cu Balcanii.

În sfârșit, a patra reacție la mitul Europei centrale a constituit-o, începînd mai ales din anul 1996, dorința de integrare economică, politică și culturală a României cu grupul țărilor de la Visegrad. Paralel cu procesul de reconciliere politică româno-maghiară din 1996 și cu parteneriatul strategic inițiat de László Kovács și Adrian Severin în 1997 — văzute ca un preludiv al integrării euro-atlantice a celor două țări — numeroși intelectuali români au susținut nevoia unei reconcilierii culturale între cele două națiuni, argumentată pe mai multe planuri: de la fatalitatea vecinătății comune și inevitabila interdependență reciprocă, la imperativul unui pragmatic *raison d'État* al politicii externe românești (Antohi) și nevoia de complementaritate (Zub), pînă la invocarea unor lungi tradiții istorice

de colaborare (Chimet). Aceste discuții sunt completate de activismul civic al unor intelectuali precum Smaranda Enache sau Gabriel Andreescu, promotorii cei mai consecvenți ai reconcilierii româno-maghiare, care propun o reevaluare a rolului minorității maghiare în România⁵⁴. Potrivit lui Andreescu, „puternica prezență maghiară la poarta de Vest a țării, prezență dublată de lupta minorității maghiare pentru alte reguli de joc decât cele propuse de nostalgicii „statului național unitar” și sprijinul dat acestei lupte de către Ungaria” ar transforma minoritatea maghiară în locomotiva integrării Europene a României⁵⁵.

În acest context, procesul de reconciliere româno-maghiar a generat numeroase lucrări de politologie, sociologie și antropologie care deconstruiesc exclusivismul și intoleranța recipocă a vultatei naționaliste la nivelul comunităților politice române și maghiare (Enikő Magyar-Vince), analizează imaginile mentale colective despre celălalt, identitățile politice și sociologice diferite ale românilor și maghiarilor în Transilvania (Alina Mungiu-Pippidi, Culic et al.⁵⁶) și propun diferite soluții de rezolvare a conflictelor bilaterale. Deși într-o măsură mai scăzută, istoriografia a participat și ea la acest proces de reconciliere. Lucrări recente propun epurarea istoriografiei de canoanele naționaliste și reinterpretarea comună a momentelor istorice controversate, precum și un interes tot mai pronunțat pentru istoria maghiarilor și a unor elemente de identitate comune dintre cele două națiuni⁵⁷. Spre exemplu, apreciind că, datorită îndelungatei experiențe istorice comune, „ungurii ne sunt mai mult decât vecini”, Sorin Antohi recomandă: „problemele identitare ale ungarilor ar trebui mai bine cunoscute în România”, cu atât mai mult cu cât „o tratare serioasă a problemei identității românești” este „indisociabilă” de „o privire asupra corespondentului său maghiar⁵⁸”. Fără a elabora o comparație sistematică a identității colective române și maghiare, Antohi identifică totuși între acestea, „dincolo de diabolizarea și stigmatizarea reciproce (Bozgor/Büdös Oláh și întreg repertoriul), o zonă surprinzător de mare de coincidențe, similitudini și chiar, *horribile dictu* (pentru urechi șovine), afinități, suprapuneri și contaminări⁵⁹. Pentru depășirea pendulării continue a elitelor românești între „bovarismul geocultural” al occidentalistilor și exclusivismul și inconsistențele autohtoniștilor, și, pe un plan mai general, a prejudecăților, stereotipurilor negative și excluderilor simbolice la nivel regional, Antohi propune o mai largă integrare politică și culturală a românilor în Europa centrală și de sud-est, care să regăsească „importanța strategică a contactelor cu vecinii trecuți și prezenți de la Vest,” precum maghiarii⁶⁰.

Concluzii

După 1989, istoriografia românească se zbate încă între “spasmele dogmatic-totalitare și post-totalitare⁶¹.” Deși, după cum aprecia Alexandru Zub, un bilanț al istoriografiei românești este încă prematur, se poate totuși afirma că reforma

vulgatei naționaliste a întârziat.⁶² După cum am văzut, noile orientări în scrierea istoriei din lumea academică occidentală nu par a fi o provocare radicală pentru modalitățile de producere a discursului istoriografic românesc. Oricât de tentante sunt propunerile care vin din zone colaterale istoriei — sociologie, filosofie sau antropologie culturală —, ele nu reușesc să-și disemineze formele de expresie într-o conjuncție cu aceasta, eludînd, astfel, tocmai caracterul multidisciplinar pe care știința istorică îl presupune.

Reproducînd fragmentarea culturii politice românești, istoriografia românească este dominată de conflictul dintre „o mică elită istoriografică europeană, care își negociază din greu pozițiile și programele în sistemul academic”⁶³ și încă hegemonica tabără a vulgatei naționaliste. După acest traseu prin istoriografia românească recentă, putem spune că și percepția Ungariei se înscrie în bună măsură pe aceleași coordonate. Deși miturile, stereotipurile și prejudecățile comune au fost într-o anumită măsură abandonate, perspectiva naționalistă continuă să domine interpretarea istoriei Ungariei și a Transilvaniei. În ciuda compromisurilor politice către minoritatea maghiară și a reconcilierii politice cu Ungaria, nu există încă un proces de reconciliere *istoriografică* între cele două țări. Astfel, este semnificativ faptul că în timp ce numeroase lucrări de sociologie și antropologie sau relații internaționale susțin procesul de reconciliere politică dintre cele două țări, istoriografia românească propune un contra-discurs bazat pe manipularea memoriei istorice traumatizante dintre români și maghiari.⁶⁴ Pe de altă parte, nici istoriografia maghiară nu pare a fi permisibilă la transformări profunde privind revizuirea critică a clișeelelor care construiesc imaginea României și a românilor.

Cu toate acestea, nu se poate simplifica sau trece cu vederea faptul că istoriografia românească se află în plină transformare. Grupuri destul de omogene de tineri intelectuali încearcă să introducă noi agende de cercetare și perspective interpretative care au ca obiect eliminarea frustrantei dihotomii dintre NOI și CEILALȚI (unguri, țigani etc.) Acest lucru este posibil numai printr-un atac frontal asupra istoriografiei naționaliste monolitice, prin racordarea la curente istoriografice occidentale, impunerea unui sistem referențial extern pentru fenomene considerate interne, așadar „unice” și, nu în ultimul rînd, prin ieșirea din îngustimea argumentației locale. În mare măsură, direcții interpretative recente sugerează o transformare a istoriografiei românești. Prezența unui discurs istoriografic axat pe diversitate și erudiție poate, alături de alte discursuri alternative, să fragmenteze și să regenereze organismul sclerosat al vulgatei istoriografice românești. Dorința de a scrie și altfel istoria decît propun cu îndîrjire manualele de istorie și unii istorici este deja vizibilă. Impasul în care se află orientarea teoretică din România provoacă, credem, și mai mult. Din toată pletora de expuneri teoretice cu care ne ademenește producția culturală actuală, se pot distinge mizele

productive și cele contraproductive. Ne rămîne speranța că, într-o bună zi, varianta alternativă, bazată pe discursuri curățate de ambiții hegemonice, va compune un model atrăgător pentru majoritatea veleitarilor din umanități. □

BIBLIOGRAFIE

1. Studii despre istoriografia românească după 1989:

- Antoși, Sorin: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România postcomunistă*. În: **Sfera politicii**, 39 (1996), p. 18-19.
- Boia, Lucian (ed): **Miturile comunismului românesc**. București, Editura Universității București, 1995.
- Boia, Lucian (ed): **Miturile istorice românești**. București, 1995.
- Boia, Lucian: *Apelul către istorici*. În: **Revista de istorie**, 12 (1989), p. 1167-1168.
- Boia, Lucian: **Două secole de mitologie națională**. București, Humanitas, 1999.
- Boia, Lucian: **Istorie și mit în conștiința românească**. București, Humanitas, 1997.
- Boia, Lucian: **La Mythologie scientilique du communisme**. Caen-Orléans, Paradigme, 1993.
- Boia, Lucian: *Riscul izolaționismului*. În: **Sfera Politicii**, 39 (1996), p. 13-15.
- Boulet, Francois: **Histoire et mémoires en Roumanie aux XIXe et XXe siècles. Mythes et angoisses**. Paris, INALCO, 1991.
- Brossa, Alain (ed): **À l'Est, la mémoire retrouvée**. Paris, 1990.
- Deletant, Dennis: *Rewriting the Past: Trends in Contemporary Romanian Historiography*. În: **Ethnic and Racial Studies**. (1991) 1, p. 64-86.
- Deletant, Dennis: *The Past in Contemporary Romania: Some Reflections on Recent Romanian Historiography*. În László Péter (ed): **Historians and the History of Transylvania**. New York, 1992, p. 149-155.
- Durandin, Catherine: *Roumanie: retour à l'histoire et révisions*. În: **Relations internationales**, 67 (automne 1991), p. 295-298.
- Hitchins, Keith: **Mit și realitate în istoriografia românească**. București, Editura Enciclopedică, 1997. 322 p.
- Hitchins, Keith: *Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania*. În: **American Historical Review**, 97 (1992) 4, p. 1064-1083.
- Kellog, Frederick: **O istorie a studiilor istoriografice românești**. Bakarsfield, CA, 1990.
- Pecican, Ovidiu: *Mulți pălmași, puține capete*. În: **Vatra**, XXVII (1997) 2, p. 80-81.
- Pippidi, Andrei: *Miturile trecutului răspîntia prezentului*. În: **Revista 22**, 8 (1992), p. 6-7.
- Pippidi, Andrei: **Rezerva de speranță**. Bucharest, 1995.
- Platon, Alexandru Florin: *Valorizare și deschidere în istoriografie*. În: **Dacia literară**, 3-4 (1991), p. 1-20.
- Popa, Radu: **Politică și istorie. Cazul comuniștilor români**. București, 1991.
- Troncota, Cristian și Bratu, Doru: **Istoriografia în tranziție**. București, 1996.
- Ungureanu, Mihai-Răzvan: *Destinul miturilor istorice contemporane ale românilor. Au ele un viitor?* În: **Xenopoliana**. Istoria ca Discurs Demistificator, VI (1998) 3-4, p. 34-48.
- Verdery, Katherine: **National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania**. Stanford, University of California Press, 1991.
- Xenopoliana**. Istoria ca Discurs Demistificator. Buletinul Fundației Academice A. D. Xenopol. Iași, VI (1998), p. 3-4.
- Zub, Alexandru: **Discurs istoric și tranziție**. Iași, Institutul European, 1998.
- Zub, Alexandru: **Istorie și fatalitate**. București, 1991.

2. Istoria Transilvaniei, istoria Ungariei, sinteze de istoria României:

- Abrudan, Paul: **Transilvania, documente istorice: în lumina adevărului**. București, Editura Țara noastră, 1991.
- Alexandrescu, Sorin: **Paradoxul Român**. București, Univers, 1988. 334 p.
- Ambruser, Adolf: **Romanitatea românilor. Istoria unei idei**. București, Editura Enciclopedică, 1993.
- Andea, Susana: **Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688**. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996. 412 p.
- Andreescu, Gabriel, Stan, Valentin și Weber, Renate : **Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale**. București, Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH, 1994.
- Andreescu, Gabriel: *Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor*. În: Molnár Gusztáv și Andreescu, Gabriel: **Problema transilvană**. Bucharest, Polirom, 1999.
- Andreescu, Gabriel: **Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească**. Iași, Polirom, 1996.
- Andreescu, Gabriel (ed): **Romania versus Romania**. București, Clavis, 1996.
- Antohi, Sorin: **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**. București, Editura Litera, 1994.
- Antohi, Sorin: **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București, Nemira, 1997.
- Babeți, Adriana și Ungureanu, Cornel (eds.): *Europa Centrală — Memorie. Paradis. Apocalipsă*. Iași, Polirom, 1998.
- Babeți, Adriana și Ungureanu, Cornel (eds.): **Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii**. Iași, Polirom, 1997.
- Bărbulescu, Petre: **Drama minorităților naționale din Ungaria**. București, Globus, 1991.
- Berényi Maria: **Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918). Documente**. Giula, Editura Noi, 1991.
- Bernath Mathias: **Habsburgii și începuturile formării națiunii române**. Cluj, 1994.
- Bjola, Corneliu: *Nationalist Influences on the Romanian and Hungarian Security Policies*. În: **Forum Euro-Atlantic**. București, I (1998) 1-2, p.62-66.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. și Pop, I.A.: **Ethnie et confession en Transylvanie**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Bocșan, Nicolae, Lumperdean, I. și Pop, I.A.: **Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX**. Oradea, Fundația Cele trei Crișuri, 1994.
- Bocșan, Nicolae, Edroiu, Nicolae și Răduțiu, Aurel (eds): **Cultură și societate în epoca modernă**. Cluj, Editura Dacia, 1990.
- Bocșan, Nicolae: **Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997. 256 p.
- Calafeteanu, Ion: **Revizionismul ungar și România**. București, Enciclopedia, 1995.
- Chimet, Iordan (ed): **Momentul Adevărului**. Cluj-Napoca, Dacia, 1996. 475 p.
- Chindriș, Ioan și Neamțu, Gelu: **Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848**. București, Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Chinez, Ioan: **Aspects of Transylvanian Hungarian Literature (1919-1929)**. Cu o introducere de Ion Vlad. 1997.
- Chiorean, Ion: **Geneza și sfârșitul Imperiului Austro-Ungar**. Tîrgu-Mureș, MicaDoris, 1995.
- Ciolan, Ioan N., Borda, Valentin, și Lăcătușu, Ioan: **Transilvania prigonită de unguri**. Tîrgu-Mureș, Casa de Editură P. Maior, 1997. 168 p.
- Coja, Ion: **Transilvania: invincibile argumentum**. București, Editura Athenaeum, 1990. 301 p.

- Constantiniu, Florin, Pascu, Ștefan și Mușat, Mircea: *A Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences*. In: László Péter (ed.) **Historians and the History of Transylvania**, New York, 1992.
- Constantiniu, Florin: **O istorie sinceră a Poporului Român**. Bucharest, Univers Enciclopedic, 1997. 588 p.
- Cosma, Neagu: **Dictatul de la Viena (30 aug. 1940): consecință a crimei organizate statal de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România**. București, Bravo Press, 1996.
- Crăciun, Maria și Ghitta, Ovidiu (eds.): **Ethnicity and Religion in Central Eastern Europe**. Cluj, Cluj University Press, 1995.
- Crăciun, Maria și Ghitta (eds.): **Church and Society in Central Europe**. Cluj, European Studies Foundation Publishing House, 1998.
- Crăciun, Marius (ed.): **Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség**. Satu Mare, Ed. Muzeului Sătmărean, 1997.
- Cucsua István: **Vocația libertății. Lajos Mocsáry și românii**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1994.
- David Prodan: **Puterea exemplului**. de Bocșan, Nicolae, Edroiu, Nicolae, Maior, Liviu, Teodor, Pompiliu și Răduțiu, Aurel. Cluj, Editura Fundației Culturale Române, 1995.
- Diaconescu, Marius: **Nobilimea românească din Transilvania**. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997. 301 p.
- Diaconu, Ioan Ion: **Acea noapte sfântă: închis sub comuniști pentru Transilvania**. București, Editura Victor Frunză, 1996. 146 p.
- Djuvara, Neagu: **O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri**. București, Humanitas, 1999. 216 p.
- Dobrinescu, Valeriu Florin și Tompea, Doru: **România la cele două conferințe de pace de la Paris: 1919-1920, 1946-1947. Un studiu comparativ**. Focșani, Editura Neuron, 1996.
- Dobrinescu, Valeriu Florin: **România și Ungaria, de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania**. București, Editura Viitorul Românesc, 1996. 304 p.
- Domokos Sámuel: **Tipografia din Buda: contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea**. Giula, Editura Noi, 1994. 208 p.
- Dușu, Alexandru, Botoran, Constantin și Retegan, Mihai: **Transilvania în evoluția relațiilor româno-ungare**. București, Institutul de Istorie și Teorie Militară, 1993. 221 p.
- Dușu, Alexandru, Botoran, Constantin, și Retegan, Mihai: **Transylvania and the Romanian-Hungarian relations**. București, Institute of Military History and Theory, 1993. 201 p.
- Dușu, Alexandru: *The Politicization of Myths: The Transylvanian Case*. In: Gerrits, André and Adler, Nanci (eds): **Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe**. Amsterdam, Royal Netherlands Academy, 1995, p. 89-98.
- Edroiu, Nicolae și Pușcaș, Vasile: **The Hungarians of Romania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Erminescu, Mihai și Vatamaniuc, Dimitrie: **Sfântul pământ al Transilvaniei: Transilvania sub dualismul austro-ungar**. București, Saeculum I.O., 1997.
- Faur, Viorel: **Cultura românilor din Bihor, 1848-1918**. Oradea, Fundația Culturală Cele trei Crișuri, 1992.
- Faur, Viorel: **Viața politică a românilor bihoreni, 1849-1919**. Oradea, Fundația Culturală Cele trei Crișuri, 1992.

- Fischer-Galați, Stephen, Giurescu, Dinu C. și Pop, Ioan Aurel: **O istorie a românilor. Studii critice.** Cluj Napoca, Fundația Culturală Română, 1998.
- Galea, Aurel: **Formarea și activitatea Consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920).** Târgu Mureș, Ed. Tipomur, 1996.
- Giurescu, Dinu C. și Fischer-Galați, Stephen: **Romania: a historic perspective.** Boulder, East European Monographs, 1998. Series East European monographs no. 457.
- Gorovei, Ștefan: **Întemeierea Moldovei. Probleme controversate.** Iași, 1997.
- Grad, Cornel și Ciubota, Viorel (eds.): **1918. Sfârșit și început de epocă.** Satu-Mare-Zalău, Lekton, Muzeul Sătmărean, 1998.
- Hațegan, Ioan: **Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos (comunități, populație și habitat într-un spațiu de interferențe culturale).** Timișoara, Ed. Almanahul Banatului, 1995.
- Hitchins, Keith: **Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1868-1918.** Cluj Napoca, Dacia, 1992.
- Hitchins, Keith: **Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873.** Prefață de Pompiliu Teodor. București, Univers Enciclopedic, 1995.
- Horga, Ioan: **Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca luminilor.** Episcopia din Oradea. Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1996.
- Iancu, Gheorghe: **The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1995.
- Iordachi, Constantin: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation.* In: **Forum Euro-Atlantic.** București, I (1998) 1-2, p. 67-76.
- Istoria României. Pagini transilvane.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1994.
- Istoria României. Transilvania.** Volum colectiv. Cluj-Napoca, Editura George Barițiu, vol. I, 1997, vol. II, 1999.
- Istoria Românilor,** de: Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban și Teodor, Pompiliu. București, Editura Enciclopedică, 1999. 617 p.
- Kirițescu, Constantin I.: **România în al doilea război mondial.** București, 1995, 2. Vol.
- Lăncrănjan, Ion: **Cuvânt despre Transilvania.** București, Editura Regiei Autonome a Imprimeriilor, 1995. Ediția a doua.
- Leu, Valeriu: **Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice.** Reșița, Banatica, 1998.
- Livezeanu, Irina: **Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930.** București, Humanitas, 1995. 391 p.
- Lungu, Corneliu Mihai și Retegan, Mihai: **1956. Explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria.** București, Editura Univers Enciclopedic, 1996. 466 p.
- Magyari-Vincze Enikő: **Antropologia politicii identitare naționaliste.** Cluj, EFES, 1997.
- Maier, Liviu, Bocșan, Nicolae și Bolovan, Ioan (eds): **Austrian military border: its political and cultural impact.** Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1994. 118 p.
- Maier, Liviu: **1848-1849. Românii și Ungurii în revoluție.** București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Maier, Liviu: **Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori).** Cluj, Editura Sincron, 1993. 194 p.

- Maier, Liviu: **Memorandul: filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc**. Cluj-Napoca, Editura Fundației Culturale Române, 1992. 301 p. Seria Bibliotheca rerum Transsilvaniae.
- Mândrut, Stelian: **Mișcarea națională și activitatea parlamentară din Transilvania între anii 1905-1910**. Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995.
- Manuilă, Sabin: **Études sur la démographie historique de la Roumanie/Studies on the Historical Demography of Romania**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1992.
- Manuilă, Sabin: **Istorie și demografie**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Marica, Em. George: **Studii sociologice**. Cluj, Centrul de studii transilvane, 1997.
- Mihăilescu, Ștefania: **Transilvania în lupta de idei (Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei)**. București, Silex, part. I, 1996; part. II-III, 1997.
- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană**. Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1994.
- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**. Oradea, Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1995-1996.
- Mitu, Sorin: **Geneza identității naționale la românii ardeleni**. București, Humanitas, 1997.
- Mitu, Sorin și Gogîltan, Florin (eds): **Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenburgischen Raum: historischen Studien**. Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, 1996.
- Mitu, Sorin, *Iluzii și realități transilvane*. In: Molnár Gusztáv și Andreescu, Gabriel. **Problema transilvană**. Bucharest, Polirom, 1999.
- Molnár Gusztáv și Andreescu, Gabriel: **Problema transilvană**. București, Polirom, 1999. 216 p.
- Mungiu-Pippidi, Alina: **Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri**. București, Editura Humanitas, 1995.
- Mungiu-Pippidi, Alina: **Transilvania subiectivă**. București, Editura Humanitas, 1999.
- Mureșanu, Camil: **Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților**. Cluj, Fundația Culturală Română, 1996.
- Nagy-Talavera, Nicolas M.: **Nicolae Iorga. A Bibliography**. Iași, Portland, Oxford: The Center for Romanian Studies, 1998. Ediția a doua.
- Nastasă, Lucian, (ed.): **Studii Istoricice Româno-Ungare**. Iași, Fundația Academică A. D. Xenopol, 1999.
- Neamțu, Gelu și Cordos, N.: **The Hungarian Policy of Magyarisation in Transylvania, 1867-1918**. Cluj Napoca, Fundația Culturală Română, 1994.
- Neamțu, Gelu: **Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849**. Cluj-Napoca, Editura Carpatica, 1996. 200 p.
- Neumann, Victor: **Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est**. București, Ed. Științifică, 1991.
- Nicoară, Toader: **Transilvania la începuturile timpurilor moderne, 1680-1800: societate rurală și mentalități colective**. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997. 446 p.
- Nouzille, Jean și Velescu, Șerban: **Transilvania: zonă de contacte și conflicte**. București, Editura Enciclopedică, 1995. 29 p.
- Păcurariu, Mircea: **Uniția în Transilvania în trecut și astăzi**. Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1994.
- Pascu, Ștefan: **Transilvania: inimă a pământului românesc și leagăn al poporului român**. Cluj Napoca, Editura Vatra Românească, 1990. 109 p.
- Podea, Titus: **Transylvania**. București, Editura Fundației Culturale Române, 1993. 230 p.

- Pop, Ioan-Aurel: **Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI.** București, Enciclopedia, 1998.
- Pop, Ioan-Aurel: **Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1996. 244 p.
- Prodan, David: **Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice.** București, Editura Enciclopedică, 1992. 196 p.
- Prodan, David: **Transylvania and again Transylvania. A Historical Exposé.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1996. Ediția a doua.
- Prodan, David: **Transylvania and again Transylvania.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1992.
- Pușcaș, Vasile: **Transilvania și aranjamentele europene: 1940-1944.** Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995. 162p.
- Retegan, Simion, Suciu, Dumitru și Cipăianu, George: **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente.** Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996.
- Retegan, Simion: **Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, 1867-1875.** Cluj-Napoca, Dacia, 1994. 255 p., 17 p. Seria Testimonia.
- Retegan, Simion: **Satul românesc din Transilvania, cîtor de școală, 1850-1867.** Cluj, Editura Echinox, 1994. 271 p.
- Roman, Viorel și Hofbauer, Hannes: **Transilvania: românii la încrucișarea intereselor imperiale.** București, Editura Europa Nova, 1998. 288 p.
- Români și maghiari în tranziția postcomunistă — Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania.** de: Culic, Irina, Horvath Istvan, Lazăr, Marius și Magyari Nándor László. Cluj, Centrul pentru Relații Interetnice, Univ. Babeș-Bolyai, 1998.
- Rotariu, Traian (ed.): **Recensămîntul din 1850. Transilvania.** București, Ed. Staff, 1996.
- Ruffini, Mario și Neagoe, Manole: **Istoria românilor din Transilvania.** București, Editura Proteus, Chișinău, Editura Hyperion, 1993. 261 p.
- Sassu, C. **Romanians and Hungarians — Historical Premises.** Cluj, Fundația Culturală Română, 1993.
- Scurtu, Ioan: **Iuliu Maniu.** București, Editura Enciclopedică, 1995.
- Scurtu, Ioan (ed.): **România, documentele Unirii, 1918.** Album. București, Arhivele Statului din România, Editura Fundației Culturale Române, 1993.
- Scurtu, Ioan și Boar, Liviu (eds.): **Minoritățile naționale din România, 1918-1925.** Documente. București, Arhivele Statului, 1998.
- Șuta, Ion: **Transilvania: himera ungarismului iredentist.** București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1995. 362 p.
- Theodoru, Ștefan Gheorghe: **Transilvania: o pagină de istorie.** București: Editura Mediaprint, 1995. 175 p.
- Țurlea, Petre: **Monumente non-grata: falși martiri maghiari pe pămîntul României.** București, Bravo Press, 1996.
- Verdery, Katherine și Kligmann, Gail: *Romania after Ceausescu: Post Communist Communism?* În: Ivo Banac (ed.): **Eastern Europe in Revolution.** Ithaca and London, 1992. p. 117-147.
- Zaciu, Mircea: **Ca o imensă scenă, Transilvania.** București, Editura Fundației Culturale Române, 1996. 501p.

NOTE

1. Bill Clinton, **Letter to Romanian President Emil Constantinescu**, 30 septembrie 1996.
2. Pentru o analiză comprehensibilă a procesului de reconciliere româno-maghiară, vezi Constantin Iordachi: *The Romanian-Hungarian Reconciliation Process. An Interpretation în Forum Euro-Atlantic*, București, 1998, pp. 67-76.
3. Ibid., p. 67.
4. Vezi *Apelul istoricilor români*, în **Cronica** (1989. December 29.); și Lucian Boia: *Apelul către istorici*, în **Revista de istorie**, 12 (1989), pp. 1167-1168. Interesant este că la aproape un deceniu de la acest „manifest” Alexandru Zub recunoaște că „... schimbarea de regim politic produsă la finele lui 1989, deși bruscă, violentă, spectaculoasă, n-a fost destul de profundă, în România, pentru a limpezi rapid situația și a determina, odată cu noul curs politic, un alt discurs asupra istoriei. Lunga și penibilă tranziție dintr-un plan se va reflecta analogic în celălalt, ca plan secund și solidar.” În: **Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme**, Iași, Institutul European 1998, p. 7.
5. Lucian Boia: *Trei dosare sensibile: ȕiganii, maghiarii, evreii. În Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas 1997, p. 201.
6. Ibid.
7. Tipologia propusă de Lucian Boia relevă nu numai limitele abordării imaginii Ungariei în istoriografia românească, ci ea prilejuiește deopotrivă o discuție mai amplă asupra noilor paradigme istoriografice propuse de discursul istoric post-decembrist. Astfel, pe măsură ce istoriografia românească interiorizează critica pertinentă și autoritativă a miturilor istorice propusă de Boia, devine tot mai evident că această analiză reprezintă o primă fază necesară — dar nu și suficientă — în construirea unei noi paradigme istoriografice românești. Mai întâi, critica miturilor istorice românești rămâne în ultimă instanță dependentă de obiectul său de studiu, vulgata istoriografică național-comunistă. Ei îi lipsește astfel tocmai acea „cold empathy” atât de necesară detașării, acel „exercițiu al distanței” propus de autori cu deschidere teoretică către antropologie (vezi, de exemplu, Sorin Antohi, **Exercițiuul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București, Nemira, 1997) În fine, influențată de un discurs post-modern „radical,” analiza istorică propusă de Boia refuză istoriei orice conținut obiectiv, exterior narațiunii istorice. Pentru o critică a „textualității” metodologiei propusă de Boia, vezi Sorin Alexandrescu, **Paradoxul român**, București, Univers, 1998, p. 27.
8. Vezi Mihai Bărbulescu, Ștefan Papacostea, Pompiliu Teodor, Keith Hitchins and Dennis Deletant, **Istoria românilor**, București, Ed. Enciclopedică, 1998. Constantiniu, Florin: **O istorie sinceră a Poporului Român**, București: Univers Enciclopedic, 1997. Djuvara, Neagu: **O scurtă istorie a românilor, povestită celor tineri**. București: Humanitas, 1999.
9. Șerban Papacostea: *Geneza statelor românești*. În **Istoria românilor**, p. 145.
10. Papacostea: **Geneza statelor românești**, p. 147.
11. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 83-84.
12. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 75. Constantiniu oferă și o explicație etimologică interesantă pentru termenul peiorativ de „bozgor” care ar fi fost mai întâi folosit de români pentru a-i desemna pe Lbașchiri, aliați militari ai ungarilor colonizați în Transilvania, iar apoi generalizat asupra tuturor ungarilor. p. 63.
13. Papacostea: **Geneza statelor românești**, p. 147.
14. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 17.
15. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 307.

16. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 298, 307. Constantiniu critică istoriografia ungară postcomunistă pentru că prezintă Republica Populară Ungară „drept »alternativă socialistă« — spre deosebire de cea burgheză — a rezolvării problemei naționale” și remarcă „terminologia autorilor maghiari, moștenită de la istoriografia marxistă.” Ibid., p. 305.

17. Djuvara: **O scurtă istorie**, p. 188.

18. Constantiniu: **O istorie sinceră**, p. 489.

19. Excepțiile sînt din păcate aproape exclusiv limitate la aspectul juridic-statistic al problemei. De exemplu: Nicolae Edroiu și Vasile Pușcaș: **The Hungarians of Romania**, Cluj, Fundația Culturală Română, 1996 sau Constantin Sassu: **Romanians and Hungarians — Historical Premises**, Cluj, Fundația Culturală Română, 1993.

20. Pentru susținerea acestui argument se pot cita de fapt majoritatea cărților apărute după 1989 cu privire la Transilvania. Vezi de exemplu Jean Nouzille și Șerban Veleșcu: **Transilvania: zonă de contacte și conflicte**, București: Editura Enciclopedică, 1995, p. 290.

21. Alina Mungiu-Pippidi: **Transilvania subiectivă**, București, Humanitas, 1999, pp. 11-12.

22. Trebuie, pe de altă parte, subliniată o diferență fundamentală între Ștefan Pascu și David Prodan. În contextul discuției noastre, amîndoi pot fi considerați ca protocroniști cînd e vorba de Transilvania, însă spre deosebire de Pascu, care a manipulat politic scrisul istoriei, Prodan a rămas constant în interiorul disciplinei, nefăcînd compromisuri regimului comunist. Vezi Katherine Verdery, **National Ideology under Communism. Cultural Politics in Ceausescu's Romania**, Stanford, Stanford University Press, 1991.

23. Ștefan Pascu: **Transilvania: inimă a pămîntului românesc și leagăn al poporului român**, Cluj-Napoca, Editura Vatra Românească, 1990.

24. Ion Coja: **Transilvania: invincibile argumentum**, București, Athenaeum 1990.

25. Mircea Zăciu: **Ca o imensă scenă, Transilvania**, București, Fundația Culturală Română, 1996.

26. Titus Podea: **Transylvania**, București: Fundația Culturală Română 1993.

27. David Prodan: **Transilvania și iar Transilvania: considerații istorice**, București, Enciclopedică, 1992. Cartea a cunoscut și două ediții în limba engleză: **Transylvania and again Transylvania. A Historical Expose**, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română 1^a ed. 1992, 2^a ed. 1996.

28. Ion Suta: **Transilvania: himera ungarismului iredentist**, București, Academia de Înalte Studii Militare 1995. Ion Calafeteanu: **Revizionismul ungar și România**, București, Enciclopedică, 1995; Neagu Cosma: **Dictatul de la Viena (30 august 1940): consecință a crimei organizate statal de către Ungaria și a colaboraționismului unor unguri din România**, București, Bravo Press 1996.

29. Ioan Chindriș, Gelu Neamțu: **Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848**, București, Viitorul Românesc 1995; Ioan N. Ciolan, Valentin Borda, Ioan Lăcătușu: **Transilvania prigonită de unguri**, Tirgu-Mureș, Casa de Editură Petru Maior, 1997.

30. Volumul 1 a apărut în 1997 în Cluj la Editura Gerge Barițiu. Volumul 2, în 1999.

31. Vezi Susana Andea: **Transilvania, Țara Românească și Moldova: legături politice, 1656-1688**, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 412.

32. Ioan Scurtu (ed.): **România, documentele unirii, 1918: Album**. București: Arhivele Statului din România/Fundația Culturală Română, 1993; Simion Retegan, Dumitru Suciu, George Cipăianu, **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: Documente**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1996. Simion Retegan, Dumitru Suciu, George Cipăianu: **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: documente**. Cluj-Napoca:

Fundația Culturală Română, 1996. Și **Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1881-1891, vol. 1** (București: Viitorul Romanesc, f.a.)

33. Carnil Mureșanu, **Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1996; idem: **Transilvania între medieval și modern**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1996.

34. Liviu Maior: **Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc**. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 1992; idem: **Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (Însemnări, memorii, scrisori)**. Cluj: Sincron, 1993; idem: **1848-1849. Români și unguri în revoluție**. București: Enciclopedica, 1998.

35. Ștefania Mihăilescu, **Transilvania în lupta de idei. Controverse privind statutul Transilvaniei**. București: Silex, partea. 1., 1996, partea a 2-a și a 3-a, 1997.

36. Nicolae Bocșan, Ion Lumperdean, Ion-Aurel Pop: **Ethnie et confession en Transylvanie**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1996; Nicolae Bocșan: **Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat: secolul al XIX-lea**. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujană, 1997.

37. Gheorghe Iancu: **The Ruling Council. The Integration of Transilvania into Romania, 1918-1920**. Cluj: Fundația Culturală Română, 1995. Pe aceeași temă se înscrie și cartea lui Aurel Gâlea, **Formarea și activitatea consiliului dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturile românești din Ungaria (2 decembrie 1918-10 aprilie 1920)**. Tirgu-Mureș: Tipomur, 1996.

38. Sorin Mitu, **Geneza identității naționale la românii ardeleni**. București: Humanitas, 1997.

39. Florin Gogîlțan și Sorin Mitu (eds.), **Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană**. Cluj: Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1994. Idem: **Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**. Oradea-Cluj, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1995-1996. Idem: **Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im Siebenburgischen Raum: historischen Studien**. Cluj: Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1996.

40. Victor Neumann, **Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est**. București: Științifică, 1991.

41. Valeriu Leu, **Modernizare și imobilism. Sate și oameni din Banat la începutul veacului XX în documente memorialistice**. Reșița: Banatica, 1998.

42. Toader Nicoară, **Transilvania la începuturile timpurilor moderne 1680-1800. Societate rurală și mentalități colective**. Cluj: Presa Universitară Clujană, 1997.

43. Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.): **Ethnicity and Religion in Central Eastern Europe**. Cluj: Cluj University Press, 1995.

44. Vezi Ovidiu Pecican: *Mulți pălmași, puține capete în Vatra*, XXVII (1997) 2, 80-81.

45. Sorin Mitu, *Iluzii și realități transilvane*, în Molnár Gusztáv și Gabriel Andreescu, **Problema transilvană**. București: Polirom, 1999, p.77.

46. Vezi poziția unor intelectuali de marcă ai României postcomuniste — precum Horia Roman Patapievici — în controversa federalism versus stat național.

47. Gabriel Andreescu: **Naționaliști, antinaționaliști. O polemică în publicistica românească**. Iași: Polirom, 1996. Idem (ed): **România versus România**. București: Clavis, 1996.

48. Gusztáv Molnár și Gabriel Andreescu: **Problema transilvană**. Iași: Polirom, 1999.

49. Antohi, Sorin: **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**. București: Editura Litera, 1994; și **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București: Nemira, 1997.
50. Enikő Magyari-Vince: **Antropologia politicii identitare naționaliste**. Cluj: EFES, 1997.
51. Pentru o patetică interiorizare a distincției dintre Europa Centrală (Ungaria, Cehia și Polonia), văzută ca spațiu al democrației și societății civile, și „o Românie kaskiană”, plasată simbolic „la marginea asiatică a Europei” — vezi eseu politic al lui Mircea Mihăieș: *Vecinii lui Kafka*, scris sub impresia victoriei lui Ion Iliescu și a Frontului Salvării Naționale în alegerile din 1992, în Vladimir Tismăneanu, **Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor**. București: Polirom, 1999, 270-75.
52. Pentru critica perspectivelor Orientaliste asupra Europei de Est și a Balcanilor, vezi Larry Wolff: **Inventing Eastern Europe. The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment**. Stanford, California: Stanford University Press, 1994; Maria Todorova: **Imagining the Balkans**. Oxford: Oxford University Press, 1997; Robert Hayden and Milica Hayden: *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans: ' Symbolic Geographies in Yugoslav Cultural Politics*. — **Slavic Review**, Vol. 51, No. 1, 1992, pp. 1-15; Milica Bakic-Hayden: *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia* — **Slavic Review**, pp. 917-931.
53. Adriana Babeți, Cornel Ungureanu (eds.): **Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii**. Iași: Polirom, 1997. și idem: **Europa Centrală — Memorie. Paradis. Apocalipsă**. Iași: Polirom, 1998.
54. Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber: **Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale**. București: Centrul pentru drepturile omului, APADOR-CH, 1994.
55. Gabriel Andreescu, *Lentoarea conceptelor, viteza evenimentelor în Molnár și Andreescu, Problema transilvană*, p. 210.
56. Culic, Irina, Horváth István, Marius Lazăr și Magyari Nándor László. **Români și maghiari în tranziția postcomunistă — Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania**. Cluj: Centrul pentru Relații Interetnice, Univ. Babeș-Bolyai, 1998.
57. Vezi Nastasă, Lucian, (ed.): **Studii Istorice Româno-Ungare**. Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol” 1999; Maior, Liviu: **1848-1849. Românii și Ungurii în revoluție**. București: Editura Enciclopedică, 1998.
58. Sorin Antohi, **Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română**, pp. 282-3.
59. Ibid., 283.
60. Sorin Antohi, *Românii în 1995: geografie simbolică și identitate socială*. În Iordan Chimet (ed.): **Momentul Adevărului**. București: Dacia, 1996, 263. Republicat în **Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode**. București: Nemira, 1997.
61. Catherine Durandin: *Roumanie, retour à l'histoire et révisions — Relations internationales*. 67 (Autumn 1991), 295-298. Pentru un argument similar, vezi și Katherine Verdery și Gail Kligmann: *Romania after Ceaușescu: Post Communist Communism?* în Ivo Banac, ed.: **Eastern Europe in Revolution**. Ithaca and London, 1992, 117-147.
62. Alexandru Zub: **Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme**. Iași: Institutul European, 1998.
63. Sorin Antohi: *Ieșirea din metatext: istorie și teorie în România Postcomunistă — Sfera politicii*, 39 (1996) p. 19.
64. Vezi Petre Bărbulescu: **Drama minorităților naționale din Ungaria**. București: Globus, 1999; Valeriu Florin Dobrinescu: **România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947: bătălia diplomatică pentru Transilvania**. București: Editura Viitorul Românesc, 1996;

Ion Calafeteanu: **Reviziionsimul ungar și România**. București: Enciclopedica, 1995; Gheorghe Bodea: **Podul de sînge**. Cluj: Napoca, 1996.

*

Constantin IORDACHI este absolvent al Facultății de Istorie de la Universitatea București, și al Institutului de Studii Internaționale de la Universitatea Leeds, Marea Britanie. În prezent el este student doctorand în istorie comparată la Universitatea Central-Europeană din Budapesta. Autor al numeroaselor articole, cum ar fi *Politics and Inter-Confessional Strife in post-1989 Romania: From Competition for Resources to the Redefinition of National Identity in Balkanologie (Paris)*; *Nicolae Iorga and the Paradigm of Cultural Nationalism in Balkanistica (Missouri)*.

Marius TURDA este licențiat în istorie modernă al Universității București. Și-a continuat studiile aprofundate la Universitatea Central Europeană din Budapesta. În prezent este graduate visiting student la Universitatea din Oxford. A publicat recenzii și articole în revistele *Erasmus*, *Cartea și Polis*. Studiul său intitulat *Aurel C. Popovici and the Symbolic Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1906)* se află în curs de apariție în *Revue Roumaine d'Histoire*.

Contribuții la istoria tipografiilor din secolul al 18-lea. Cazul Transilvaniei

MIHÁLY SEBESTYÉN-SPIELMANN

Lucrarea de față se dorește a fi o contribuție la cunoașterea activității tipografice și editoriale din Transilvania de-a lungul unui întreg secol.

„Transilvanicele”, produse și tipărite între 1701-1800 în această provincie istorică, au fost scoase la vânzare, pentru cititorii autohtoni în primul rînd, și cu mijloace materiale mai mult sau mai puțin solide, de diverși factori: tîrgoveți, băcani, negustori ambulanți, compactori și chiar editori. Mai tîrziu, la jumătatea secolului, la Sibiu apăreau și primele librării fondate de Peter Barth sen., urmat de inițiativa mai îndrăzneată a familiei Hochmeister. Atît Barth, cît și Hochmeister și-au desfășurat activitatea în centrul politic al Marelui Principat al Transilvaniei (dietă, guberniu, thesaurariat, oficii centrale), dar odată cu mutarea centrului de greutate al vieții intelectuale și politice a provinciei la Cluj, ei își vor deschide cîte o sucursală și în acest municipiu regal liber. Clujul, ca și Sibiuul, avea o activitatea tipografică cu o tradiție neîntreruptă timp de peste două secole, acestea fiind și singurele două astfel de orașe din aria geografică cercetată de noi. Ele vor deveni în secolul al 18-lea cele mai prolifiche locuri de editare, în ambele funcționînd simultan și concurențial mai multe ateliere și tiparnițe.

În ce privește analiza calitativă și de fond a tipăriturilor apărute, nu o vom face decît tangențial. Un astfel de examen necesită prea mult timp, presupunînd parcurgerea atît a tuturor tipăriturilor existente, cît și a unei literaturi de specialitate destul de bogate despre „secolul luminilor”.

Baza lucrării (a examinării și a analizelor calitative) o formează cataloagele colective ale cărților apărute în secolul al 18-lea. Așa sînt: eternul și clasicul **BRV**¹ de Bianu-Hodoș, D. Simonescu; **Contribuții la Bibliografia Românească Veche** al lui D. Poenaru (Tîrgoviște, 1973); **Repertoriul actelor oficiale tipărite în limba română privind Transilvania 1701-1847**, o bibliografie redactată de A.

Răduțiu și L. Gyémánt (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981); primele două volume din lucrarea clujeanului Szabó Károly **RMK**¹, dar mai ales **Bibliografia Hungariae. Catalogus librorum 1712-1860** (Budapesta, 1888-1892, vol. I-IV) redactată de Petrik Géza, la care s-au adăugat în ultimii ani alte patru volume, apărute între anii 1972-1993, sub îngrijirea unui colectiv redacțional de la Biblioteca Națională Széchenyi a Ungariei. Ele însumează așadar — pe baza unor cataloage parțiale anterioare și a culegerilor de informații bibliografice ale mai multor biblioteci românești și străine — întreaga producție editorială din Transilvania, cu toate datele bibliografice importante: autorul, titlul, locul și anul apariției, incluzând și specificarea tipografiilor, a numărului de pagini și a caracteristicilor cantitative ale publicațiilor. Merită să accentuăm faptul că aceste cataloage apărute recent, cuprind în paginile lor informații noi privind tipăriturile mici, „efemeridele”, precum și date și informații bibliografice referitoare la anunțurile mortuare, afișe și programe teatrale, la circulare și publicații ale oficialităților (în fond, material arhivistic), versuri de nuntă sau mortuare, „ode gratulatorii”, și nu în ultimă instanță, adevăratele publicații efemere — primele ziare și reviste care au ieșit de sub teascurile timișorene, clujene sau sibiene. De asemenea, din numele proprietarilor și arendașilor, a conducătorilor de ateliere tipografice aflăm și anii de funcționare și ce s-a editat în cursul unui an calendaristic. Aranjarea datelor într-un tabel sincron (vezi *Anexa 1*) ne furnizează noi informații privind evoluția tiparului în țara noastră.

Între anii 1701-1800 au funcționat tiparnițe (accepțiunea de azi, geografic-tradițională și multiculturală a termenului) în 14 localități din Transilvania: *Aiud, Alba Iulia, Bistrița, Blaj, Brașov, Carei, Cluj, Diosig (jud. Bihor), Mediaș, Oradea, Sibiu, Șumuleu-Ciuc, Timișoara și Tîrgu Mureș*. Amintita **Bibliografia Hungariae** menționează însă că în aria geografică (Hungaria Magna) luată în discuție de redactorii catalogului, între anii 1701-1800 au funcționat tipografii în cincizeci de localități (așadar, cele ardelenene reprezintă doar 28% din totalul localităților înzestrate cu tipografie). Nu dispuneau la vremea respectivă de tipografii localități precum Arad, Satu Mare, Baia Mare și Zalău, dar nici Beiuș, Făgăraș, Deva, Turda, Sighișoara sau Lugoj. De asemenea, nu au o tipografie proprie Sfîntu Gheorghe, Odorheiul Secuiesc, Miercurea Ciuc sau Tîrgu Secuiesc, deși aceste localități au fost ridicate la rang de oraș încă în Evul Mediu, avînd instituții de învățămînt mediu aflate în plină dezvoltare. Ele vor intra în rîndul localităților cu tipografie proprie abia în veacul al 19-lea.

Dincolo de Carpați, în Țările Române, în decursul secolului al 18-lea au funcționat imprimerii în nouă centre, cinci în Muntenia (București, Buzău, Snagov, Rîmnic și Tîrgoviște) și patru în Moldova (Iași, Dubăsari, Rădăuți și Movilău). Sînt însă și ani în care tiparul românesc se restrînge la aria Transilvaniei, cum s-a întîmplat în 1708, 1711, 1718, 1721-1722, 1727, 1738, 1772 sau 1788. În cel mai

fericit caz, tipografiile din afara arcului carpatic și-au desfășurat activitatea în mod simultan, adică, de exemplu, în anii 1743, 1745, 1747, 1768, 1785 și 1794 sînt atestate *patru tiparnițe* care funcționau în același timp.

În Ardeal, doar patru localități își continuă neîntrerupt activitatea tipografică: Sibiu, Brașovul, Clujul și Mănăstirea de la Șumuleu-Ciuc.

Prima dintre ele dispunea de o *tipografie orășenească* (Stadtdruckerei) încă din 1575, și care a funcționat pînă aproape de sfîrșitul perioadei alese de noi spre cercetare (1789), cînd însă este preluată și cumpărată de familia lui *Martin Hochmeister*. Alături de Hochmeister, amintitul *Peter Barth* își va deschide în 1747 la Sibiu cea de a doua tipografie. Producția acesteia va acoperi a doua jumătate a veacului al 18-lea. Sibiu devine apoi teren de încercare pentru încă doi întreprizători care contribuie la crearea unei reale concurențe editoriale. Este vorba despre eforturile din 1776 ale lui *Gottlieb Posch* și cele ale lui *Johann Theophil Mühlsteffen* din anii de ofensivă ai jozefinismului, adică între 1786 și 1790.

La Cluj, Biserica Reformată, întărită de privilegiile de care se bucurau din partea principilor din perioada anterioară, are o tipografie prestigioasă la care lucrează printre alții, în calitate de conducător, vestitul *M. Tótfalusi Kis Miklós*. Atelierul a editat cărți între anii 1668-1770. Calvinii au mai înființat pe lîngă Colegiul Reformat din localitate și un al doilea atelier de editare pentru manuale și materiale didactice. Această producție va alimenta cu tipărituri necesare activitatea didactică și confesională a tuturor școlilor superioare calvine și unitariene din Transilvania. Volumele ajung astfel la Odorheiu Secuiesc, Zalău, Tîrgu-Mureș, Cristuru Secuiesc și Turda, ca și în biblioteca școlilor din Aiud sau Orăștie. Odată cu încetarea activității tipografiei bisericii, sarcinile acesteia sînt preluate de către Colegiul Reformat din Platea Luporum [Farkas utca] (azi str. Kogălniceanu).

Unitarienii din Cluj au o tipografie mică — o încercare de scurtă durată de a se elibera de sub tutela altor confesiuni — astfel că între 1697-1703 avem date despre tipărirea unor volume de cult, de matematică și de filosofie.

Odată cu repunerea catolicismului în toate drepturile pe care le-a avut anterior reformei religioase, la Cluj se reînființează Liceul Iezuit, preluat după 1773 de către ordinul piariștilor și avînd sarcini didactico-educative. În deceniul opt al secolului, școala a fost ridicată pentru o scurtă perioadă și la rang de universitate (institut de învățămînt superior). Așa se explică și dese schimbări de nume și de titluri de posesiune ale tipografiei, înființată în 1726 sub numele de *Typographia Academica* (pînă în 1774) și rebotezată și reorganizată în același an sub numele de *Typografia Universitatis* (1774-1783). Atelierul aparține între anii 1783 și 1798 Episcopiei Romano-Catolice, dar, odată ce manuscrisele sînt trecute prin sita cenzurii, atelierul rămîne deschis publicării de lucrări de toate tipurile. Așa cum am arătat, în 1790 Martin Hochmeister jr. deschide o tipografie în oraș, pe pagina

de titlu a cărților tipărite de el figurînd adesea, ca loc al apariției, două localități: Sibiu și Cluj (Cibinii — Claudiopolis). Nici rivalul său, Peter Barth cel tînăr, nu se lasă mai prejos. În 1796 înființează și el un atelier pe malul Someșului Rece. Ultimele două inițiative apucă și trec pragul secolului următor.

Clujul rămîne singura localitate unde în cursul secolului al 18-lea nu va înceta pentru nici un moment/(an) tipărirea și editarea de titluri noi, chiar dacă au existat perioade în care se lansaseră un număr infim de tipăriri. Pata cea mai întunecată a acestei perioade o constituie anul 1708, cu o singură apariție (sîntem spre sfîrșitul războiului curuților, Clujul fiind ars, devastat și prădat de mai multe ori). Alte eclipse tipografice sînt înregistrate în 1714, 1715 și 1754, cînd nu sînt scoase pe piață decît cel mult trei titluri pe an. Tot aici se ating însă și cotele maxime de producție. Astfel, între 1794-1795 apar 47 de noi tipăriri, iar în anul 1791, nu mai puțin de 54, aceste cifre situîndu-se peste media anuală pe provincie, adică 40-41 de titluri noi! (Recordul editărilor dintr-un an este egalat și chiar întrecut, în 1789, cînd tipografiile din Sibiu înregistrează 87 de titluri publicate. Este adevărat că majoritatea aparițiilor sînt compuse din acte și decrete oficiale jozefiniste, de doar cîteva file).

Tipografia familiei *Seuler* (Lucas, Johann și văduva) de la Brașov (1693-1772) are același rol ca și atelierul municipal de la Sibiu. În 1773, tipografia ajunge în proprietatea familiei *Albrich*, și timp de un sfert de secol va funcționa ca unica întreprindere de tipografie din localitate (1773-1797). În 1797 cunoaștem cîteva tipăriri semnate de *Johann Andreas Wagner*, iar din 1798 monopolul editării îi revine lui *Johann Georg von Schobeln*.

În principiu, același lucru se poate spune și despre *Tipografia Mănăstirii Franciscane* de la Șumuleu Ciuc: ea dispune de o mașină tipografică încă din secolul al 17-lea, fiind pusă în funcțiune pentru prima dată la 1676 de către Joannes Kájoni (Căianu). Sînt ani însă în care nu avem informații despre producția atelierului (probabil fără să fi publicat ceva). Astfel de perioade silențioase sînt înregistrate și între anii 1702-1707, 1709-1714, 1716-1718, 1720-1725 etc.

La Alba Iulia și la Timișoara tipografiile au fost reînființate. Prima a fost distrusă încă din secolul al 17-lea (1658) de către turci. La Timișoara, *Matthaus Joseph Heimerl* pune bazele unui nou atelier în 1769, iar la Alba Iulia, episcopul *Ignác Batthyány*, fondatorul bibliotecii omonime, preocupat și de o activitate literară prodigioasă fondează o editură și o tipografie ale Seminarului Romano-Catolic (1785). La Timișoara viața intelectuală și începutul formării burgheziei moderne vor impune în curînd o activitate editorială-tipografică foarte vie. Marea firmă cu filiale în Viena, Pressburg (Pozsony) și Pesta, *J. Th. Trattner*, își face apariția în orașul de pe Bega în 1784, tot atunci apărînd pe piața timișoreană consorțiul local *Deutsche Schulanstalt*. Între anii 1785-1790 și 1787-1790 avem informații despre noi inițiative în domeniul producției tipografice. Este vorba de

Joseph Anton Slowatzek, respectiv *H. Eisenfűrer*. De asemenea, *Jacob Joseph Jonas* devine în ultimul deceniu proprietar al unui atelier din același însemnat municipiu aflat în plin avînt.

Pe harta tipografică a Transilvaniei apar însă și noi centre. În ordine cronologică:

Oradea: *Tipografia Seminarului Romano-Catolic* (1745 - 1800 ...), neexistînd nici o legătură între fosta tipografie a lui Ábrahám Szenci Kertész mutată la Cluj, și apoi la Sibiu, din orașul asediat de turci în 1660, și cea înființată acum;

Blaj: *Tipografia Mitropoliei Greco-Catolice* (1747 - 1800...) prin eforturile lui Petru Pavel Aaron;

Carei: *Tipografia* finanțată de familia conților *Károlyi* (1754-1800...) pentru nevoile școlare și ale vieții intelectuale din regiunea sătmăreană și pentru a-i concura pe calvinii din Debrecen;

Bistrița: sînt mai multe încercări: *Christian Lehmann* (1760, 1770-1781), *Johann Schiff* (1762), *Peter Eckhart* (1789-1797) ș.a.;

Același J. Schiff tipărește cărți și la **Mediaș**, mai mult ca sigur între anii 1765-1783 și 1796-1797. În anul 1763 se întemeiază prima tiparniță și la **Aiud**, prin *György Kis*, acesta rezistînd cu succes lipsei sprijinului financiar pînă în anul 1767. În anul imediat următor, meritul de a continua această activitate editorială îi revine lui *Sámuel Debreczeni* (1768-1774).

Atît la **Oradea** (1798) cît și la **Diosig** un tipograf pe nume *Pál Medgyessi*, își va fonda propriul său atelier (1788-1795).

În sfîrșit, o ultimă localitate în care s-au întemeiat noi tipografii este **Tîrgu-Mureșul**. Aici se va instala însă tipograful clujean *Kapronczai Nyerges Ádám* (+1786), probabil la chemarea edililor și a magistraturii³, dar abia în 1786. Acest meșter cu studii la Viena, nu publică decît un singur titlu, pentru ca apoi atelierul să treacă rînd pe rînd prin mîinile lui *László Gál* (1787-1790), *Antal Huszár* (1793-1794), pentru ca în 1794 sau 1795 să fie achiziționat de doctorul István Mátyus, medicul principal al Scaunului Mureș, fără însă ca el să pună în funcțiune aparatele. (Cu toate că Mátyus este autorul unei „Dietetici” de două, respectiv șase volume editate la Cluj, respectiv la Pressburg și Kosice.) Pînă la moartea doctorului (1802) la noi nu se mai pune în funcțiune nici o tiparniță, nemaipărînd deci nici o tipăritură. În secolul al 19-lea tipografia, prin donație testamentară, trece în proprietatea Colegiului Reformat din localitate funcționînd fără întrerupere pînă la 1948.

Din cele 181 de tipografii cîte au funcționat pe teritoriul Coroanei Ungare, 39 sînt înregistrate în Transilvania, ceea ce înseamnă că 16% din ateliere sînt legate de viața intelectuală a acestei provincii.

În cele 39 de tipografii din secolul al 18-lea au apărut 4073 de titluri. Adică o medie anuală de 40 de titluri. Acestea sînt cele care pot fi atribuite cu siguranță

tiparnițelor din Ardeal. Trebuie însă să remarcăm faptul că cercetarea, descoperirea, descrierea și identificarea tipăriturilor din secolul menționat abia se află în faza de început a unei abordări profunde. Anii care vor veni vor îmbogăți desigur numărul titlurilor transilvane, dar cu toate acestea, câteva concluzii meritorii pot fi trase, pe baza datelor existente, și la ora actuală.

Cele 40 de volume editate anual de care aminteam mai sus reprezintă o medie matematică. În realitate însă, această cotă a fost atinsă abia în anul 1744 (49 de titluri), și apoi în 1749 (43 de titluri). Deși în deceniul al 6-lea volumul producției fluctuase, cu începere din 1761 și până la 1771, ea se va situa peste nivelul mediu, iar în ultimul sfert de veac va înregistra recorduri de peste 100 de titluri noi apărute într-un singur an (1789-1790) în toată Transilvania. Performanțele pozitive și negative se datorau atît cauzelor politice (creșterea nevoilor pentru lectură, numărul crescînd al celor alfabetizați, dar și războaiele, răzvrătirile, mișcările politico-religioase ori reformele politico-administrative, noile sisteme de percepere a taxelor și impozitelor, restrîngerea sau lărgirea educației confesionale), cît și unor cauze economice și tehnice (crize de producție, lipsa surselor de finanțare, a cîte unui mecena îndrăgostit de arta tipografiei, dificultăți în înființarea de noi ateliere, schimbarea setului de litere cu noi piese, apariția a cîte unui meșter mai iscusit), dar și catastrofelor naturale (mai cu seamă epidemii de ciumă, foamete, inundații, arderea tipografiilor) și modelor literare (creșterea interesului unui public pentru versuri ocazionale — compuse de elevi de liceu, de clientela politică, confesională sau de curteni) etc.

Dacă facem un clasament al productivității (vezi *Anexa 1*) observăm cu ușurință că în fruntea lui se situează tipografiile clujene cu 1843 de titluri (cărți, afișe, acte oficiale etc.), titluri care erau editate în limba latină și în toate limbile vorbite în Transilvania (45,24%). Al doilea loc este ocupat de Sibiu cu 942 de titluri noi (23,12%). Față de aceste două centre intelectuale, politice și socio-culturale, celelalte localități se adresează fie unui grup mai restrîns de cititori, fie unei regiuni anume: 480 la Brașov (11,78%), 214 la Oradea (5,25%), 160 la Carei (3,92%), 136 la Blaj (3,33%); aproximativ același număr de titluri (87) apar în decursul unui secol întreg la Șumuleu Ciuc (2,13%), pe cînd în Timișoara, într-un răstimp de doar patru decenii, se editează 84 de titluri, adică 2,06%. La Aiud 48 de titluri (1,17%), la Alba Iulia 29 (0,71%), la Bistrița și Mediaș cîte 15 (0,36%), iar la Diosig 12 (0,29%), în timp ce la Tîrgu-Mureș vîd lumina tiparului doar 8 titluri (0,19%).

Analizînd aceste date cu ochiul statisticianului, ne vom da seama că unui singur oraș îi reveneau 291 de titluri, condiție ce fusese „îndeplinită“ doar de municipiile Cluj, Sibiu și Brașov. Unui atelier, pe o perioadă de un secol (deși doar tipografia veche de la Șumuleu Ciuc funcționase fără să-și fi schimbat proprietarul sau fără o reorganizare radicală, deci în forma ei inițială) îi revin 104

tipărituri. Comparativ putem aminti că în zilele noastre o tipografie de mică capacitate produce cam tot atâtea titluri în decurs de un an. (Nu cunoaștem numărul exemplarelor, dar se presupune că ele — în Transilvania secolului 18 — variaua între 100, 300 și 1000.)

Analizînd producția cîtorva ateliere și corelînd datele cantitative cu anii efectiv de funcționare, vom ajunge prin simple calcule matematice la următoarele rezultate: tipografia din Blaj a scos titluri noi timp de 48 de ani (din cei 53 de ani de existență cîți a avut pînă în anul 1800 inclusiv), ceea ce înseamnă că anual erau oferite unui cititor ideal 2,83 cărți; la Aiud, cele două tipografii care s-au succedat au produs în decurs de 12 ani 48 de titluri, adică anual cîte patru. În celălalt capăt al provinciei, la Carei, în 40 de ani au fost editate 160 de tipărituri, adică tot cîte patru pe an, la fel ca și în cazul Colegiului Reformat de la Aiud. Tipografia Academică Clujeană în 48 de ani a funcționat fără întrerupere. În toată această perioadă a editat 509 titluri, care reprezintă o cantitate de 10,60 de volume publicate în decurs de 12 luni. La Oradea, în cele două tipografii (pentru că cea a lui Medgyessi Pál era practic neînsemnată) au fost realizate 214 cărți în decurs de 29 de ani de funcționare reală, adică 7,37 titluri anual. La Cluj, atelierul finanțat de Biserica Calvină din Transilvania a avut o producție anuală de 6,34 de titluri, în timp ce atelierul reformatilor din localitate avea o producție medie anuală de 10,84 de titluri.

În sfîrșit, seria exemplelor poate fi încheiată cu tipografia familiei Seuler. Activînd la Brașov între anii 1701-1772 (efectiv șapte decenii) această tipografie a produs 349 de lucrări (4,98 de titluri într-un an). În concluzie, putem afirma că singura tipografie care va depăși media anuală pe țară (40 de titluri) — editînd 55 de titluri în 1789, chiar dacă acestea însumau doar 120 de pagini — este cea condusă de Peter Barth din Sibiu. Barth obținuse în epoca jozefinistă (1783-1790) dreptul atît de rîvnit și de alții de a fi tipograful oficial al Guberniului. (Atelierul sibian are o producție totală de 231 opere, cu o medie anuală 9 publicații în 51 de ani).

Pe baza titlurilor scoase spre vînzare, am dorit de asemenea să aflăm atît numărul paginilor tipărite de tipografii, cît și cele realizate într-un an. Am ales de aceea un eșantion aleator. Făcînd prima încercare de caracterizare cantitativă a paginilor imprimate ne-am oprit la anul 1707, pentru ca apoi să repetăm din zece în zece ani aceeași operațiune pînă la sfîrșitul secolului (vezi *Anexa 2*).

Prin metoda aleasă de noi, producția de carte poate fi evaluată mai exact, putîndu-se opera cu date mult mai apropiate de realitate. De asemenea, putem forma o imagine mai corectă asupra activității tipografice a fiecărui atelier sau centru și ne putem da seama cîți meșteri, calfe și ucenici (zețari, culegători, corectori etc.) erau angajați efectiv la oficinele ardelenene din secolul al 18-lea.

Enumerarea titlurilor este foarte atractivă și arătoasă, dar în același timp, lista lor ascunde în sine și o imagine falsă despre productivitatea tiparnițelor. Astfel, dacă în unele cazuri trei titluri pot însemna foarte ușor 1000-2000 de pagini, în altele, cincizeci de tipărituri nu totalizează mai mult 120 sau chiar 50 de file. Or, eforturile unui meșter, ale unui colectiv de tipografi, zețari, gravori sau corectori se măsoară prin munca depusă pentru producerea unei cărți voluminoase, în condiții grafice bune, nemaivorbind de gravuri și ilustrații aferente care apar tot mai des, mai ales în lucrările de științe naturale și în cele tehnice. (Că aparițiile tipografice de la noi au fost sau nu frumoase, nu ne putem pronunța deocamdată, niciunul din cercetători neinteresându-se decât incidental de aspectul estetic al tipăriturilor, chiar dacă meseria ieșise de sub imperiul necesității primare și a intrat în cel al cotidianului și al unei exigențe crescînde în condițiile concurenței străine și autohtone.)

Iată cîteva exemple despre diferențele de paginație ale tipăriturilor noastre:

La Șumuleu, în 1756 au fost tipărite 13 titluri cu un total de 297 de pagini. Putem afirma așadar că media era 23 de pagini la un titlu. Mult mai relevant este însă să menționăm, pe baza cataloagelor, că o singură carte produsă în atelierul franciscanilor are 14-128 de pagini (*Jézus, Mária József*), iar o alta (*A Jezus Krisztus Keresztének Uttya*) 72 de pagini tipărite, astfel că restul de 11 titluri nu depășesc 14-15 pagini.

În cele trei tipografii ale orașului Bistrița au apărut între 1760-1797 cincisprezece cărți noi. Teoretic vorbind, ele însumează 1207 pagini, cîte 80 pentru fiecare atelier în parte. Dar socotind după intervalele de funcționare efectivă vom vedea că la Bistrița s-au tipărit anual în medie 109 pagini.

În secolul al 18-lea, la Tîrgu-Mureș s-au editat opt titluri. Nu e neapărat un prilej de bucurie. Totuși, numărul paginilor ne îndreptățește să emitem o judecată de valoare mult mai obiectivă: dacă meșterul Kapronczai Nyerges a trimis la tipărire 158 de pagini gata culese, L. Gál a tipărit 348 de pagini, adică mai mult decît dublu, în timp ce ultimul, A. Huszár de Nagy Ajta, a tipărit de trei ori mai multe titluri decît Kapronczai, mai exact 495 de pagini. În total sînt mai mult de o mie de pagini (1001) în decursul a șase ani, adică 167 de pagini anual.

În cazul Blajului am examinat ritmul de productivitate pentru cinci ani consecutivi. Dificultatea acestei examinări constă în faptul că se cunosc titlurile tipărite, dar de multe ori nemaexistînd nici un exemplar care să se fi păstrat, nu putem să ne dăm seama care este (fusesse) paginația exactă a unor volume importante. Totuși, pe baza unor aproximări (și folosind reeditările) avem următoarea serie:

- 1759: 221 p.
- 1760: 879 p. (un titlu fără paginație cunoscută)
- 1761: 71 p. (două titluri cunoscute doar din documente de tipografie)

— 1762: 838 p.

— 1763: 1130 p.

Avînd în vedere că titlurile sînt cunoscute doar din scriptele contemporane sau din referințe bibliografice inexacte (Acatist, Penticostarion), în mod normal ele ar putea conține mai multe sute de pagini. Pe baza acestor premise, nu credem că părerea potrivit căreia tipografia Blajului putea să ofere cititorilor anual 1000-1500 de pagini ar fi hazardată, cel puțin nu în perioada analizată de noi. Rămîne ca cercetările ulterioare să stabilească mai exact tendințele și fluctuația procesului de realizare a tipăriturilor din orașul de pe Tîrnava.

Deși ne-am ferit să intrăm în analiza tematică a tipăriturilor cercetate de noi, la sondarea deceniilor ne-am lovit inevitabil și de acest aspect deloc neglijabil.

Am putut constata că aria tematică a tipăriturilor din perioada 1701-1800 acoperă toate domeniile de activitate. Este adevărat că lărgirea orizontului editorial este sesizabilă mai ales începînd cu deceniul al șaptelea, toate acestea în ciuda unei cenzuri severe care apasă asupra societății, practic în tot cursul veacului, fiind exercitată fie de episcopul romano-catolic, fie de o comisie literară de pe lîngă Guberniul Transilvaniei. Din cele 390 de tipărituri pe baza cărora am alcătuit seria caracteristicilor cantitative (paginația anuală produsă), cele mai multe — 105 titluri — pot fi etichetate drept producții beletristice sau literatură de ficțiune și lirică (versuri ocazionale, ode etc.).

Literatura teologică și de contemplație religioasă (66 de titluri) este însă mai voluminoasă, dacă e să judecăm după numărul paginilor și filelor conținute de fiecare operă în parte. La această literatură se adăugă și o categorie înrudită: cărțile de rugăciune și culegerile de psalmi cu și fără note muzicale (16 titluri). De asemenea, acte oficiale: 24; calendare, foarte populare și de toate felurile (simple, schematice, cu sfaturi și pronosticuri): 25; predici mortuare care conțin cugetări etico-morale, elemente de istorie și genealogie, știri și noutăți sub formă de parabole etc.: 39; teze susținute de tineri ardeleni la școlile greco-catolice, romano-catolice și protestante: 26 de titluri. Clasicii antichității bat însă în retragere (3 titluri), lucrările de acest gen fiind suplimentate din contingente străine. În schimb, crește numărul lucrărilor didactico-școlare (de ex. regulamentele și reglementările școlare, îndreptarele ortografice, bucoavnele): 24; și mai ales cele de medicină și științe exacte, tehnico-naturale datorită creșterii numărului intelectualilor care au studiat în străinătate altceva decît teologia (Samuel Köleséri, André Étienne, Ferenc Nyulas, Johann Fridwalszky): 20 de titluri.

Dreptul și istoria încep să-și capete statutul de știință de sine stătătoare, devenind domenii vaste de cercetare; se fac primele editări de cronici și documente istorice și se scriu primele monografii geografico-statistico-istorice (11-15 titluri). Semnalăm de asemenea începutul literaturii de bibliologie și bibliografie; asistăm la premiera cataloagelor de editură — 6 titluri (printre ele de ex. tipografia

Hochmeister va scoate din cinci în cinci ani un nou „info” privind ofertele sale de carte, apărind chiar și un album tipografic cu mostre de litere). Ultimele decenii ale secolului înseamnă și apariția primelor periodice din Transilvania — la Timișoara, Sibiu și la Cluj — care concurează cu cele vieneze și din Pressburg.

Lucrarea noastră este mai mult un semnal, o sugestie pentru noi cercetări. O propunere de teme și modalități de abordare a unor domenii speciale care sînt la îndemîna oricărei biblioteci cu colecții tradiționale. Secolul al 18-lea poartă deja amprenta unei activități editoriale mature, iar numărul titlurilor depășește suma tuturor tipăriturilor înregistrate de la apariția tiparului la noi în țară și pînă în anul 1701. Ea necesită o tratare mult mai diferențiată, cu multe criterii și promite celor care se vor aprofunda în examinarea ei, noi titluri, unghiuri de vedere, concluzii istorice și socio-literare, inclusiv surprize plăcute.

Acestea fac parte din riscurile meseriei⁴. □

ANEXA 1

Anul	Ai	Al	Bv	Bl	Bi	Ca	Cj	D	M	Or	Sb	SC	Tm	TgM	Suma
1701			6				16					1			23
1702			5				20				4				29
1703			6				13				1				20
1704			5				4				2				11
1705			4				4				6				14
1706			5				4				2				11
1707			4				6				5				15
1708			8				1				4	1			14
1709			9				4				7				20
1710			4				5				5				14
1711			3				4				4				11
1712			6				7				2				15
1713			4				5				3				12
1714			4				3				2				9
1715			4				3					1			8
1716			3				9				1				13
1717			4				6				1				11
1718			5				9				1				15
1719							8				1	1			10
1720			2				7				3				12
1721			5				8				4				17
1722			4				5				3				12
1723			4				9				2				15

1724	2		7		1		10
1725	4		7				11
1726	5		10		2	2	19
1727	4		13			1	18
1728	4		14		2	2	22
1729	5		16		2	2	25
1730	9		13		3	1	26
1731	7		23		1	3	34
1732	6		21		5	1	33
1733	8		23		2	1	34
1734	6		26		1		33
1735	8		27				35
1736	4		23		3	2	32
1737	6		25		1	2	34
1738	6		27		1	1	35
1739	8		22		2	3	35
1740	7		12		7		26
1741	6		20		3	4	33
1742	5		29		5		39
1743	4		13		1	2	22
1744	3		37		9		49
1745	3		23		2	1	30
1746			29		3	2	35
1747	3	2	20		2	5	35
1748	2	1	14		1	5	23
1749	4		27		6	4	43
1750	7	2	15		3	7	34
1751	11	2	20		6	8	49
1752	4		20		6	4	35
1753	6	2	13		2	3	28
1754	6		3		1	3	15
1755	5	2	2	22	3	1	35
1756	2	3	2	11	4	13	35
1757	6	2	3	12	6	2	31
1758	4		5	14	2	2	27
1759	2	2	3	20	6		33
1760	1	6	2	3	19	4	36
1761	3	4	2	29	1	9	49
1762	5	6	1	4	19	2	43
1763	1	4	2	3	22	5	46

1764	6	10	2	2	29		2	2	1								54
1765	2	7	3	7	28	1	7	8	2								65
1766	6	4	9		24		5	7	1								56
1767	5	4	1	2	30			11	1								54
1768	4	5	3	2	35	2	3	15	1								70
1769	4	2	3		17		9	7		1							43
1770	5	5	1	3	31		2	12	1								60
1771	10	5	3	5	17	1	1	4		4							50
1772	2	4		2	15		1	7									31
1773		3	3	1	16	1	4	3	3	5							39
1774	2	4	1	2	21		1	4		2							37
1775		4	1	2	28		3	4		1							43
1776			4	1	20		6	7	1	2							41
1777		2	6	16	32	2	6	9	1	2							76
1778			3	10	25		6	14									58
1779		2	3	1	3	22	1	12	16		4						64
1780		1	6		5	19	1	15	26	1	4						78
1781		8	3	1	3	16	1	11	46	2	1						92
1782		2	3		2	19		12	26		2						66
1783		4	4		5	14	3	7	26	1	1						65
1784		2	7		3	20		12	31	1	3						79
1785	2	4	3		10	23		3	31		1						77
1786	1	2	7		17	13		12	28			1					81
1787	2	1	1		7	13		4	26		6	2					62
1788	5	1	2		1	11	2	1	47		1	1					72
1789	1	3	1	2	1	6	3	1	87		1						106
1790 1	4	4		2	3	16	3	4	53	1	19	2					112
1791	4	4	2	1	6	54	2	2	21		6						102
1792	3	1	3		5	31		2	28		3						76
1793			4	1	4	42		3	22		4	1					81
1794		1	1		1	47			13			1					64
1795		20	1	1		47	2		25		1						97
1796		21	1	2		35	1	1	13		3						77
1797	4	20	2	1		22	1	2	13	1	1						67
1798	2	19	1		1	29		3	21	1	1						78
1799					1	23		6	10	1	3						44
1800	1	2	2			33		4	13	1	2						58
	48	29	480	136	15	160	1843	12	15	214	942	87	84	8			4073

ANEXA 2

Cărți tipărite în Transilvania între anii 1701-1800

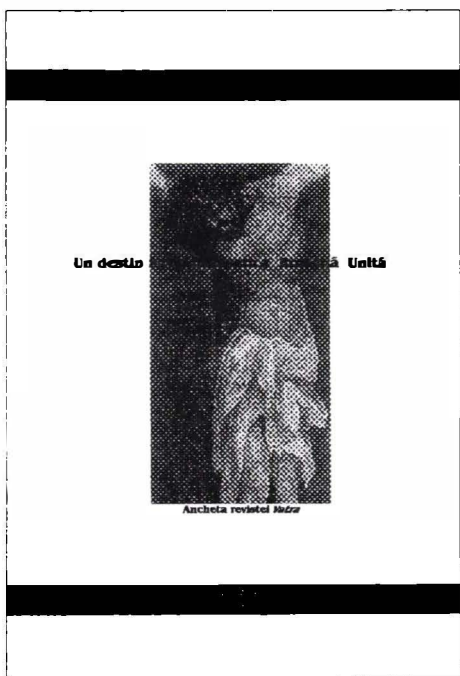
Ai = Aiud
 Al = Alba Iulia
 Bv = Brașov
 Bl = Blaj
 Bi = Bistrița
 Ca = Carei
 Cj = Cluj
 D = Diosig
 M = Mediaș
 Or = Oradea
 Sb = Sibiu
 SC = Șumuleu Ciuc
 Tm = Timișoara
 TgM = Tîrgu-Mureș

NOTE

1. **Bibliografia Românească Veche**. I-IV. București; 1910-1944.
2. **Régi Magyar Könyvtár**. I-II. Budapest, 1879, 1885.
3. Conducerea orașului.
4. După încheierea lucrării noastre am primit la Biblioteca Teleki-Bolyai din Tîrgu-Mureș lucrarea semnată de V. Ecsedy Judit: **A Könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473-1800**. Budapest, Balassi Kiadó, 1999. (Istoria tiparului din Ungaria în perioada presei de mînă. 1473-1800), și în care autoarea ajunge la concluzii foarte apropiate de cele ale noastre.

*

Mihály SEBESTYÉN-SPIELMANN (n. 1947) este bibliotecar principal la Biblioteca Teleki-Bolyai (Tîrgu-Mureș), lector universitar al Academiei de Artă Teatrală (Tîrgu-Mureș) și al Universității Babeș-Bolyai (Cluj). A publicat numeroase studii despre istoria Transilvaniei din secolele XV-XVII, autor al volumelor **Erdélyi fejedelmek** (Principii Transilvaniei; 1993, reed. 1994) și **Múlt és múlt** (Trecut și trecut, 1995).

Un destin istoric: Biserica Română Unită

*ANCHETA REVISTEI VATRA.
VOLUM REALIZAT DE IULIAN
BOLDEA, AL. CISTELECAN,
CORNEL MORARU ȘI VIRGIL
PODOABĂ. REVISTA VATRA ÎN
COLABORARE CU EDITURA
ARHIPELAG, TÎRGU MUREȘ,
1999.*

Transilvania e prin excelență un spațiu policromic. La plurivocitatea ei etnică se adaugă — adesea în strînsă legătură cu acest suport — o poli-

cromie confesională. Etniile „majore”, definitorii pentru spiritualitatea și civilizația provinciei, au trecut, toate, printr-un proces istoric de difracție confesională, ajungîndu-se la un „echilibru” (cu precaritățile sale) între confesiunile „apostolice” și cele protestante. Populația maghiară și germană de aici s-a divizat, cu o echitate remarcabilă, între cele două direcții confesionale. Populația românească, nu prea tentată, deși ispitită, de elaborările de tip protestant, a rămas monolitic ortodoxă pînă spre 1700. Din acest an însă cunoaște și ea un proces de desfacere în două blocuri confesionale, căci acum se naște „catolicismul românesc” de variantă bizantină, promovat de Biserica Română Unită. La împlinirea a trei sute de ani de la nașterea acestei Biserici, „opera” ei spirituală, culturală și chiar politică, era aproape necunoscută românilor, fiind cu totul ocultată de suprimarea cultului greco-catolic, prin decretul comunist din 1948.

Sfîrșitul anului 1989 a dus, pe lîngă altele, și bune și rele, la repunerea în drepturi, cel puțin teoretic, a Bisericii Române Unite cu Roma. A fost doar un prim pas. Anii care au urmat au impus alți și alți pași, de cele mai multe ori dificili, dovedindu-se, în cele din urmă, faptul că primul fusese cel mai ușor... Trebuia împrăștiată ceața care învăluia „subiectul”, trebuia pornită bătălia cu prejudecățile, automatismele, mentalitățile instalate în aproape cinci decenii de dictatură și, ce-i mai grav, cu procesul de falsificare a istoriei și a spiritualității românești. Mănușa a fost aruncată de redactorii revistei *Vatra* prin lansarea întrebării: „*Ce știți despre*

contribuția Bisericii Române Unite cu Roma la spiritualitatea, cultura, politica și istoria României?" Peste așteptările inițiatorilor, răspunsurile au început să curgă, astfel încât, de la numărul 4 din 1996, pînă la numărul 6 din 1998, ele au fost găzduite, într-o rubrică devenită permanentă, în paginile revistei țîrgumureșene. S-au adunat astfel 154 de opinii dintre cele mai diverse: de la negarea radicală a acestei contribuții, trecînd prin nuanțări subtile, analize lucide sau patetice, scurte sau ample reflecții ale unor istorici, clerici sau laici, oameni politici, filosofi sau simpli credincioși, ortodocși sau greco-catolici, pînă la polul opus, de exagerare a acestui rol, ba chiar de atitudini vindicative, nici o nuanță nu a rămas neilustrată. Toate acestea alcătuiau deja un tablou care trebuia doar înrămat. Astfel încît s-a purces la lucru: așa s-a născut antologia pe care o semnalăm în aceste rînduri.

Regretatul Profesor Mircea Zăciu, în deschiderea volumului, sub titlul *Biserica sub cerul liber*, numea antologia: „carte albă a Bisericii Unite”, menită să grăbească înfăptuirea unui „act de justiție istorică”. În Nota redacției se precizează faptul că, din cele 154 de răspunsuri au fost selectate 111, atît pentru simetria cifrei, cît și ținîndu-se cont de anumite criterii. Din principiu — și cu scuzele de rigoare — au fost eliminate contribuțiile ierarhilor slujitori ai celor două Biserici românești, greco-catolică și ortodoxă, care „ar fi fost dezechilibrate în favoarea prelaților greco-catolici”. De asemenea, au fost lăsate deoparte intervenții semnificative, dar care nu răspundeau la întrebare sau erau prea subiective. Totuși, în Addenda, găsim reportate cîteva excelente interviuri acordate de înalți prelați ai celor două Biserici, strîns legate de problema dezbătută și chiar provocate de aceasta. Este, de asemenea, republicată cuvîntarea ÎPSS Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, rostită în Catedrala Lugojului, cu prilejul retrocedării acesteia cultului greco-catolic. Asupra acestor din urmă aspecte se cuvine să revenim.

Devreme ce antologatorii au operat deja o selecție a intervențiilor, ne va fi cu atît mai greu să le semnalăm pe cele mai importante dintre cele rămase. Totuși, se cuvine să înșirăm cîteva nume de prestigiu ale culturii și spiritualității românești contemporane, prezente în sumar: Dorin Tudoran, scriitor, Washington-Chișinău; Neagu Djuvara, istoric, București-Paris; Sorin Antohi, sociolog, profesor universitar, București; Livius Ciocârlie, scriitor, profesor universitar, București; Doina Jela, scriitor, publicist, Franța; Adrian Marino, teoretician literar, Cluj; regretatul Ion Rațiu, parlamentar, București; regretatul Ion Vlasiu, sculptor, scriitor, București; Liviu Ioan Stoiciu, poet, redactor al revistei *Viața Românească*, București; Ioan Buduca, eseist, redactor-șef al revistei *Cuvîntul*, București; Radu Mareș, scriitor, Cluj; Pavel Chihaia, istoric, scriitor, München; Dan Horia Mazilu, istoric literar, profesor universitar, București; Viorel Gheorghită, scriitor, Arad; Radu Bercea, orientalist, cercetător la Institutul de orientalistică, București; Pompiliu Teodor, academician, istoric, profesor universitar, Cluj; Caius Dobrescu, scriitor, lector universitar la Universitatea Transilvania, Brașov; Alexandru Vlad,

scriitor, redactor al revistei *Vatra*, Tîrgu Mureș; regretatul Teohar Mihadaș, scriitor, Cluj; Ioan Mușlea, scriitor, Cluj; Camil Mureșanu, academician, istoric, profesor universitar, Cluj; Liviu Antonesei, scriitor, politician, redactor-șef al revistei *Timpul*, Iași; Alexandru Zub, academician, istoric, directorul Institutului A. D. Xenopol, Iași; Victor Ivanovici, eseist, profesor universitar, Atena; Ion Buzași, istoric literar, profesor la Institutul teologic, Blaj; Emilian Galaicu-Păun, poet, critic literar, lector la Universitatea din Chișinău; Luca Pițu, eseist, profesor universitar, Iași; regretatul Mircea Zăciu, critic și istoric literar, profesor universitar, Cluj-Bonn; regretatul Radu G. Țeposu, critic literar, directorul publicațiilor *Cuvîntul*, București; Viorica Lascu, profesor universitar, președinte Asociației Generale a Românilor Uniți - AGRU, Cluj; Mircea Muthu, istoric literar, profesor universitar, prorector al Universității Babeș-Bolyai, Cluj; Sanda Stolojan, scriitor, traducător, Paris; Octavian Paler, scriitor, București; Gabriel Liiceanu, filosof, profesor universitar, directorul editurii Humanitas, București; Ioan Groșan, scriitor, redactor al revistei *Academia Cațavencu*, București; Doina Cornea, cadru universitar, Cluj; Mihai Șora, filosof, București; Mircea Martin, critic și teoretician literar, profesor universitar, directorul editurii Univers, București; regretatul Eugen Todoran, critic și istoric literar, profesor universitar, Timișoara; Călin Sămărghișan, profesor și publicist, Sibiu; Laurențiu Ulici, critic literar, senator, președinte Uniunii Scriitorilor din România.

Titlurile intervențiilor, fie date de autorii lor, fie extrase din context de către antologatori, sînt extrem de sugestive și nu pot decît să invite la lectură, la reflecție și, ceea ce este cel mai important, la reconsiderarea unor atitudini, la toleranță, la ecumenism, la acceptarea *celuilalt*, așa cum este el, chiar dacă *e altfel* sau *gîndește altfel* decît tine. Le spicuim pe cele care ni se par cele mai plastice: „Cum am rămas fără două biserici” (Dorin Tudoran); „prima adevărată trezire a sentimentelor noastre naționale” (Neagu Djuvara); „românitatea a fost inventată de uniști” (Sorin Antohi); „ne împărtășim și noi din demnitatea lor” (Livius Ciocârlie); „Oamenii au simțit nevoia să se apere sub scutul Romei” (Ion Vlasiu); „Nu mai avem cum să ignorăm rolul creator al catastrofei de la 1701” (Ioan Buduca); „cea mai interesantă bătălie în ordine spirituală ce ne stă în față” (Radu Mares); „Biserica greco-catolică rămîne, pînă azi, un semn de întrebare” (Alexandru George); „Spiritualitatea românească nu poate avea un singur aspect” (Pavel Chihaia); „Nu este oare preferabilă limba latină celei slavone?” (Radu Bercea); „Pentru mine, biserica greco-catolică înseamnă, înainte de toate, o casă” (Ovidiu Ghitta); „una din cele mai importante căi de urmat pentru ieșirea din țigănia tranziției dîmbovițene” (Dan Silviu Boerescu); „O deschidere spre Europa modernă” (Pompiliu Teodor); „o solidaritate a celor ce au fost marginalizați” (Gheorghe Perian).(...) „Nu sînt un boșiman catehizat de misionari” (Alexandru Vlad); „Dimensiunea etică și culturală e desigur cea care interesează acum mai mult” (Al.Zub); „În anumite domenii, românii din Transilvania s-au realizat exclusiv

prin personalități de confesiune unită” (Vasile Dan); „Sînt un hibrid ortodox — greco-catolic și mă consider o ecumenică” (Ruxandra Cesereanu); „o *restitutio in integrum* a adevărului despre Biserica Română Unită cu Roma” (Ioan Moldovan); „Nu-l văd pe domnul Hrebenciuc meditănd asupra nuanțelor dogmei” (Andrei Bodiu); „Valori mai degrabă complementare decît antagonice” (Petru Poantă); „Catolicizarea românilor din Ardeal echivalează cu întoarcerea Fiului Risipitor” (Dan Damaschin); „două biserici la fel de *românești*” (Al.Th.Ionescu); „respectul și îngăduința pentru *Celălalt*” (Mircea Zăciu); „Fața noastră mai bună” (Romulus Bucur); „O noapte a Sf. Bartolomeu care a durat mai bine de patru decenii” (Ovidiu Mureșan); „îmi repugnă dreptatea care va perpetua o altă ură” (George Vulturescu); „Problema greco-catolicismului e cea mai europeană interogație a conștiinței” (Radu G. Țeposu); „Prin Unire am ieșit din preistorie și am pășit în contemporaneitate” (Viorica Lascu); „Splendoarea creștinismului primar și ferestrele zăbrele ale ecumenismului contemporan” (Marius Jucan); „nu cred că uniții sînt croații noștri” (Mihai Dinu Gheorghiu); „numărarea martirilor nu hrănește decît aroganța clerului” (Vasile Gogea); „Talentul și știința acțiunii” (Gabriel Liiceanu); „Vaticanul — un N.A.T.O. blind, fără arme” (Ioan Groșan); „Rezistență spirituală în fața pericolului comunist” (Doina Cornea); ... și exemplele ar putea continua...

Nu avem dreptul de a ocoli opiniile adverse greco-catolicismului, dintre care le vom semnală de acelea ale lui: Viorel Gheorghită care se întreabă dacă „Există o componentă greco-catolică a spiritualității românești?” și pune sub semnul îndoielii însuși subiectul anchetei; Dan Horia Mazilu care susține că această biserică greco-catolică... „a cam încetat să fie greco-catolică” și parcurge istoricul problemei din unghi opus. Mihai Dragolea semnalează chiar „apariția unei mentalități de sorginte totalitară printre intelectualii uniți” care pretind că dacă „nu ești unit, nu pricepi nimic din ce este demn de priceput pe lumea asta”.

Și, vorba strămoșilor noștri, *finis coronat opus*, volumul se încheie cu patru interviuri acordate de: ÎPSS Lucian Mureșan — „Acest sînge martiric va aduce roadele sale”; ÎPSS Nicolae Corneanu — „Europa desfășoară o energie imensă în scopul creării acelor structuri care să unească statele și popoarele. Ar fi tragic ca în acest timp Bisericile să acționeze în direcție inversă”; „Iată, astăzi am venit aici să dau această mărturie despre adevăr și dreptate” (atît cuvintele rostite cu prilejul primului serviciu divin înfăptuit în Catedrala retrocedată greco-catolicilor, de la Lugoj, cît și faptele Mitropolitului Banatului sînt exemplare pentru calea ecumenică de urmat, din nefericire neurmată, dialogului și toleranței preferîndu-li-se conflictul și intoleranța!); PSS Virgil Bercea — „Ajutînd pe greco-catolici, Biserica Ortodoxă nu va avea de pierdut, ci poate fi un promotor al unui ecumenism care să conducă spre refacerea cu adevărat a *cămășii lui Cristos, cea una*”; p. Marko Ivan Rupnik, s.j., figură remarcabilă a Companiei lui Isus, pictor, teolog și filosof, profesor de spiritualitate orientală la Pontificio Instituto Orientale și

Universitatea Gregoriană din Roma, care afirmă că „Noua evanghelizare e începutul unui dialog deschis între Biserică și lume”, dar și că „Vremea în care fiecare își sublinia propriile caracteristici a trecut” sau că „Fără personalități în câmpul reflecției teologice, greco-catolicismul se va tăgădui de la sine”. Pe aceeași linie a dorinței de echidistanță, autorii antologiei au ales ca Viorel Gheorghiuță, opozant al greco-catolicismului, să analizeze, în final, ancheta desfășurată de revista *Vatra* și să facă unele considerații, în loc de concluzii, „Pe marginea unui contencios bisericesc”.

Fiecare dintre aceste din urmă interviuri merită parcurs *in extenso*, ca și intervențiile și opiniile, unele extrem de incitante, din cuprinsul volumului.

În luna mai a anului de grație 1999, Sanctitatea Sa Papa Ioan Paul al II-lea a pășit pe pământul României. A fost un moment extraordinar, când toată populația a crezut, a sperat că se va deschide o nouă pagină în relațiile dintre confesiunile din România. Vă mai aduceți aminte câte nădejdi se legau de acea istorică vizită? Își mai aduce aminte cineva ce a simțit toată suflarea din această țară atunci? Parcă pogorîse asupra tuturor harul divin al înțelegerii, al iubirii frățești, al toleranței, al *ecumenismului*! Ce s-a ales de toate acele nădejdi? La asta rămîne să reflectăm cu toții... □

Cornelia Cistelecan

Contents

Editorial

3

LINGUISTIC HUMAN RIGHTS

Robert Phillipson and Tove Skutnabb-Kangas

Linguistic Rights and Wrongs

5

Linguistic human rights are analyzed as one type of human rights, reflecting an inalienable norm. Rights are needed for speakers of dominated languages, who individually and collectively experience linguistic 'wrongs', marginalisation, and ultimately the extinction of the languages.

The article of Robert Phillipson and Tove Skutnabb-Kangas seeks to clarify the contours, scope and potential of the concept linguistic human rights. It considers to what extent language rights are well protected in existing supranational human rights covenants, at the 'universal' and 'European' levels, and in an example of recent state legislation aimed at empowering an indigenous people. It considers why the issue of linguistic human rights should be of concern to applied linguistics, and argues for the formulation and ratification of a Universal Declaration of Linguistic Human Rights.

The starting-point of the authors is that is axiomatic that: a) linguistic rights are one type of human rights; b) depriving people of their human rights leads to conflict.

Fernand de Varennes

Equality and Non-Discrimination:

Fundamental Principles of Minority Languages Rights

22

In the opinion of the author, human rights today are more than an 'interesting idea': they constitute an integral part of the moral fabric of the international community to which Europe and its constituent States belong. But because the appearance of international human rights is a relatively young phenomenon in

193

historical terms, it also means that every aspect of their application is fully understood or appreciated. This is especially true for issues involving minorities, including use of language. There is a continuing process going on to define more clearly how various international human rights standards, such as freedom of expression and non-discrimination, among others, may affect the private and public use of language by persons belonging to minorities, as well as government language restrictions or preferences. This process finds inspiration in values of tolerance, coexistence and integration that are part of the very foundation of a modern democratic State.

Distinctions that represent a proportionate balance between the different interests are seen in international law as being reasonable, and therefore not discriminatory. However, this means that if a State language preference or restrictions is 'unreasonable', such as when the government refuses to provide public services in regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers, then such a language distinction is discriminatory and unacceptable.

In general, and so far as possible, policy and law should be elaborated and applied with a view to ensuring full and equal opportunities for all persons, including persons belonging to linguistic minorities.

Marya DuMont

Minority Sociolinguistics in Europe:

The Occitan Language vs. the French State

33

Despite a worldwide movement towards modernity and its concomitant purported elimination of interpersonal and ethnic differences in the wake of economic efficiency, the ubiquity of ethnic and linguistic minority movements is striking. The frequency of language use as a symbol of ethnicity is also clear; the great number of human languages, coupled with a remarkably low number of linguistically homogenous states, yields a global prevalence of linguistic minorities, many of whom are bent on demanding autonomy on the basis of their distinctive languages.

Within the geographical territory of France, despite its confident projection of linguistic unity, at least seven groups (Alsacien, Basque, Breton, Catalan, Corsican, Flemish and Occitan) might claim legitimacy as indigenous linguistic and cultural minorities. France's particularly stringent monolingualism points to a unique need for justification of ethnic demands in terms of internationally recognized rights to one's 'mother tongue'; it thus comes as little surprise that the Occitan movement has sought to further its demands largely in terms of language rights.

By the author, the demands of linguistic minorities do not, however, necessarily extend as far as independence or secession. Nonetheless, western European nation-states,

especially France, fear the 'Balkanization of Europe'; they maintain that if they were to grant autonomy to each minority that presented its claims on the national government, the resultant political instability among so many splinter states would be ripe for continued conflict.

ANALYSIS

Mihai Chioveanu

From the Racial State to the Final Solution

62

In spite of more than a half a century distance from the tragic events of the Second World War and from the significant number of published studies, the Holocaust continues to remain one of the big 'mysteries' of history. The same thing can be said about historiography where, by the particularly sensitive nature of the subject, due if not mostly, but anyway considerably to the motivations and political stakes based on various reasons, it has imposed, sadly almost permanently, limits to the researcher preoccupied with study of the events and/or the undertaking of theoretical analysis.

Mihai Chioveanu's study proposes in the first place a brief approach of the main theories developed around the Holocaust, its scholasticism and finally, a general presentation of the evolution of this subject in the western political and academical life.

DIALOGUE

Țirgu-Mureș — March 2000

73

Between 23-24 March, in the framework of the sixth edition of Week of Tolerance, organized by the Intercultural Centre of the Pro Europa League, had taken place the debate 'Țirgu-Mureș — March 2000', dedicated to the analyses of the interethnic conflict from March '90 in Țirgu-Mureș.

Prestigious personalities of the Romanian-Hungarian dialogue from Romania and Hungary presented their address regarding the causes, consequences and moral of the tragic event.

DOCUMENT

Universal Declaration of Linguistic Rights

108

As it is stated in the Declaration — signed by numerous institutions and nongovernmental organizations — in the Preamble, the situation of each language is

195

the result of the convergence and interaction of a wide range of factors of a political and legal, ideological and historical, demographic and territorial, economic and social, cultural, linguistic and sociolinguistic, interlinguistic and subjective nature. Language communities are currently threatened by a lack of self-government, a limited population or one that is partially or wholly dispersed, a fragile economy, an uncodified language, or a cultural model opposed to the dominant one, which make it impossible for many languages to survive and develop unless the following basic goals are taken into account: a) In a political perspective, the goal of conceiving a way of organizing linguistic diversity so as to permit the effective participation of language communities in this new growth model; b) In a cultural perspective, the goal of rendering the worldwide communications space compatible with the equitable participation of all peoples, language communities and individuals in the development process; c) In an economic perspective, the goal of fostering sustainable development based on the participation of all and on respect for the ecological balance of societies and for equitable relationships between all languages and cultures. For all these reasons, the Declaration takes language communities and not states as its point of departure and is to be viewed in the context of the reinforcement of international institutions capable of guaranteeing sustainable and equitable development for the whole of humanity. For these reasons also it aims to encourage the creation of a political framework for linguistic diversity based upon respect, harmonious coexistence and mutual benefit.

István Haller

A Document of Reference

121

The article offers a comparison between the Universal Declaration of Linguistic Rights and other international documents that guarantees the respect of linguistic rights.

CASE STUDY

Eugen Patraş

The Romanian Community in Ukraine

125

The study analyses the situation of Romanians in Ukraine. The authors's conclusion states that the Romanian minority from Ukraine, inspite of the fact that is an autochthonous minority and is the second largest, after the Russians, between the country's minorities, it has been subject of political, economical, social, cultural and national marginalisation during the totalitarian soviet regime, and also after 1990, had facing a methodical discrimination against the majority, or sometimes against other minorities, numerically almost equal with

them. All these failures create the premises of forced assimilation, against the will of the members of the community.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Constantin Iordachi and Marius Turda

Political Reconciliation versus Historical Speech: the Perception of Hungary in the Romanian Historiography, 1989-1999

153

The fall of the communism and the end of the cold war, as well as the general political democratization and integration process in the economical and Western security institution, generated a more and more intense political collaboration of the states from Central and South-Eastern Europe. In spite of all these, the transformation of identity and reconstruction of social imaginary in this region does not provoke yet considerable changes in the perception of the other: the myths, prejudices and negative stereotypes, as well the symbolically exclusion of some states belonging to the former communist block from Europe, preempted as an elitist-exclusivist and normativ-hegemonic political concept, continues to characterize the mental collective geographies from Central and South-Eastern Europe.

The study follows the changes suffered by the interpretation of Hungary's history in the Romanian historiography in the last decade, trying to explore some components of Hungary's image in the Romanian academic space. The Romanian-Hungarian state relations in the last decade had cross a spectacular political evolution, from an intense diplomacy conflict to cooperation și political-military partnership. Surpassing the acute ideological confrontation regarding the statute of the Hungarian minority in Romania in the second part of the eighties, the interethnic violence from Tirgu-Mures in 1990, as well as the lack of political contacts in the years 1990-1994, Romania and Hungary constructed, starting with 1996, a mechanism of political reconciliation and partnership, unanimously considered as 'a model for Europe and the whole world'.

RESTITUTIO

Mihály Sebestyén-Spielmann

Contributions to the History of Printeries in the 18th Century.

The Case of Transylvania

175

The study intends to be a contribution to the knowledge about the printing and editorial activity in Transylvania throughout the whole century.

197

Among the years 1701-1800 there had been functioning printing presses in fourteen localities from Transylvania; the 39 printeries have published 4073 titles; namely an average of 40 titles per year.

The author is analyzing these publications pointing out that in the 18th century there has been in progress a mature editorial activity.

REVIEWS

Cornelia Cistelean

A Historical Destiny: The Romanian Unit Church

188

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*

John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*

Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*

Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*

Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*

Howard Cincota, *Ce este democrația?*

Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*

Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*

Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számítan. Aritmética*

Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*

*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*

*** *România și minoritățile. Colecție de documente*

*** *Învățământul pentru minoritățile naționale în România*

*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*

*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrație locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Akera*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera *is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

